

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE

Iuridica 3

OBSAH

<i>Eduard Kučera</i> : Vznik, podstata a charakteristické rysy buržoazního práva zejména za kapitalismu volné soutěže	159
<i>Jindřich Hrdlička</i> : Některé problémy institutu právní moci v civilním procesu	189
<i>Vojtěch Stícha</i> : Podmínky pro právní úpravu pracovních vztahů v československém zemědělském družstevnictví	212

СОДЕРЖАНИЕ

Эдуард Кучера: Возникновение, сущность и характерные черты буржуазного права	159
Индрих Грдличка: Некоторые проблемы института вступления в силу в гражданском процессе	189
Войтех Штиха: Условия правового регулирования трудовых отношений в чехословацкой сельскохозяйственной кооперации	212

INHALT

<i>Eduard Kučera</i> : Entstehung, Wesen und charakteristische Züge des kapitalistischen Rechts, besonders im System der freien Konkurrenz	159
<i>Jindřich Hrdlička</i> : Einige das Institut der Rechtskraft im Zivilprozess betreffende Probleme	189
<i>Vojtěch Stícha</i> : Die Bedingungen für die rechtliche Regelung der arbeitsrechtlichen Beziehungen im tschechoslowakischen landwirtschaftlichen Genossenschaftswesen	212

ANNORUM A FUNDATIONE DCXXV FELICITER PERACTORUM MEMOR
UNIVERSITAS CAROLINA PRAGENSIS MCMLXXIII EDIDIT

1913

1914

1915

1916

1917

1918

1919

1920

1921

1922

1923

1924

1925

Vznik, podstata a charakteristické rysy buržoazního práva zejména za kapitalismu volné soutěže

EDUARD KUČERA

1. VZNIK BURŽOAZNÍHO PRÁVA

1. Počátky buržoazního práva a buržoazní právní formy nalézáme již v závěrečné epoše feudalismu. Mají několikery původ.

Předně souvisí se vznikem a s rozvojem kapitalistických výrobních (vlastnických) a zejména směnných vztahů. První prvky buržoazní právní formy či instituty buržoazního práva se vyskytují ve městech — v městském právu.

Z počátku v podobě *recipovaného římského práva*, které vyjadřovalo v juristicky vybroušené formě institut individuálního soukromého vlastnictví jako absolutního subjektivního práva a zároveň bylo dokonalým právním odrazem vztahů prosté výroby zboží (prvním světovým právem společnosti produkující zboží — B. Engels).¹⁾ Oboje umožňovalo adaptaci římského práva na nově se formulující kapitalistické výrobní vztahy. Mladé měšťanstvo nalézalo v římském právu příhodnou a jemu plně odpovídající právní formu.

Vážnou měrou přispěla k formování prvků buržoazní právní formy rovněž absolutní monarchie. Centralizovaná státní moc postupně překonávala právní partikularismus (místní i stavovský). Právní vývoj směřoval k jednotě. Počal v sebe integrovat jisté prvky „právního universalismu“. Základem jednoty a „universalisace“ se opět stávaly — kromě politických momentů provázejících pohyb absolutní monarchie — kapitalistické výrobní a směnné vztahy, živelně tíhnoucí k jednotě národního trhu a národního hospodářství.

Postupné formování některých institutů buržoazního práva a prvků buržoazní právní formy narušovalo feudální jednotu církevního a světského práva. Za feudalismu regulovalo církevní právo jisté okruhy společenských vztahů (např. vztahy manželské a rodinné, ale i vztahy, jež bychom dnes

¹⁾ „Římské právo,“ píše Engels, „je dokonalým právem jednoduché výroby zboží, tedy předkapitalistického období, jež však zahrnuje většinu právních poměrů kapitalistického období.“ (Vybrané dopisy, str. 343.)

označili za „ochranu“ daného společenského a politického řádu a které tehdy vystupovaly ve formě církevního boje proti heresi aj.). Některá církevní dogmata byla zahrnuta do práva, stala se právními normami. Buržoazní právní forma se naopak utvářela a prosazovala převážně jako laická. Oprošťovala se od církevních vlivů v té míře, nakolik náboženství přestávalo být státní a stávalo se jen jednou ze složek občanské společnosti. V tomto smyslu se buržoazní právní forma zbavovala středověkého korporativismu vůbec. Byla první formou moderního práva, jež „osvobodilo“ elementy občanské společnosti od politické (státem zprostředkované) formy. (K. Marx, B. Engels, Spisy 1, str. 375–392.)

Uvedené právní přeměny byly ovšem dílčí. Šlo o objektivní historickou vývojovou tendenci, která se mohla plně rozvinout až po převzetí moci buržoazií a po zásadní destrukci feudálních výrobních, sociálních a politických vztahů. Zmíněné právní změny tedy ještě neměnily třídní kvalitu feudálního typu práva; pouze ji narušovaly a rozrušovaly.

Z rozporu mezi objektivně se prosazujícími instituty buržoazního práva, jakož i prvky buržoazní právní formy a feudální podstatou práva, zajišťovanou absolutní monarchií, vyrůstá ideologie „přirozeného práva“. Ideologie přirozeného práva usilovala o teoretické zdůvodnění buržoazního řešení tohoto rozporu. Nikoli otevřeně, v neskrývaném vyjádření třídního zájmu buržoazie. „Každá nová třída“, píše K. Marx, „která nastoupí na místo třídy, jež vládla před ní, je totiž nucena již proto, aby dosáhla svého cíle, vydávat svůj zájem za společný zájem všech členů společnosti, což znamená v oblasti myšlení: musí svým myšlenkám dát formu obecnosti, musí je vydávat za jediné rozumné, všeobecně platné myšlenky. Revolucionizující třída, už proto, že stojí proti nějaké třídě, vystupuje hned od začátku ne jako třída, nýbrž jako představitelka celé společnosti, předstupuje před společností jako celá její masa stojící proti jediné, vládnoucí třídě. Může takto vystupovat proto, že zpočátku její zájem skutečně ještě souvisí se společným zájmem všech ostatních nevládnoucích tříd, a to proto, že se pod tlakem dosavadních poměrů ještě nemohl vyvinout ve zvláštní zájem zvláštní třídy.“²⁾ Proto hlavní postuláty přirozenoprávní teorie (např. osobní a hospodářská svoboda, rovnost, majetková jistota atd.) byly sice především vyjádřením zájmů a potřeb buržoazie, avšak zároveň též vyjádřením antifeudálních požadavků pracujících mas.

2. Vítězství buržoazní revoluce provází zevšeobecnění buržoazního obsahu práva. Buržoazní právo napomáhá destrukci feudálních hospodářských a sociálních vztahů. Postuláty přirozenoprávní ideologie převádí v pozitivně právní instituty, v nichž — třeba ve více či méně zastřené formě — se již projevuje buržoazní třídnost nového práva. Buržoazní právo uvolňuje prostor kapitalistickému vývoji; zabezpečuje tento vývoj. Vnáší do společnosti nový, buržoazní právní pořádek a ochraňuje jej.

Přesto vznik a vývoj buržoazního práva v jednotlivých zemích či oblastech má mnoho specifických znaků.

²⁾ K. Marx, B. Engels, Spisy 3, str. 61.

a) Zvlášť výraznými specifickými znaky se vyznačuje tzv. „anglosaské právo“. V anglickém právu, zejména po roztržce s římskokatolickou církví, dochází k značnému ztlumení vlivu římského práva, který již předtím byl menší než v kontinentální Evropě. Anglie sama neprošla obdobím klasické absolutní monarchie. Anglická aristokracie se nikdy nezformovala v politicky právně fixovaný, uzavřený stav. (Připomíná v jistém smyslu moderní sociální třídu.) Ve své podstatné části se adaptovala na kapitalistický vývoj. Třídní hrany mezi ní a buržoazií se vývojově povlovně a průběžně „stíraly“. Konečně přechod Anglie do éry kapitalismu se kryje s přeměnou Anglie ve světovou koloniální velmoc. Vystěhovalci do kolonií byli převážně „rebelující“ a chudé vrstvy a skupiny britského obyvatelstva. Anglie vyvážela vlastní „revoluci“ do kolonie a s ní anglický způsob života, včetně anglického práva, jeho pojetí a aplikace. Bohatství, plynoucí z kolonií, umožňovalo panující třídě zmírňovat nejkřiklavější formy sociálního útisku a uvolňovat sociální napětí na samém ostrově.

Anglické právo nebylo nuceno v zásadě sehrát roli nástroje násilné destrukce feudálních vztahů. Bylo převážně pouze „reflexem“ již nastalých nebo procházejících sociálně ekonomických přeměn. Sociálně ekonomickou realitu jen registrovalo. To vše vytvářelo podmínky k tomu, aby bylo možné „podržet z velké části formy starého feudálního práva a vtělit do nich buržoazní obsah, ba podsunout feudálnímu termínu přímo buržoazní smysl ...“.³⁾ Dovolovalo subsumovat nový obsah pod tradiční právní formu, resp. vyplňovat „rezervy“ vyvolané ekonomickými vztahy prostředky a právními prameny tradiční právní formy. Tradiční právní forma se povlovně přizpůsobila novému ekonomickému a třídnímu obsahu.

Proto právními prameny v anglosaském právu zůstaly převážně právní precedens a obyčej. Zákon je spíše doplňujícím pramenem práva. Soudy jej chápaly a dodnes převážně pojímají jako „podpůrný“, i když takovéto stanovisko je ve skutečnosti v rozporu s ústavou.

Ve sféře anglosaského práva se nevytvořila jednotná soustava psaného práva, jejímž základním (popřípadě výlučným) pramenem je zákon (normativní atd.). Zachoval se zde právní partikularismus s mnohostí právních pramenů. Základem anglosaského práva zůstaly „common law“ sestávající ze soudního precedentu, zásady „equity“ a právního obyčeje.⁴⁾

Přizpůsobování staré právní formy novému sociálně ekonomickému obsahu se převážně uskutečňuje v průběhu aplikace práva. Klade mimořádný důraz na úlohu orgánů aplikujících právo, zejména na soudce. Jejich úkolem je subsumovat nový sociálně ekonomický obsah pod tradiční právní formu a „vyplňovat“ ony případné „mezery“ v tradičním právu (pokud se tak „nestalo“ zákonem či normativní smlouvou). Soudce, aplikující či nalézající právo, je spolutvůrcem práva. „Common law“, judikatura a jurisprudence se staly základem tzv. „anglosaské právní kultury“.

³⁾ K. Marx, B. Engels, Vybrané spisy II, str. 412.

⁴⁾ Ve sféře anglosaského práva si podržely svůj význam „právnícké knihy“, v nichž je shrnováno právními autoritami „common law“. Jde stále o jeden z důležitých pramenů zprostředkování znalosti práva.

b) Zcela odlišné byly počátky a další vývoj buržoazního práva *v zemích evropského kontinentu*. O nich v zásadě platí, co jsme uvedli úvodem. Přesto i zde je příhodné rozlišovat dvojí vývojovou cestu.

Vzorem pro formování buržoazního kontinentálního práva se stala Francie. Přes poměrně značnou narušenost feudálních ekonomických vztahů zůstávaly předrevoluční politická moc (v podobě vyhraněné absolutní monarchie) a právo ve své podstatě feudálními. Úkolem revoluční moci bylo provést destrukci staré právní formy a tím vytvořit právní předpoklady pro dovršení procesu likvidace feudálního řádu. Za druhé nahradit starou feudální formu práva novou, buržoazní formou, jež by plně odpovídala kapitalistickým ekonomickým a společenským vztahům — panství buržoazie.

Naplnění uvedeného úkolu předpokládalo překonat právní partikularismus jednotným, celostátním právem. Dále předpokládalo třídně cílevědomou právní regulaci společenských vztahů, jež by uvolnila zavádění nového sociálně ekonomického systému a napomáhala při formování buržoazního veřejného pořádku. Chod „právního vývoje“ usiloval o to, aby byly odstraněny rozpory vyplývající z bezprostředního převedení ekonomických vztahů do právních zásad a aby byl vytvořen harmonický právní systém . . .⁵⁾

Právo zde nebylo již „pouhým reflexem“ ekonomické a společenské reality. Naopak urychlovalo doformování a rozšíření nových vztahů v celostátním měřítku. Stalo se v rukou buržoazie, resp. státní moci korespondující s jejím panstvím, důležitým nástrojem dovršení přeměny feudální společnosti v kapitalistickou.

Pro cílevědomou právní regulaci společenských vztahů, při níž právo není jen „pouhým reflexem“, nebývají příhodné (adekvátní) tradiční feudální prameny práva. Kontinentální buržoazní revoluce je také vesměs ruší a nahrazuje novým právním pramenem — zákonem. Zákon se stává zpravidla výlučným pramenem práva. Jsou mu podřízeni občané, instituce a rovněž státní orgány. Od státních orgánů se teoreticky nežádá „nic jiného“, než aby byly „ústý zákona“, jeho třídními interprety a uskutečňovateli. Tento požadavek jednak vyvolal v život „podzákonné akty“ (odvozené normativní akty státní správy). Jednak přisoudil zvláštní místo soudům. Soudy jsou podřízeny pouze zákonům. Mají právo soudní kontroly nad státní správou. Rozhodují o zákonnosti či nezákonnosti individuálních správních aktů. Nepřímo se tak vyjadřují o zákonnosti či nezákonnosti odvozených normativních aktů. V rámci soudní hierarchie však sama judikatura není a nebyla právně závazná. Tím všim položil francouzský právní vývoj základy ke „kontinentální právní kultuře“.

c) *Ostatní země* kontinentální Evropy následovaly s většími či menšími modifikacemi „francouzský vzor“ formování buržoazního práva. Avšak s jednou významnou zvláštností.

Šlo vesměs o země, kde se buržoazní revoluce opozdila a kde vládnoucími dosud byli feudálové. Důsledkem byla hospodářská a politická převaha

⁵⁾ K. Marx, B. Engels, Vybrané dopisy, str. 384.

již buržoazních států — Velké Británie a Francie. Státy dalších „velikých národů“ (Marx) Evropy usilovaly o vymanění z područí ekonomické závislosti a o narušení hospodářské a politické hegemonie Velké Británie a Francie. Dochází k historickému „paradoxu“. Vládnoucí feudální vrstva, která jako celá třída byla jednoznačně proti buržoazní revoluci, byla nucena vytvářet prostředí pro formování a rozvoj kapitalismu, jehož vznik byl již uzrálými materiálními a ideologickými podmínkami plně připraven. Jedním z nástrojů k dosažení cíle se opět staly „zákony“. Tyto zákony, „vydané“ absolutním monarchou, měly již v zásadě charakter buržoazního práva (srov. rakouský všeobecný občanský zákoník z r. 1811). Jejich úkolem bylo odstranit překážky bránící zformování a rozvoji kapitalistických výrobních a směnných vztahů, uvolnit cestu jejich vývoji. Obrazně řečeno, měly se stát „spolutvůrci“ kapitalistického ekonomického systému.

Uvedené zákony „přebíhaly“ svým způsobem stávající sociálně ekonomickou skutečnost. Proto některá jejich ustanovení se nemohla opírat o sociálně ekonomickou realitu (jak vlastní země, tak zprostředkovanou zkušenost z již kapitalistických zemí). Musela být formulována jako „předpokládaný vývoj“, jako abstraktní zásada, nikoli jako vlastní pravidlo chování. V ojedinělých případech byl zákonodárce dokonce nucen odvolat se do budoucnosti na „zdravý rozum“, tj. ponechat otevřené dveře všem „racionálním“ variantám a možnostem hospodářského vývoje, jestliže neměl tomuto vývoji již předem vytvářet nežádoucí překážky. (Srov. § 16 výše cit. zákoníku.)

Buržoazní právo se prosazovalo jako právní realita proti vůli staré panující třídy. Bylo sice ještě volně zprostředkováno vládnoucí vrstvou feudálů. Avšak důsledky tohoto volního zprostředkování směřovaly fakticky proti zájmům a potřebám šlechty.

2. Obsah buržoazního práva a jeho třídně volní zprostředkování — podstata buržoazního práva.

Vývoj kapitalistických ekonomických vztahů je objektivní základnou původu a rozvoje buržoazní právní formy. Lze říci, že kapitalistické ekonomické vztahy si „přímo“ vynucují jim odpovídající právní formu, že buržoazní právní forma se prosazuje „jakoby objektivně“. Právo se zákonitě přizpůsobuje existenci a reprodukci těchto vztahů a v tomto smyslu zájmům a potřebám buržoazie, jejímu panství.

Zpočátku šlo o to, aby se překonaly rozpory pramenící z převedení ekonomických vztahů do právních zásad a o harmonizaci těchto zásad v právní systém. Ale „tlak dalšího ekonomického vývoje tento systém znovu a znovu prolamuje a zaplétá do nových rozporů“. ⁶⁾ Buržoazní právní forma musí být s to soustavně překonávat ono „prolamování“ a zabezpečit stále nové „kapitalistické“ řešení těchto rozporů tím, že se přizpůsobuje sama novým so-

⁶⁾ Tamtéž.

ciálně ekonomickým podmínkám a umožňuje tak převádění nových ekonomických a sociálních vztahů do modifikovaných starých nebo do nových právních zásad. Důsledkem je sice obnova harmoničnosti právního systému. Avšak obnova dočasná s údělem, aby se koloběh znovu a znovu opakoval.

Třídním obsahem buržoazního práva jsou kapitalistické ekonomické a sociální vztahy. Z nich se odvozují buržoazní právní zásady. Úkolem buržoazní právní formy je průběžně harmonizovat právní zásady v jednotný buržoazní právní systém a tím zajišťovat průběžné zprostředkování kapitalistických ekonomických a sociálních vztahů jako kapitalistických. V tomto smyslu vyjadřují „občanská právní ustanovení pouze ekonomické podmínky existence (buržoazní — EK.) společnosti v právní formě“. Obdobné, třebaže s vědomím vyššího stupně zprostředkovanosti, lze říci o státním právu a dalších složkách buržoazního práva, neboť i ony jsou „určovány ekonomickými poměry“.⁷⁾ V tomto smyslu je také třeba především chápat skutečnost, že právo vyjadřuje zájmy a potřeby buržoazie, že zprostředkuje reprodukci sociálně ekonomického kapitalistického systému a zabezpečuje panství buržoazie — je buržoazním právem.

1. Přesto nelze buržoazní právo chápat jako přímý produkt ekonomiky. Nelze k němu přistupovat jakoby mu byl cizí atribut každého práva — třídně volní stránka a její zprostředkování státem v příslušném pramenu práva. Avšak uplatnění třídně volní stránky v buržoazním právu má své zvláštnosti.

V anglosaském právu zprostředkuje třídně volní stránku buržoazního práva převážně orgán aplikující právo. Právě zde nám v plné nahotě vystupuje fikčnost buržoazního principu soudcovské nezávislosti. Soudce je ve svém rozhodování determinován stupnicí hodnot kapitalistické společnosti, postavením stran sporu nebo delikventa v sociální hierarchii a v sociálně ekonomických vztazích nerovnosti, svým vlastním společenským postavením, společenskými vazbami, ideologickým profilem atd., bez ohledu na to, zda si je sám této skutečnosti vědom či nikoli. V průběžném rozhodování nemůže být se zmíněnými determinantami v rozporu (v úrovni pravidla při připuštění výjimky). Jeho postup při spoluvytváření práva, při interpretaci a uvážení je jimi určován, je nezbytně třídní. Avšak bohatství, třídní hodnoty atd. nepůsobí přímo a zjevně. Působí především silou svého objektivního postavení a silou své dominance ve společenském vědomí. Třídnost není zjevná. Jakoby se „vytrácela“ prostředím, jemuž „jen“ fakticky vládne. Neboť jevově jde o dominanty obecně přijímané „veřejným míněním“ jako určující pro hodnocení společenské úspěšnosti individua, o dominanty chápané jako obecně společenské — „všelidské“. Teprve v takovém prostředí může vyniknout představa soudcovské nezávislosti, již na-venek potvrzují výjimky, vystupující z řady běžného, tj. třídního rozhodování.⁸⁾

⁷⁾ K. Marx, B. Engels, Vybrané spisy II, str. 413 a 412.

⁸⁾ V anglosaském právu je dále představa soudcovské nezávislosti narušována zásadou volitelnosti soudců. Soudce vystupující v nežádoucím měřítku z řady, nemá naději na znovuzvolení.

Druhou možností zprostředkování třídně volní stránky buržoazního práva je, že „vůli buržoazie“ neformuluje sama buržoazie. Že ji za buržoazii vyjadřuje a prostřednictvím státu převádí do příslušného právního pramenu „někdo třetí“. Ve Velké Británii byla „oním třetím“ — pokud šlo o zákonodárství a částečně soudnictví — zejména v XVIII. století aristokracie. Ve Francii Napoleon Bonaparte a jeho nová byrokracie, kteří oddělili buržoazii od státní moci, včetně sféry tvorby státní vůle. Přesto z doby prvního bonapartismu pocházejí základní buržoazní zákoníky (občanský zákoník, trestní zákoník, právní zásady byrokraticko centralistické politické správy aj.), které se staly „vzorem“ pro formování buržoazního práva v ostatních kontinentálně evropských zemích — ovlivnily kontinentálně evropské buržoazní právo v jeho „celku“. Platí zde obdobné tomu, co ve vztahu mezi buržoazií a buržoazním státem. Dominance kapitalistické občanské společnosti se prosazuje při tvorbě buržoazního práva v podobě základních materiálních zájmů, které „vládce“ nemůže ignorovat. Zákonodárce — ať je jím při nenarušení panství buržoazie kdokoli — se musí dominanci materiálních zájmů podřídit. V tomto smyslu charakterizují B. Engels a K. Marx bonapartismus ve Francii a jeho mimofrancouzské odrůdy.⁹⁾

Pochopitelně, že tak jak buržoazie přirozeně usiluje o přeměnu sama sebe v třídu panující a vládnoucí zároveň, je rovněž její snahou, aby se stala výlučným tvůrcem práva. Předpokladem k přeměně její snahy ve skutečnost je zformování buržoazně demokratického prostředí, jehož vrcholem je zákonodárný zastupitelský orgán. Ale i potom musí nalézt základní materiální zájmy kapitalismu v právu svou formou zprostředkování.

Formulování práva jevově celou třídou buržoazie je složitým procesem. Tento proces bychom mohli přirovnat k Engelsovu popisu druhé stránky utváření dějin: „Za druhé, dějiny se dělají tak, že konečný výsledek vyplývá vždy z konfliktů mnoha jednotlivých vůlí, z nichž zase každá se stává takovou jaká je, působením spousty zvláštních životních podmínek. Jsou to tedy nesčetné vzájemně se křížící síly, nekonečná skupina paralelogramů sil, a z toho vyplývá výslednice — dějinná událost...“¹⁰⁾ My bychom mohli říci — právo.

Prostředím pro ono střetávání vůlí je jednak vlastní občanská společnost, jednak její dvojník — demokratické prostředí. Demokratické prostředí vytváří příhodné předpoklady, aby jednotlivé individuální vůle se vyrovnávaly ve skupinové. Teprve konkurenční boj skupinových vůlí (kdy ve hře

V kontinentálním právu se sice vyskytuje tzv. „nesesaditelnost soudců“. Je ale formalizována jmenovatelností soudců příslušným správním orgánem. Výběr kandidátů soudnictví je plně v rukou ministerstva spravedlnosti — vysoké byrokracie. A kritéria výběru jsou vyhraněně třídní, o čemž svědčí skutečnost, že v západoevropských zemích přibližně jen 1 % „soudcovského stavu“ se rekrutuje z řad dělnické studující mládeže. Ministerstvo spravedlnosti dále zpravidla rozhoduje o místu působnosti soudce, o jeho služebním postupu, popřípadě o předčasném pensionování. Soudcovská nezávislost je ve skutečnosti jen právní zástěrkou skutečné byrokratické závislosti soudce. Závislosti jeho kariéry na způsobu jeho rozhodování, tj. na třídní adaptabilitě.

⁹⁾ K. Marx, B. Engels, Vybrané dopisy, str. 161; Spisy 2, str. 143–144; K. Marx, Osmnáctý brumaire Ludvíka Bonaparta aj.

¹⁰⁾ K. Marx, B. Engels, Vybrané dopisy, str. 380.

již je nejen vlastní ekonomická síla, ale i váha masové opory a masového zázemí skupinové vůle) může vyústit ve vůli třídy, jež v důsledku živelnosti procesu svého utváření se vyznačuje dvěma stránkami. Předně je jí vyjádřeno pouze průměrné, tj. společné postavení všech příslušníků panující třídy. Za druhé též specifické, neboť konkurenční skupinové vůle nejsou rovnomocné. Jsou, vzhledem k ekonomické nerovnosti jednotlivých vrstev buržoazie nerovné, takže společné je modifikováno specifickým zájmem vůdčí vrstvy buržoazie daného vývojové období.

I když se převážně celý proces tvorby třídní vůle buržoazie odehrává „mimo stát“, jeho vyvrcholení se nutně odbyvá „na půdě státu“, přesněji v zákonodárném orgánu. Neboť teprve zákonodárný orgán může dodat třídní vůli celospolečenskou, obecnou závaznost. „Jako u jednotlivého člověka musí všechny hybné síly jeho činů projít jeho hlavou, přeměnit se v pohnutky jeho vůle, aby ho přiměly k jednání, musí i všechny potřeby občanské společnosti ... projít vůlí státu, aby nabyly všeobecné platnosti ve formě zákonů. To je formální stránka věci, která se rozumí samo sebou; je jen otázka, jaký je obsah této pouze formální vůle — ať jednotlivce či státu — odkud se bere tento obsah, proč je chtěno právě to a nic jiného. Hledající odpověď na tuto otázku, zjistíme, že v moderních dějinách je státní vůle vcelku určována měnicími se potřebami občanské společnosti, nadvládou té neb oné třídy a v poslední instanci rozvojem produktivních sil a směnných vztahů.“⁴¹⁾ Tím se i prostřednictvím živelné tvorby třídní a státní vůle (prostřednictvím konkurenčního boje individuálních a skupinových vůlí) v zásadě prosazují velké materiální zájmy buržoazie; ekonomické skutečnosti nabývají formy právnických motivů.⁴²⁾

Je pochopitelné, že ani jeden ze způsobů uplatnění třídně volní stránky v tvorbě buržoazního práva není předem oprostěn od omylů. Naopak, dá se předpokládat, že jimi uskutečněné převedení ekonomických vztahů do právních zásad, resp. zprostředkování dalších zájmů buržoazie právní formou bude často neadekvátní, nebo dokonce i špatné. Je to dáno již tím, že v obou prvních způsobech uplatnění třídní vůle se třídní vyjadřuje skrze individuální (resp. skupinovou) vůli. Tedy, že vedle třídně racionální motivace se ve státní vůli může projevit subjektivismus, popřípadě iracionální motivace. V třetím způsobu pak samou živelností procesu tvorby státní vůle. Ekonomický pohyb a tlak třídních zájmů buržoazie však postupně napravuje „omyly“ zákonodárce tím, že neadekvátní právní formu soustavně prolamuje, narušuje. Nutí buď zákonodárce k zdokonalení právní úpravy, nebo si „aspoň“ vynucuje „úměrně odchylnou“ aplikaci práva od záměrů zákonodárce. Tím se postupně dosahuje přiměřená shoda mezi ekonomickými a sociálními potřebami buržoazie a jejich převedením do práva.

2. Zdůraznili jsme již, že v kapitalistické společnosti vyrůstá z niterné rozporné povahy výrobních vztahů, založených na soukromém vlastnictví výrobních prostředků a vzájemné konkurenci, protiklad mezi společným

⁴¹⁾ K. Marx, B. Engels, Vybrané spisy II, str. 411–412.

⁴²⁾ Tamtéž, str. 413.

a skupinovými (resp. individuálními) zájmy a potřebami. Tento protiklad vyúsťuje v situaci, kdy společný třídní zájem se osamostatňuje a zpředměťňuje v podobě státu, odtržen od skutečných zájmů jednotlivců a skupin, ale i buržoazie jako třídy o sobě. Zároveň vystupuje tento společný třídní zájem ve vztahu k společnosti jako iluzorní institucionální pospolitost, zahrnující celou společnost a zavazující celou společnost, tedy i třídy antagonistické.¹³⁾

a) Zavázat buržoazii jako třídu o sobě a zejména celou společnost společným třídním zájmem buržoazie může buržoazní stát jen prostřednictvím práva. Buržoazní stát převádí právem společný zájem buržoazie v obecně závazný normativní systém, sankcionovaný státní mocí. Ve vztahu k buržoazii to znamená, že stanoví hranice konkurenčního boje individuálních zájmů, přípustné formy tohoto boje a jeho „pravidla“. Ve vztahu k celé společnosti pak nedotknutelnost konstant a základních hodnot kapitalismu, např. soukromého vlastnictví, soukromé iniciativy atd. Oběma směry se buržoazní právo více nebo méně vzdaluje individuálním zájmům a potřebám jednotlivých kapitalistů. Součinnost kapitalistů, nejen ve vzájemných vztazích, nýbrž i ve vztazích k třídnímu antipodu, není (a nemůže být vzhledem k povaze soukromého vlastnictví a vzájemné konkurenci) dobrovolná a uvědomělá. Je nezbytně živelná. Vynucují si ji příčiny protikladného pohybu kapitalistické ekonomiky, které vystupují v podobě vnějších podnětů a tlaků. Spolupráce a sjednocení není inherentní, vnitřní potřebou kapitalistů. Buržoazie je pociťuje jako vnější tlak a jako tlaku vnější nezbytnosti se jim rozporně podřizuje. Buržoazie proto nechápe ani nepřijímá buržoazní právo vždy jako „vlastní“, jí vnitřně organické. Naopak, buržoazní právo vystupuje i vůči ní jako specifická forma vyjádření, existence a působení „odděleného“ společného zájmu. Jeho realizace v podmínkách kapitalismu se nemusí jevit jednotlivým příslušníkům buržoazie „jako jejich vlastní spojená moc, nýbrž nějaká cizí síla mimo ně, o které nevědí kde se vzala, kterou už tedy nemohou ovládat, která teď naopak prochází zvláštní řadou fází a vývojových stupňů, nezávislou na chtění a počínání lidí, ba dokonce toto chtění a počínání řídící“.¹⁴⁾

V buržoazní společnosti se tedy v právu formulují a jeho prostřednictvím uskutečňují společné (průměrné) zájmy buržoazie jako panující třídy. Z tohoto hlediska je buržoazní právo vždy výrazem třídní vůle, jejímž smyslem je zabezpečit daný sociálně ekonomický systém a jeho reprodukci. Je jím bez ohledu na to kdo tuto vůli formálně formuluje a zprostředkuje jako obecně závaznou skrze buržoazní stát v příhodném pramenu práva. Jakož i bez ohledu na to, zda jednotliví příslušníci třídy buržoazie (v proměnlivých relacích) přijímají nebo nepřijímají toto právo jako „své právo“.

b) Buržoazní právo ale neobsahuje jen „čistý“ společný zájem buržoazie, „čisté“ průměrné potřeby třídy kapitalistů. Již v sub. 1 jsme si naznačili možné odchylky. K nim je pak nezbytné počítat další tři.

Kapitalismus je zákonitou epochou společenského vývoje. Může se reali-

¹³⁾ K. Marx, B. Engels, Spisy 3, str. 46–48.

¹⁴⁾ Tamtéž, str. 48.

zovat a reprodukovat jen v rámci společnosti více méně respektujíc potřeby jejího pohybu, bez nichž by sám nemohl existovat. Proto do obsahu buržoazního práva se objektivně prosazují určité společenské potřeby a potřeby společenského vývoje (např. potřeby průmyslového, vědecko-technického apod. rozvoje, organizace výstavby a provozu infrastruktury, opatření proti-epidemiologická, hygienická atd.). Jde o potřeby, které svou povahou jsou rozdílné od třídních zájmů buržoazie, třebaže nejsou od nich příkře odděleny. Přesto objektivně posouvají společný (průměrný) zájem buržoazie do nové roviny, odchylující jej od předpokládané „čistoty“. Třídní a společenské se tak projevují v buržoazním právu ve zvláštní symbióze. Neexistují jako právně regulované vedle sebe. Naopak, společenské se prostřednictvím právní úpravy realizuje třídně účelově a deformovaně. To znamená, že ve způsobu a v povaze uplatnění společenského zaujímá významné místo třídně volní stránka práva.

Třídní vůle při právní regulaci společenského zůstává vůlí determinovanou nejen materiálními podmínkami života panující třídy, nýbrž i materiálními podmínkami pohybu společnosti. Buržoazie, má-li uchovat své panství, nemůže společenské „absurdně“ deformovat, popřípadě negovat. Musí společenské v jisté relaci respektovat jako společenské. A pokud je takto respektuje, postihuje právní regulace společenského pozitivně též ostatní třídy a vrstvy buržoazní společnosti. Tím se do buržoazního práva dostává něco, co není „čistě“ buržoazní. Něco, v čemž nalézají jisté opodstatnění jeho existence rovněž příslušníci ostatních tříd a vrstev společnosti a pro co jsou ochotni buržoazní právo více méně „aprobovat“.

Obdobné bychom mohli říci o významu zabezpečení buržoazního veřejného pořádku a buržoazní právní jistoty. V obou případech — na rozdíl od právní regulace společenského — jde o třídní jevy. Přesto sociální důsledky veřejného pořádku a právní jistoty jsou i „společensky pozitivní“. Boj proti obecné kriminalitě a dalším asociálním jevům (třebaže jsou důsledkem právě existence kapitalismu) přináší plus všem třídám a vrstvám buržoazní společnosti i když třídně eminentní zájem na nich má především buržoazie.

Z buržoazního práva jakoby se vytrácela zjevná třídnost. Vystupuje jako právo zdánlivě „celé společnosti“, jako právo nadtřídní. A tuto stránku jevové nadtřídnosti posilují další skutečnosti.

Třídně antagonistická společnost může existovat, jestliže panující třída získá dostatečnou oporu ve vrstvách a skupinách, jež objektivně mohou být jejími spojenci. Jde převážně o tzv. „střední vrstvy“. Jejich zájem a potřeby jsou postiženy určitými stránkami společného zájmu panující třídy. Ve vztahu k buržoazii jde zejména o maloburžoazii a „nové“ střední vrstvy, které nalézají v buržoazním právu zajištění rovněž vlastních potřeb, např. ochranu soukromého vlastnictví, svobodu podnikání, výsadní sociální zabezpečení atd.

Zpravidla nejde jen o jevovou zájmovou shodu. Zajištění široké sociální základny si nezřídká vynucuje ústupky buržoazie vůči jejím spojencům, popřípadě kompromisní řešení vzájemného sociálního napětí. Společný zájem buržoazie se ještě více vzdaluje svému „čistému“ vyjádření. Povýšená vůle

na zákon není jen vůlí buržoazie. Avšak oboje není v neprospěch buržoazie. Je třídně funkční. Napomáhá stabilizovat panství buržoazie, neboť v masách středních vrstev posiluje iluzi, že stávající právo je „jejich“ právem — je právem „spravedlivým“. Vychovává je k úctě a k respektu k danému právu. Positivně formuje jejich právní vědomí.

Konečně buržoazní společnost zákonitě předpokládá spoluexistenci buržoazie a dělnické třídy v společné, i když pro dělnickou třídu iluzorní pospolitosti — v buržoazním státu. Buržoazie musí respektovat základní potřeby existence a reprodukce proletariátu jako třídy. Promítnout je, třebaže jen třídně omezeně a třídně funkčně, do buržoazního práva. Tím se jeho složkou přece jen stává „cizí prvek“. Svým rozsahem není tento prvek konstantní. Vyznačuje se určitou amplitudou. Její nejvyšší a nejnižší hranice je určena zachováním kapitalistického řádu jako celku a obnovou proletariátu jako ekonomicky závislé třídy. V daném rozmezí se uplatňuje jednak třídní vůle buržoazie, jednak tlak organizovaného dělnického hnutí, nutící buržoazii (proti její vůli) k jistým ústupkům či kompromisům. Tyto ústupky a kompromisy nenarušují třídně buržoazní charakter práva. Co do třídně společenských důsledků jsou „druhořadé“. Přinášejí jistá zlepšení do postavení dělnické třídy v rámci kapitalismu (srov. např. význam zrovnoprávnění ve sféře veřejnoprávní, pracovní zákonodárství, nemocenské a starobní pojištění, právo na stávku atd.). Z druhé strany jsou dalším zdrojem iluzí a představ o „nadtřídnosti“ buržoazního práva.

Buržoazní právo je formou zprostředkování kapitalistických společenských, zejména výrobních vztahů, které jsou jeho obsahem. Ve své podstatě je třídně volním vyjádřením základních společných zájmů buržoazie a materiálních potřeb kapitalismu a jejich převedením do státem sankcionovaného obecně závazného normativního systému převážně v podobě zákona. Třídní vůle buržoazie se utváří a formuluje v konkurenčním a třídním boji. Je výslednicí tohoto boje. Proto se nekryje a nemůže krýt s „čistým“ společným zájmem buržoazie jako třídy. Avšak teprve konkurenčním a třídním bojem zprostředkovaná třídnost buržoazního práva zabezpečuje, že buržoazní právo je s to plnit svou úlohu v kapitalistické společnosti: stabilizovat kapitalismus, zajistit příhodné sociálně politické prostředí k jeho reprodukci a tím fixovat panství buržoazie a její politickou moc.

3. Ekonomické, třídně sociální a politické faktory podmiňující a ovlivňující buržoazní právo jsou dynamické a velmi kvantitativně proměnlivé. Kdyby každá takováto změna měla mít za následek rovněž změnu právní úpravy, vyznačovalo by se buržoazní právo permanentní proměnlivostí. Aby se uvedenému důsledku předešlo, stává se nezbytnou jistá relativní autonomie buržoazní právní normy na konkrétním třídním obsahu; právní forma se vyznačuje určitým relativně samostatným pohybem.

Buržoazní právní forma není bezprostředně, mechanicky spjata s konkrétními výrobními a společenskými vztahy. Váže se pouze na konstantní, relativně trvalé stránky těchto vztahů. Teprve jejich změna, popřípadě trvalá přeměna společenského vztahu vůbec si může (ale ne vždy musí) „vynutit“ nahrazení staré právní formy novou.

Kdybychom si uvedené měli blíže konkretizovat, vysvětlení by bylo toto: Normy buržoazního práva jsou abstraktním, třídně účelovým vyjádřením konkrétních ekonomických a jiných třídně závažných společenských vztahů. Mimo formu právních vztahů se zmíněné vztahy nemohou realizovat. Avšak společenské vztahy se v sociální praxi individualizují do konkrétních vzájemných styků mezi jedinci. Tato individualizace a konkretizace je neobyčejně pestrá, rozmanitá a proměnlivá. Právní regulace se nemůže zaměřit na pestrost a proměnlivost vzájemných styků mezi lidmi. Soustřeďuje se na právní podchycení a vyjádření toho, co je v dané pestrosti obecné a co lze zpravidla abstraktně formulovat. V důsledku toho lze pod právní normu zahrnout zpravidla všechny možné jsoucí a se vyskytující modifikace příslušného společenského vztahu, jakož i jeho kvantitativně (v ojedinělých případech i kvalitativně)¹⁵⁾ vývojové proměny.

Zaměření právní úpravy na obecné znaky společenského vztahu a na jejich zpravidla abstraktní vymezení dovoluje přizpůsobovat právní formu novému obsahu rovněž v procesu aplikace práva. Již sama subsumace konkrétní záležitosti pod příslušnou právní normu umožňuje a zároveň si vynucuje takové „přizpůsobení“, neboť subsumace není vlastně ničím jiným než prvním stadiem třídního uvážení, jímž se má získat (resp. objasnit) „nezbytná shoda“ mezi abstraktním a konkrétním, obecným a individuálním. Obdobně třídně účelovou roli má sama interpretace právní normy a uvážení v jejím rámci v průběhu celého procesu aplikace práva.

Buržoazní právní forma se svou obecností a abstraktností sama brání vlastní proměnlivosti. Pokud ji přesto nový obsah narušuje a prolamuje — a nemůže tomu být ani jinak — „vyrovnávají“ a „překonávají“ ono narušování buržoazní právní formy zpravidla průběžně orgány aplikující právo — soudy a exekutiva. Jedině tak (a v důsledku konstantnosti základních stránek kapitalistických výrobních a směnných vztahů) se dosahuje v buržoazním právu oné „dlouhodobé neměnnosti“ — právní stability (srov. např. časovou působnost některých ustanovení francouzského „Code civil“, rakouského všeobecného občanského zákoníku atd.). Z druhé strany nám vystupuje do popředí skutečná třídní funkčnost orgánů aplikujících právo; strhává se z nich rouška jejich domnělé „nezávislosti“ a „nadřazenosti“.

¹⁵⁾ K. Marx dochází při analýze přeměny nadhodnoty v kapitál k velmi důležitému závěru, že je možné, aby přeměna soukromého vlastnictví založeného na vlastní práci v kapitalistické vlastnictví výrobních prostředků proběhla v rámci jedné a téže právní formy. Píše: „Pokud při každém směnném aktu — jednotlivě vzatém — jsou zachovány zákony směny, může nastat úplný převrat ve způsobu přivlastňování, aniž je nějak dotčeno vlastnické právo, odpovídající výrobě zboží. Stále platí totéž právo jako na počátku, kdy výrobek patří výrobcí a kdy výrobce, směnující ekvivalent za ekvivalent, se může obohatit jen vlastní prací, tak i v kapitalistickém období, kdy se společenské bohatství ve stále rostoucí míře stává vlastnictvím těch, kteří jsou s to stále znovu si přivlastňovat neplacenou práci.“ (Kapitál I, str. 619 — podtrhl E. K.) Tím si lze také osvětlit proč římské právo, „nedostižně precisním vypracováním všech podstatných právních vztahů prostých vlastníků zboží (kupující a prodávající, větitel a dlužník, smlouva, obligace atd.)“ se mohlo vzít za základ pro buržoazní právo, neboť jako takové „zahrnuje i většinu právních poměrů kapitalistického období“. (Citace K. Marx, B. Engels, Vybrané spisy II, str. 412; Vybrané dopisy, str. 343.)

3. CHARAKTERISTICKÉ ZNAKY A PRINCIPY BURŽOAZNÍHO PRÁVA

Dialekticky rozporná jednota třídního obsahu a formy buržoazního práva nás přivádějí k dalšímu problému teorie buržoazního práva — k charakteristickým znakům a principům, jež činí z buržoazního práva první moderní právní systém.

Charakteristické znaky a principy buržoazního práva „pramení“ ze základních ekonomických vztahů kapitalismu: ze vztahu mezi kapitálem a prací, z ekonomického donucení a existenční závislosti bezprostředního výrobce (především proletáře) na vlastníku kapitálu, z nedotknutelnosti a dominance soukromého vlastnictví výrobních prostředků (a tudíž i přivlastňování výsledků cizí práce), z konkurence jako impulsu a zákonitosti vývoje kapitalistického řádu (neboť kapitalismus je soustavou hromadné výroby a směny zboží, zprostředkované trhem). Z nich se odvozují: právní svoboda, důsledná individualizace práva, rovnoprávnost, jednotnost (univerzálnost) práva v rámci celé společnosti, abstraktnost právní formy a zdůraznění formálních (jevových) stránek společenských vztahů v právní regulaci. Tyto znaky a principy formují buržoazní právo v historicky první právní systém v pojetí vědeckého systému.

1. Kapitalismus vyrůstá z prosté výroby zboží. Přeměňuje ji v obecný a podstatný znak celého ekonomického řádu. Zbožní vztah jednak přísně odděluje od sebe jednotlivé soukromé vlastníky a zároveň je „sjednocuje“ prostřednictvím směny, trhu. Přeměňuje vše ve zboží, které lze a je v zásadě nutné směnit, jestliže kapitalista má zůstat kapitalistou, malovýrobce malovýrobce (nebo se stát kapitalistou) a jestliže proletář má uhájit vlastní existenci.

Zavést univerzálnost zbožní výroby předpokládá osvobodit výrobu a směnu od vnější (feudální) reglementace, prosadit svobodu a individualizaci soukromého vlastnictví výrobních prostředků a svobodu soukromé iniciativy kapitalisty. Zároveň si vynucuje zrušit mimoekonomické formy donucení a nahradit je donucením ekonomickým, tzn. osvobodit bezprostředního výrobce od osobní závislosti na feudálovi (od poddanství a nevolnictví), ale též od vlastnictví výrobních prostředků. Kapitalismus přeměňuje každého jednotlivce v „samostatnou“ buňku občanské společnosti s diferencovanou sociální funkcí. Ve všech vztazích, v nichž se jednotlivci nalézají, vystupuje princip svobody do popředí. Každý je osobně svobodný. Má svobodu volby, svobodu rozhodování, svobodu navazování styků s druhými. Může svobodně rozvíjet činnost a nakládat hodnotami, jež vlastní. Zdá se, jako by byl kapitalismus založen na „lidské svobodě“. Svoboda se také stává nezbytnou a všeprostupující zásadou buržoazního práva (aspoň za liberalismu).¹⁶⁾

¹⁶⁾ Vztah buržoazního požadavku svobody a práva vylíčil K. Marx ve Svaté rodině takto: „Základem moderního ‚veřejného stavu‘, vyvinutého moderního státu není společnost, kde vládou výsady, jak míní Kritika, nýbrž společnost, kde jsou výsady zru-

Jde ale pouze o právní svobodu, která je ve skutečnosti fikcí. Předně je třídní svobodou; svobodou jen pro ty, co žijí a působí jako příslušníci panující třídy. Pro dělníka je fakticky novým poutem zotročení. Osvobozený od výrobních prostředků je dělník ekonomicky (a tím i sociálně, popřípadě politicky) závislý na kapitalistovi. Zdánlivě „dobrovolně“ („svobodně“) se podrobuje kapitalistově vůli, nemaje fakticky na vybranou. Svoboda se stává právní rouškou pro skutečnou despotickou nadvládu kapitalisty nad dělníky v rámci podniku (a do určité míry mimo něj). Je právním zprostředkováním sociálně ekonomického panství buržoazie nad proletariátem.

Ani pro soukromé vlastníky není právní svoboda skutečnou svobodou. Malovýrobce bývá zpravidla ekonomicky a technicky závislý na kapitalistickém dodavateli nebo odběrateli. V každém případě na trhu ovládaném kapitalisty. Přesto v právní sféře se jeví jeho postavení, rozhodování a činnost jako svobodné.

Rovněž kapitalisté jsou vydáni na pospas živelnému působení ekonomických zákonitostí kapitalismu a jejich nechtěným, pro jednotlivce a skupiny až katastrofickým důsledkům. Ekonomické zákony a ekonomické vztahy určují konec konců slepě jejich postupy, rozhodování a činnost, ale i osud. Ve sféře právního zprostředkování se toto vše jeví jako svobodná činnost svobodného kapitalisty, jako rozhodování na základě nezávislé, indeterminované vůle. V poměru k jedincům třídního antipoda je ale právní svoboda kapitalistovi v zásadě reálnou (aspoň po dobu liberalismu).

Ukazuje se, že právní svoboda je pouze právním vyjádřením sociálně ekonomické živelnosti. Je právním synonymem kapitalistické anarchie.

Zásada právní svobody postupuje instituty osobní svobody, svobody politické (v podmínkách buržoazní demokracie) a svobody hospodářské. Základem hospodářské svobody je pojetí soukromého vlastnictví jako absolutního subjektivního práva, smluvní svoboda zprostředkovaná závazkovým právem a dispoziční zásada.

Závazkové právo zahrnovalo v podstatě všechny právně regulované společenské vztahy, v nichž subjekty vystupovaly jako smluvní strany (tedy např. vztahy pracovní, manželské a rodinné, průmyslové, obchodní, úvěrové

šeny a odstraněny, vyvinuta občanská společnost, v níž byla dána volnost těm životním elementům, které byly za panství výsad ještě politicky spoutány. Žádná „privilegovaná uzavřenost“ zde nestojí ani proti jiné uzavřenosti, ani proti veřejnému stavu. Jako svobodný průmysl a svobodný obchod ruší privilegovanou uzavřenost a tím vzájemný boj privilegovaných uzavřeností a na její místo dosazují člověka, zbaveného pout výsady... a nespojeného s jiným člověkem již ani zdáním všeobecného svazku a plodí všeobecný boj člověka proti člověku, individua proti individuu, tak je celá občanská společnost touto válkou všech individuí proti všem individuí, oddělených od sebe již jen svou individualitou, a všeobecným nespoutaným pohybem elementárních životních sil, osvobozených z pout privilegií. Protiklad demokratického zastupitelského státu a občanské společnosti je dovršením klasického protikladu veřejné obce a otroctví. V moderním světě je každý zároveň otrokem i členem obce. Právě otroctví občanské společnosti je zdánlivě největší svoboda, protože je to zdánlivě dovršená nezávislost individua, které pokládá za vlastní svobodu bezuzdný, již ani všeobecnými svazky, ani člověkem nespoutaný pohyb svých odcizených životních elementů, jako např. vlastnictví, průmyslu, náboženství atd., zatím co tato svoboda je naopak jeho dovršeným zotročením a nelidskostí. Na místo výsady zde nastoupilo právo.“ Spisy 2, str. 135–136.)

a směnečné, atd.). Právní forma úpravy těchto vztahů byla dispozitivní. Vycházelo se z předpokladu vzájemné dohody, že samy subjekty právního vztahu si vzájemně vymezí oprávnění a povinnosti. Třebaže v buržoazním právu nelze hovořit o „absolutních“ dispozitivních normách, omezení dispozice subjektů bylo minimální.¹⁷⁾ Tím se vytvářel skutečně rozsáhlý prostor pro možnost vnutit vůli hospodářsky a společensky silnějšího slabšímu, tj. využít jeho hospodářské a společenské závislosti. Dispozitivními normami se tak prakticky prosazovala třídní vůle (třebaže individualizovaně skrze vůli jednotlivého kapitalisty) buržoazie vůči dělnické třídě.

Hospodářská svoboda se nezprostředkovala pouze dispozitivními normami. Uplatňovala se rovněž kogentními právními normami způsobem tzv. „absolutních subjektivních práv“. Nejvýraznějším příkladem absolutního subjektivního práva je právo soukromého vlastnictví. Vlastník mohl v zásadě svobodně, podle svého uvážení disponovat svým majetkem. Ostatní jej nesměli ve výkonu disponování majetkem, v jeho užívání, popřípadě zneužívání, rušit (pokud sám neporušil právo druhého). Vlastník byl pánem nad svým soukromým majetkem a jeho prostřednictvím nepřímým pánem nad těmi, které vázal smluvně k svému majetku. „Absolutní právo“ soukromého vlastnictví a v zásadě „absolutní dispozice“ s majetkem v soukromém vlastnictví byly právní formou, jíž se zprostředkovala dominance buržoazie v sociálně ekonomické sféře a tím i nepřímou ve sféře veřejné — politické.

Hmotné právní instituty hospodářské svobody mají svého dvojníka rovněž v občanském procesu v podobě „dispoziční zásady“. Tato zásada se zejména uplatňovala ve sporném řízení. Sporné řízení se zahajovalo pouze z iniciativy žalobce. Soud byl vázán žalobou. Hodnotil pouze důkazy, předložené stranami sporu. Byl rovněž vázán jejich návrhy na rozhodnutí, popřípadě smírem uzavřeným před rozhodnutím. Soud tedy nemohl při řešení sporu v podstatě nic podniknout z vlastní iniciativy — princip *ex officio* byl v občanském řízení v zásadě vyloučen.

Právní svoboda zprostředkovává skutečně sociálně ekonomické panství buržoazie ve společnosti. Převahu (nadvládu) hospodářsky silnějšího nad slabším. Umožňuje, aby se sociálně ekonomické vztahy realizovaly jako vztahy třídní a společenské nerovnosti — s jejich konkrétním třídním obsahem. V podmínkách právní svobody trvá panství kapitálu zastrněné, neboť bohatství tu vykonává svou moc nepřímou, ale tím bezpečněji.¹⁸⁾

¹⁷⁾ Srov. rakouský všeobecný občanský zákoník z r. 1811; např. § 422, §§ 364 a n. doplněné § 11 a 12 třetí dílčí novely, § 384 aj.; kromě toho vyplynula některá omezení ze zvláštních právních předpisů, jako byly předpisy o vyvlastnění. Bylo možné též omezení soudním výrokem (srov. podle zák. č. 140/1846 r. z. možnost zřízení tzv. nezbytné cesty). Pokud jde o Code Civil viz §§ 544, 545 aj.

¹⁸⁾ Výklad o právní svobodě nelze chápat tak, jakoby její dopad na dělnickou třídu byl výlučně negativní. Chtěli jsme jen zdůraznit, jak skrze jevově nadtřídní právní formu se uskutečňuje faktická nadvláda buržoazie, pokud se touto svobodou zprostředkují kapitalistické ekonomické a sociální vztahy.

Pro dělnickou třídu je právní svoboda významnou již zrušením všech právních forem osobní závislosti. Rozhodující význam ale má politická svoboda (a svoboda organizovat se v odbory). Politická svoboda je pro dělnickou třídu jednou z rozhodujících podmínek pro přípravu a provedení socialistické revoluce.

2. Na právní svobodu navazuje princip individualizace práva. Buržoazní právo není více právem politicky uzavřených skupin, např. stavů, korporací, kast aj. Není ale ani právem, v němž by se svoboda člověka zakládala na spojení s druhým člověkem, na jejich skutečné pospolitosti. Naopak, za kapitalismu se svoboda zakládá „na odloučení člověka od člověka“. Vede „každého k tomu, aby v druhém člověku nalézal . . . hranici své svobody“. Buržoazní právo je proto právem „ohraničeného, na sebe omezeného individua“.¹⁹⁾

Ohraničení, omezení individua sama na sebe je podmíněno především individuální formou soukromého vlastnictví. Dále ekonomickými zákony vlastními zbožní výrobě, jež atomizují ekonomické vztahy do individuálních směnných aktů.²⁰⁾ Konečně individuálním bojem o společenskou a fyzickou existenci.

Základní zásadou občanské společnosti je tedy soukromost. Egoistický zájem soukromého vlastníka se zde povyšuje na obecný princip lidských styků, na pojítka mezi lidmi, třebaže faktické sociální důsledky jeho působnosti jsou desintegrační. Nastává „nutně všeobecná rozdrobenost, soustředění individua na sebe sama, izolace, proměna lidstva ve shluk navzájem se odpuzujících atomů . . .“²¹⁾

Aby mohla buržoazní společnost fungovat jako společnost, je nezbytné přeměnit zmíněný „shluk navzájem se odpuzujících atomů“ opět v „pospolitost“. V úrovni samé občanské společnosti toto nelze dosáhnout trvale, neboť každá „vzájemnost“ se zde drobí v individuální dočasný směnný akt (srov. pozn. 20). Avšak i tento zákonitě nutný ekonomický vztah se neuskutečňuje přímým spojením, nýbrž oklikou prostřednictvím práva. Právo je prostředkem dočasného sjednocení členů občanské společnosti a vnější formou tohoto sjednocení.

Trvalé „pospolitosti“ lze dosáhnout jen mimo občanskou společnost. Tam, kde jednotlivec přestává působit jen jako egoistické individuum. Kde se povznáší nad omezenost člena občanské společnosti, třebaže v „rozporu sám se sebou samým“ a toliko „abstraktně, omezeně, jen částečně“.²²⁾ Trvalá „pospolitost“ je za kapitalismu možná jen v podobě vnější formy sjednocení, v podobě politické společnosti, na níž se jednotlivec již nepodílí jako člen občanské společnosti, nýbrž jako abstraktně pojatý člověk — jako občan. „Zčásti jsou tato lidská práva politická práva, práva užívaná jen ve

¹⁹⁾ K. Marx, B. Engels, Spisy 1, str. 388.

²⁰⁾ „Ve zbožní výrobě stojí,“ píše K. Marx, „proti sobě jen prodáváč a kupec, navzájem na sobě nezávislí. Všechny vztahy mezi nimi končí, jakmile vyprší smlouva, kterou uzavřeli. Opakuje-li se transakce, děje se tak na základě nové smlouvy . . .“

Posuzujeme-li tedy zbožní výrobu nebo nějaký jev, který k nim patří, podle jejich vlastních ekonomických zákonů, musíme každý směnný akt zkoumat zvlášť, mimo veškerou souvislost se směnnými akty, které předcházely a následovaly. A protože koupě a prodej se uzavírají jen mezi jednotlivými individui, je nepřipustné hledat v nich vztahy mezi celými společenskými třídami.“ (K. Marx, Kapitál I, str. 618.)

²¹⁾ B. Engels pokračuje: „Dále, dokud existuje základní odcizení, soukromé vlastnictví, dotud zájem nutně musí být soukromý zájem a panství tohoto zájmu se musí projevat jako panství vlastnictví.“ (Spisy 1, str. 582.)

²²⁾ K. Marx, B. Engels, Spisy 1, str. 377.

společenství s ostatními lidmi. Jejich obsahem je účast na pospolitosti, a to na politické pospolitosti, na státu. Spadají do kategorie ... státoobčanských práv.²³⁾ Buržoazní stát je politické společenství aktivních občanů. Způsobem jejich sjednocení, ale opět oklikou, prostřednictvím práva. Zároveň je sám zprostředkovatelem a garantem jejich svobody jako členů občanské společnosti. Avšak i tato „politická pospolitost“ se uskutečňuje na základě důsledné individualizace vztahu občan : stát — na základě individuálních politických práv a svobod.

Buržoazní právo je jednak právem izolovaných, jevově na sobě nezávislých, egoistických a sobě konkurenčně nepřátelských individuí. Jednak je rovněž právní formou vnějšího překonávání této izolace prostřednictvím „dočasného sjednocení“ nebo relativně „trvalého sjednocení“ v podobě individuálních právních vztahů nebo „politické pospolitosti“.²⁴⁾

Individualizace buržoazního práva se v podstatě projevuje trojím způsobem. Předně v koncepci individuálních práv, svobod a povinností (srov. pojetí ústavních práv, včetně práva soukromého vlastnictví a hospodářské svobody) a v individualizaci právního postavení člena občanské společnosti a občana jako souhrnu jeho subjektivních práv a povinností. To znamená, že buržoazní právo váže důsledně práva a povinnosti na jednotlivce. Že v zásadě nezná instituty kolektivních práv a kolektivní povinnosti (odpovědnosti — jak tomu bylo např. v předchozích typech práva).

Za druhé v individualizaci právní subjektivity. Aby se mohl jednatlivec sociálně funkčně realizovat jako člen občanské společnosti a občan, je nadán právní subjektivitou tzv. „obecné povahy“. Pokud buržoazní právo přiznává právní subjektivitu někomu dalšímu, např. podniku, zařízení apod., musí jít i v takovém případě o „jednotku — osobu“. Tomu odpovídá právní označení v podobě „právnícké osoby“ (na rozdíl od „osoby fyzické“). Za právníckou osobu jedná a je za ni právně odpovědný jednatel, k jehož jménu se právnícká osoba formálně pojí (popřípadě i způsobem nominálního vlastnického titulu). Buržoazní právo v období liberalismu neznalo právní subjektivitu korporací, nepřipouštělo ve sféře sociálně ekonomické jakoukoli organizovanost.

Za třetí v realizaci práva prostřednictvím individuálních právních vztahů. Z buržoazního práva mizí buržoazní společnost jako celek, jako dialekticky jednotný sociálně ekonomický systém, spočívající na třídních vztazích mezi kapitalisty a proletariátem. Je nahrazena souhrnem individuálních, konkrétních právních vztahů mezi jednotlivými subjekty práva, z nichž jakoby se vytrácela jejich třídní podstata, jejich souvislost se vztahy mezi třídami (pokud vůbec v konkrétním případě je jim třídní aspekt vlastní). Individualizace buržoazního práva tak přispívá k zvýraznění jeho jevové nadtrždnosti.

²³⁾ Tamtéž, str. 386.

²⁴⁾ Analýza příčin individualizace buržoazního práva je zároveň analýzou jedné z podmínek dělení buržoazního práva na soukromé a veřejné (viz další výklad). Ko-
nečně z jevových, formálně právních stránek této analýzy vychází buržoazní právní
filosofická představa (přesněji iluze) o „panství práva“ a „právním státu“.

Z druhé strany, táž individualizace práva má svou důležitou třídní funkci. Jejím prostřednictvím se ve skutečnosti zprostředkuje a fixuje reálná hierarchie občanské společnosti v souladu s buržoazní stupnicí společenských hodnot. Neboť čím více subjektivních práv, tím větší společenská moc (přesněji tím větší bohatství a z něho vyplývající společenská moc). A příslušné společenské moci jednotlivce odpovídá dříve nebo později i jeho místo v sociální hierarchii buržoazní společnosti. Individualizace práva se tak stává zprostředkovatelem nejen třídní diferenciace buržoazní společnosti, nýbrž též vnitřní hierarchizace jednotlivých tříd a vrstev této společnosti.

3. Prosazování sociální hierarchie skrze individualizaci práva nelze na-prosto chápat tak, jakoby se určité třídy, vrstvy nebo dokonce určití jednotlivci pyšnili jistými skupinovými nebo osobními právními výsadami — privilegi. Naopak, buržoazní právo (až na některé výjimky z období raného kapitalismu) přiznává jedinci bez ohledu na jeho sociální příslušnost stejné právní možnosti. Je právem jednotným, univerzálním pro celou společnost. „V moderním státě,“ píše B. Engels, „musí právo nejen odpovídat všeobecně ekonomické situaci, nejen být jejím výrazem, nýbrž také vnitřně souladným výrazem, aby samo sebe nebilo ve tvář vnitřními rozpory. Aby se toho dosáhlo, mizí stále víc a více věrnost zrcadlení ekonomických poměrů.“²⁵⁾

Vnitřní souladnost buržoazního práva předpokládá jak logickou, tak — a to především — „vnější“ sociální nerozpornost. Buržoazní právo nemůže být právem zjevně třídním. Nemůže vyjadřovat třídní obsah kapitalistických vztahů v třídně zjevné právní formě jako kdysi feudální právo. Pro buržoazní právní formu je buržoazní společnost „homogenní“, „vnitřně jednotnou“. A také jedine jako „jednotnou“ a „nerozpornou“ jí je také buržoazní právní forma s to „vnitřně souladně“ vyjádřit.

Aby mohla být buržoazní právní forma jevově „nadtrídní“, musí vycházet z fikce sociální nediferencovanosti společnosti, samu tuto fikci „vytvářet“ a garantovat. K objasnění problému nám může posloužit způsob sjednocení materiálních (kapitálu) a osobních (práce) podmínek výroby na základě ekonomického donucení. Ekonomickou formou sjednocení je směna. Avšak směňovat lze jen zboží. Směňujícími mohou být jen vlastníci zboží. Je proto nezbytné vytvořit fikci, kdy proletář, zbavený všech výrobních prostředků, by přesto byl „vlastníkem“ zboží, jež by mohl směňovat. Oním zbožím sui generis se stává pracovní síla a jeho prostřednictvím proletář „vlastníkem“.

Přistoupíme-li z tohoto hlediska k buržoazní společnosti, jeví se nám jako společnost skládající se výlučně z „vlastníků“ (skutečných a fiktivních) „zboží“ (skutečného či obrazného). Každý zdánlivě je a může být pouze „vlastníkem“ a pouze „směňujícím“ zboží.

Buržoazní právní forma popsanou fikci plně aprobuje. Odvozuje z ní další princip — rovnost před zákonem, rovnoprávnost. Směna je možná pouze mezi dvěma (nebo více) na sobě „nezávislými“ jedinci, kteří si jsou

²⁵⁾ K. Marx, B. Engels, Vybrané dopisy, str. 384.

z určitého hlediska „rovni“ — rovni jako dva „vlastníci“ různého zboží. „Právo může podle své povahy existovat,“ píše K. Marx, „jen používá-li stejného měřítka: avšak nerovné jedince (nebyli by to různí jedinci, kdyby si nebyli nerovni) lze měřit stejným měřítkem jen potud, pokud je postavíme pod stejný zorný úhel, pokud se na ně díváme jen po určité stránce.“²⁶⁾ V našem případě, pokud na ně hledíme jen jako na „vlastníky zboží“ a nevidíme-li na nich nic jiného a nedbáme-li ničeho jiného. Fikce společnosti „vlastníků zboží“ je oním „stejným měřítkem“ na fakticky (třídně, ekonomicky atd.) nerovné lidi. Toto „stejně měřítko“ dovoluje „vyrovnat“ nerovné, dovoluje chápat tyto nerovné jako „rovné před zákonem“. A rovnost před zákonem umožňuje buržoaznímu právu být jednotným právem pro celou společnost.²⁷⁾

V samém buržoazním pojetí rovnoprávnosti jsou hmatatelné prvky třídnosti a třídní nerovnosti. Nemáme v této souvislosti jen na mysli skutečnost, že kapitalistický systém sociálně ekonomické nerovnosti, založený na vykořisťování člověka člověkem, formalizuje rovnoprávnost, pokud ji nepřeměňuje pro vykořisťované a závislé přímo ve fikci. Za kapitalismu, jak průkazně prokázali již K. Marx a V. I. Lenin, nemůže být mezi vykořisťovatelem a vykořisťovaným nejen rovnosti, nýbrž ani rovnoprávnosti.²⁸⁾ Oprávněnost jejich závěrů potvrzuje dodnes každodenní praxe buržoazní společnosti. Jde nám o to, že i právní instituty založené na principu rovnoprávnosti měly a mají dosud třídní charakter, ač je právní forma jako třídní nevyjadřuje. Třídnost mívá formu „výběru“ nebo „alternativního řešení“. Tak např. v anglosaském právu platí zásada, že každý má právo být ponechán na svobodě před zahájením trestního soudního řízení, pokud poskytne, resp. poskytuje řádné záruky, že se k řízení dostaví. Pokud záruky nejsou, má být vzat do vazby. Zárukou se především rozumí složení peněžitě kauce. Evropské trestní zákonodárství zná v mnohých případech dva hlavní, alternativní tresty: peněžitý a odnětí svobody. Kdo splní první, nenastupuje druhý. Třídnost popsané rovnoprávnosti je více než patrná.

Jsou ale instituty právní rovnosti, které neznačí alternativu a přesto jsou třídně příhodné pro buržoazii a majetné vůbec. Jako příklad lze uvést obligatorní zastoupení obhájcem v trestním řízení ve stanovených případech. Pokud obviněný není schopen opatřit si sám obhájce (nemáje na úhradu), je mu stanoven obhájce „ex offio“. Tím bývá zpravidla určen postoj obhájce k obhajobě. Lze oprávněně konstatovat, že rovná právní úprava se stává fakticky výsadou bohatých.

Princip rovnoprávnosti je značným pokrokem oproti feudalismu. Je jed-

²⁶⁾ K. Marx, B. Engels, Vybrané spisy II, str. 19.

²⁷⁾ Princip rovnoprávnosti se zprvu uplatňoval v buržoazním právu pouze tam, kde v právních vztazích vystupoval proletář jako „vlastník zboží“, tj. převážně jen v právu soukromém. Rovnoprávnost se na něj nevztahovala ve sféře, v níž podmínku vlastníka neplnil, tj. v oblasti politických práv, která zpočátku byla vázána na majetkový census. Kde nebylo třeba „stejného měřítka“ nebo takové měřítko neexistovalo, nebyla ani rovnoprávnost. Prosazení principu rovnoprávnosti v celém buržoazním právu je historickým procesem, ve kterém sehrál významnou roli třídní boj dělnické třídy.

²⁸⁾ Srov. V. I. Lenin, Stát a revoluce; Proletářská revoluce a renegát Kautský aj.

ním ze základních principů moderního práva. Přináší jisté, byť omezené výhody všem třídám a vrstvám buržoazní společnosti, včetně dělnické třídy. V podmínkách kapitalismu zůstává třídní právní zásadou, neboť vyrůstá z ekonomických a společenských podmínek kapitalismu, jež nemůže překročit. Naopak, úkolem rovnoprávnosti je tyto podmínky zprostředkovávat a tím zajišťovat skutečnou převahu a nadvládu buržoazie.²⁹⁾

4. Jestliže se principy právní svobody, individualizace, jednoty a rovnoprávnosti mají plně uplatnit v buržoazním právu při respektování třídní podstaty a kapitalistického obsahu tohoto práva, musí buržoazní právní forma překlenout sociálně ekonomickou nerovnost a třídní rozpornost buržoazní společnosti. Daří se jí to tím, že je abstraktním vyjádřením konkrétních společenských vztahů. Že při normativní úpravě společenských vztahů klade důraz na jevově shodné, jednotící stránky, tj. na formální znaky a vlastnosti společenského vztahu.^{29a)}

Ukázali jsme si již, že pod pojmem soukromého vlastnictví lze subsumovat jak kapitalistické, tak malovýrobní vlastnictví výrobních prostředků. Ve skutečnosti právní forma soukromého vlastnictví v sobě zahrnuje všechny druhy vlastnictví, jež se v kapitalistické společnosti vyskytují. Tedy i osobní vlastnictví dělníkovo nebo dokonce družstevní dělnické vlastnictví, na něž K. Marx nazíral jako „... na přechodné formy mezi kapitalistickým způsobem výroby a způsobem sdruženým“, ve kterých „... je protiklad překonán ... pozitivně“.³⁰⁾ Je to možné, protože právní forma soukromého vlastnictví odmýšlí od třídní povahy a sociálně ekonomické funkce jednotlivých druhů vlastnictví. Že se v právním vymezení vlastnictví zdůrazňuje to, co je vlastnickým vztahům společné: právo nebýt rušen ve výkonu vlastnictví ostatními, právo disponovat majetkem ve vlastnictví, právo tento majetek užívat a zužívat. Takto abstraktně formulovaná oprávnění vyplývající z vlastnictví za kapitalismu, jejich plné obsahové a sociálně funkční uplatnění je vlastností pouze kapitalistického soukromého vlastnictví.

Právní podchycení a úprava formálních stránek společenských vztahů a jejich abstraktní vyjádření (při pomnutí konkrétního obsahu) je podstatným znakem buržoazní právní formy, jímž se skrytě, ale o to bezpečněji prosazují třídní obsah a třídní funkčnost buržoazního práva.

²⁹⁾ Tři analyzované principy buržoazního práva charakterizoval K. Marx v Kapitálu takto: „Sféra oběhu čili směny zboží, v jejichž hranicích se uskutečňuje koupě a prodej pracovní síly, je pravým rájem přirozených práv člověka. Zde vládne jediné svoboda, rovnost, vlastnictví a Bentham. Svoboda! Neboť kupec a prodáváč zboží, např. pracovní síly, se řídí jen svou svobodnou vůlí. Uzavírají smlouvu jako svobodné, právnicky rovnoprávné osoby. Smlouva je konečný výsledek, v němž jejich vůle nacházejí společný právní výraz. Rovnost! Neboť vstupují ve vzájemný vztah jen jako majitelé zboží a směňují ekvivalent za ekvivalent. Vlastnictví! Neboť každý nakládá jen s tím, co mu patří.“ (Kapitál I, str. 195.)

^{29a)} Je zde ovšem možná ještě druhá cesta: cesta **důsledné konkretizace** právní formy. Neboť, jak jsme si již ukázali, v jednotlivém, důsledně individualizovaném styku mezi dvěma subjekty jakoby se třídnost „vytrácela“. „Je nepřipustné,“ říká K. Marx, „hledat v nich vztahy mezi celými třídami“ (Kapitál I, str. 618). Touto cestou se vyvíjelo anglosaské právo. Jí odpovídající právní formou se stal precedens.

³⁰⁾ K. Marx, Kapitál III/1, str. 462.

Soustředění buržoazní právní formy na formální stránky a znaky společenských vztahů a její abstraktnost dovoluje buržoaznímu právu „překlenout“ v právní rovině rozpor mezi soukromým zájmem kapitalisty a „veřejným“ (společným) zájmem buržoazie jako třídy. Zároveň mezi nimi diferencuje.

Původně řešila tento rozpor přirozenoprávní teorie koncepcí přirozených a občanských práv. Poslední měly „smluvní formou“ zprostředkovat „politickou pospolitost“ — stát.

Přirozená práva byla v ideologické koncepci a později v jejich pozitivně právním převedení „práva člena občanské společnosti, tj. práva egoistického člověka, člověka odděleného od lidské podstaty a od pospolitosti“. ³¹⁾ Návrh jakobínské ústavy z r. 1793 označil za přirozená a nezadatelná práva člověka rovnost, svobodu, bezpečnost a vlastnictví (srov. čl. 2 návrhu). O prvních dvou jsme již pojednávali. Soukromé vlastnictví je základem a ústředním bodem buržoazního práva. Jaké je postavení a funkce „práva bezpečnosti“?

Jak jsme si již ukázali při rozboru principu individualizace buržoazního práva, bylo nezbytné spojit občanskou společnost, „rozloženou“ „přirozenými právy“ na její jednotlivé elementy (svobodná individua, soukromé vlastnictví atd.), opět v pospolitost. Tato pospolitost mohla být pouze pospolitostí politickou — státem. Nemohli ji tvořit lidé jako druhové bytosti (člověk jako člen lidského společenství). Mohl ji tvořit člověk jen jako politická bytost. Prostřednictvím politické svobody a ostatních „státoobčanských“ práv (tj. prostřednictvím právní formy) se mění člověk v politickou druhovou bytost (v „pospolnou bytost“ — K. Marx) — v občana. ³²⁾ Jen jako rovnoprávný (přesněji plnoprávný) občan se může účastnit politické pospolitosti, podílet se na jejím formování. A pokud není plnoprávným občanem, potud je z účasti na politické pospolitosti vyloučen. Je jen pouhým členem občanské společnosti v podstatě bezprávným k politické společnosti. (Jsme u původního, třídního smyslu dělení členů buržoazní společnosti na aktivní a pasivní „občany“.)

Politickými právy a svobodami se nastoluje právní dualismus člověka. Člověk je členem občanské společnosti — „soukromou osobou“ (K. Marx) — s příslušnými, právně možnými soukromými právy a povinnostmi. Dále může být „pospolnou bytostí“ — občanem s příslušnými — veřejnými právy, svobodami a povinnostmi. Ač jde o jednoho a téhož jedince v rámci jednoho a téhož právního systému, jde zároveň o jeho dvojí právní postavení, o dvě diferencované právní oblasti, vyznačující se specifickými znaky a principy. To znamená, že dualismus právního postavení jedince je jedním ze znaků, charakterizujícím dělení buržoazního systému práva na právo soukromé (právo člena občanské) a právo veřejné (právo politické, druhové bytosti).

³¹⁾ K. Marx, B. Engels, Spisy 1, str. 387.

³²⁾ Tamtéž, str. 377–379, 381–382, 384–386.

Politická práva a svobody, příznačná pro právní postavení občana, mají při diferenciaci buržoazního systému práva specifickou roli. Shodou základních principů právní formy (svoboda, individualizace, rovnoprávnost, abstraktnost a formálnost) zdůrazňují jednotu buržoazního právního systému. Toutéž shodou také zprostředkují členy občanské společnosti — soukromé osoby — do sféry politické pospolitosti. Tím mění jejich právní postavení, převádějíce je do odlišné právní sféry. Z toho hlediska lze politická práva a svobody hodnotit jako „integrující pojítka“ mezi soukromým a veřejným právem.

Nakolik nejsou politická práva a svobody v buržoazním právním systému přítomná (ani v nedemokratických buržoazních státech nebývají ve vztahu k buržoazii absolutně negována), natolik se mezi veřejným a soukromým právem vytváří jisté vakuum. Ukazuje se, že dualismus právního postavení jedince je charakteristický pro dělení práva na soukromé a veřejné. Není ale skutečností, která toto dělení podmiňuje.

Objektivní podmíněnost dělení buržoazního práva na veřejné a soukromé spočívá v reálném rozporu mezi soukromým zájmem kapitalisty a společným zájmem buržoazie jako třídy. Třebaže buržoazní právo jevově ani tento rozpor nepředpokládá, je diferenciaci buržoazního právního systému na právo veřejné a soukromé jeho faktickým uznáním. Společný zájem buržoazie reprezentovaný buržoazním státem a zpředmětněný v tomto státu a v buržoazním právu se neshoduje, jak jsme si již ukázali, s individuálními a skupinovými zájmy kapitalistů. Naopak, obě skupiny jsou si rozporné, což si vynucuje oddělení a osamostatnění společného třídního zájmu v protikladu k zájmům individuálním a skupinovým. A právě tato kontraposice je jedním z kritérií pro dělení buržoazního právního systému na právo veřejné a soukromé.

Druhé kritérium se odvozuje z role buržoazního státu za kapitalismu volné soutěže (liberalismu). Je jím dualismus občanské a politické společnosti; samopohyb občanské společnosti a z něho vyplývající omezení úlohy státu na zabezpečení kapitalistického řádu represivní činností. (Třídní represí v poměru k proletariátu a represí k zajištění intertřídní disciplíny v poměru ke kapitalistům.)

Soukromé právo bylo doménou „soukromé osoby“ — soukromého zájmu vlastníka kapitálu. Právy a svobodami stanovilo sféru svobodného chování jednotlivce, v níž se mohl chovat podle vlastního uvážení. (Mohl svobodně nakládat svým majetkem, svobodně se rozhodovat a rozvíjet soukromou iniciativu, uzavírat smlouvy atd..) Stát do sféry soukromého chování soukromých osob nezasahoval potud, pokud o zásah nebyl požádán nebo pokud soukromá osoba nepřekročila stanovenou mez svobody.

Mez svobody byla vymezena dvojím způsobem. Předně pozitivně právně a to tak, že hranicí svobody jedné soukromé osoby je svoboda druhé soukromé osoby. To znamená, že každý může dělat vše, co neškodí druhému (srov. ústavní ustanovení z období Velké francouzské revoluce). V takto ohraničeném „soukromém světě“ (který původně zahrnoval sféru občanského práva, práva pracovního, manželského a rodinného atd.) nemá nikdo

právo „rušit“ soukromé osoby. V něm, avšak také pouze v tomto smyslu, jsou soukromé osoby rovnoprávné. Vše závisí na jejich „vůli“ a na jejich „dispozici“. Státní orgán, pokud je požádán o vyřešení sporu mezi dvěma soukromými osobami, je vázán obsahem jimi předložených žalob a jimi poskytnutými důkazy. Může rozhodnout pouze v rozsahu jimi předložených návrhů na rozhodnutí. Jeho činnost i rozhodování je vázána dispozičním právem soukromých osob.

Za druhé (což lze odvodit teoreticky, neboť právně pozitivní ustanovení v tomto smyslu nenajdeme) společným zájmem buržoazie jako třídy ve vztahu k občanské společnosti, tj. ve sféře realizace státní [„vrchnostenské“] moci. Jím překračujeme sféru soukromého práva a ocitáme se v oblasti práva veřejného, které se vyznačuje odlišnými specifickými znaky a principy. Především jde o právní nezávislost státu a jeho orgánů na členech občanské společnosti a na občanech. Jinak by nebylo možné prosadit společný zájem buržoazie jako společný, což ovšem vůbec nenarušuje jeho skutečnou třídní realizaci.

Ve veřejném právu [ve vztahu stát : občan; nikoli občan : stát] se neuskutečňuje zásada rovnoprávnosti. Ve veřejnoprávních vztazích jsou si strany nerovné. Stát a státní orgány jsou v postavení nadřazenosti, zatímco občané jsou vůči nim v postavení podřazenosti (poslušnosti). V případě porušení veřejného práva (resp. veřejné povinnosti) nastupuje princip oficiality. Státní orgán (soud, správní orgán atd.) je povinen z úřední moci (z vlastní iniciativy) nalézat či aplikovat právo, získávat důkazy o rušiteli práva a po případech rušitele postihnout. Konečně principem veřejného práva je dispo- sice státním donucením.

Výčet hlavních principů veřejného práva nám názorně ukazuje jeho odlišnost od práva soukromého. Je dána tím, že veřejné právo zajišťuje a prosazuje společné zájmy a potřeby buržoazie — „veřejný zájem“ a „veřejný pořádek“. Z tohoto hlediska musí buržoazní stát vystupovat vůči občanské společnosti jako „vrchnost“. Tím ale naprosto nenarušuje dominující postavení kapitalisty ve sféře práva soukromého. Naopak, důsledná realizace principů a cílů veřejného práva vytváří příhodné předpoklady pro despoticke postavení kapitalisty vůči dělníkům v právu soukromém a pro vzájemnou rovnoprávnost kapitalistů v konkurenčním boji. Jednota buržoazního práva a jednotnost jeho třídní funkce je tak opět zdůrazněna.

Jestliže bychom měli shrnout výklad o systému buržoazního práva, mohli bychom konstatovat. Jednota buržoazního právního systému je podmíněna sociálně ekonomicky, jednotnými principy buržoazní právní formy a jednotnou třídní funkčností buržoazního práva. Jeho diferencovanost je dána specifikou vztahů mezi soukromým a veřejným zájmem (zájmem jednotlivého kapitalisty a buržoazie jako třídy), mezi občanskou a politickou společností za kapitalismu volné soutěže. Nakolik další vývoj kapitalistické společnosti tuto specifičnost naruší či obmění, natolik se bude problematizovat diferenciaci buržoazního práva na popsané specifické „složky“. Avšak podmínky i principy, jež podmiňují souladnost a jednotu buržoazního práv-

ního řádu jsou konstantní. Proto tvoří buržoazní právo v zásadě po celou dobu své existence právní systém.³³⁾

5. K BURŽOAZNÍ ZÁKONNOSTI

1. Osvětlením zásad a role veřejného práva jsme postoupili k vlastnímu obsahu požadavku bezpečnosti — jistoty. Jde o požadavek jistoty kapitálu a pouze jeho prostřednictvím bezpečnosti kapitalisty pokud je kapitalistou. Kapitalismus není schopen zajistit sociální jistotu kapitalisty, tím méně sociální jistotu příslušníků jiných tříd a skupin, především proletářů. Je s to zabezpečit pouze politickou bezpečnost a jejím prostřednictvím právní jistotu kapitalisty. A politická bezpečnost kapitálu a z ní odvozená právní jistota kapitalisty je vlastním třídním obsahem a smyslem buržoazní zákonnosti.

Ve své právní formě plní buržoazní zákonnost svou třídní roli tím, že zaručuje každému členu občanské společnosti a (aktivnímu) občanu svobodu a její nedotknutelnost, nenarušitelnost jeho subjektivních práv a především nedotknutelnost („posvátnost“) soukromého vlastnictví. Narušení může pocházet ze tří stran: od třídního nepřítele (proletariátu), od státu (přesněji jeho jednotlivých orgánů, složek, pracovníků) a od druhého kapitalisty, který by porušil zásadu, že hranicí svobody jednoho je svoboda druhého.

Způsob jak čelit prvním nebezpečím jsme postihli vymezením role veřejného práva a třídního obsahu buržoazní zákonnosti. V období liberalismu se ve vztahu kapitál : práce uplatňovala důsledně smluvní svoboda a zákaz sdružování a spolčování proletariátu ve sféře výrobní (odborní) a politické (strana aj.). Proto jakékoli pokusy o narušení smluvní svobody (fakticky pokusy o omezení despotizmu kapitalisty nad dělníky) bylo protizákonné. Každá kolektivní akce proletariátu (stávka, demonstrace) byla postavena mimo zákon. Buržoazní státní aparát byl povinen je potlačit všemi dostupnými prostředky; nebyl „právně“ omezován v třídně potlačovatelských akcích.

Teprve později, až dělnická třída dosáhla rozšíření politických práv a svobod rovněž na sebe, až prosadila legalizaci odborů, práva na stávku a dalších sociálně ekonomických práv, začala být buržoazie svazovaná svou

³³⁾ O prvním historickém dělení práva na veřejné a soukromé lze zřejmě hovořit ve vztahu k římskému právu. Je také dělí Ulpian na právo veřejné a soukromé. Dnešní stav teoreticko-historického bádání není natolik průkazný, abychom mohli vyslovit třeba jen hypotetický soud, nakolik existuje shoda mezi dělením římského práva a buržoazního práva na právo soukromé a veřejné.

K problematice veřejného práva bych chtěl učinit ještě jednu poznámku. Buržoazní právní teorie zahrnovala do veřejného práva zejména právo ústavní, správní, finanční a trestní. Avšak pro uvedenou odvětví neplatily stejné principy za kapitalismu. Výše popsané principy veřejného práva se vztahovaly především na poměr stát : občan, tj. na sféru realizace státní moci. V zásadě se netýkaly vztahu občan : stát, tj. politických práv a svobod (viz podanou analýzu) a vlastní výstavby státního mechanismu, resp. některých jeho složek. Veřejné právo nevystupovalo jako „jednotné“, nýbrž spíše jako „tripartitní“.

zákonností.³⁴⁾ Její vlastní zákonnost se stávala buržoazii nepřijemnou a proto se jí postupně, zejména v otevřených třídních střetnutích, zříkávala a uchýlovala se k protizákonným akcím a opatřením. A naopak legalizované dělnické hnutí vystoupilo jako síla, jemuž zákonnost přirozeně svědčí a napomáhá mu v jeho třídním boji.

Druhý požadavek buržoazní zákonnosti: zajištění buržoazie vůči státnímu aparátu, se může jevit paradoxní. Jde ale skutečně jen o zdání. V uvedeném požadavku se skrývá negativní zkušenost kapitalistů z činnosti aparátu absolutní monarchie. A jeho smyslem také je vytvořit institucionální záruky, jež by buržoazii zabezpečovaly před případným zneužitím moci (v rámci buržoazního řádu), které při relativní autonomii byrokracie a militarismu nelze vyloučit. Oboje zamýšlela buržoazie eliminovat podřízením státního aparátu právu (zákonu) a soustavou dělby moci, zejména systémem „vzájemných brzd“.

V třetím požadavku jde o stanovení právních mezí svobodné konkurenci a o právní úpravu podmínek konkurenčního boje, aby kapitalisté bezuzdnou konkurencí sami nenavodili situaci, jež by mohla ohrozit panství buržoazie.

Požadavky buržoazní zákonnosti se promítly do těchto principů buržoazní zákonnosti: „svrchovanosti“ zákona („panství práva“), „dělby moci“ (klasické či modifikované parlamentarismem) a do principu, že státní orgán (aparát) může dělat pouze to, co je mu zákonem (právem) přikázáno nebo dovoleno a způsobem, jakým je mu to přikázáno a dovoleno. (Tak zvaná pozitivní právní regulace, jež vylučuje, aby státní orgán činil něco více než jen to, co je mu přikázáno a dovoleno.) Člen občanské společnosti pak může činit vše, co mu není zákonem (právem) výslovně zakázáno (tzv. negativní právní regulace).

2. Na základě uvedených zásad buržoazní zákonnosti se v buržoazní právní teorii zformovaly dvě hlavní koncepce buržoazní zákonnosti: koncepce „právního státu“ a koncepce „panství práva“. První se pojí s kontinentální právní kulturou. Druhá je vlastní anglosaské právní kultuře.

a) Revoluční kontinentálně buržoazní politická a právní ideologie vytýčila jako základní pro formování a působení „veřejné moci“ princip konstitucionalizmu a od něho odvozený požadavek „svrchovanosti zákona“. I když původně směřoval princip konstitucionalizmu vůči absolutizmu, bylo jeho smyslem stanovit psanou ústavou (aktem nejvyšší právní síly) způsob for-

³⁴⁾ Na skutečnost, že po rozšíření politických práv a svobod na dělnickou třídu se stává buržoazní zákonnost nepohodlná pro třídu kapitalistů, že ji svazuje v třídních akcích, poukázal již B. Engels v r. 1895 ve své předmluvě k Marxovým Třídním bojům ve Francii. Napsal: „Nám ‚revolucionářům‘ a ‚převratníkům‘ jdou daleko lépe k duhu zákonné prostředky než nezákonné nebo převrat. Strany pořádku, jak si říkají, hynou zákonným stavem, jež samy vytvořily. Volají zoufale s Odilonem Barrotem: La légalité nous tue! — legalita nás zabíjí! — zatím co my při této legalitě dostáváme pružné svaly a červené tváře a vypadáme, jako bychom měli žít věčně. A jestliže my nejsme tak bláhoví, abychom se pro jejich potěšení dali zahnat do pouličních bojů, nezbude jim nakonec nic jiného, než aby sami prolomili tuto legalitu, která je pro ně tak osudná.“ (Vybrané spisy I, str. 133–134.)

mování nejvyšších státních orgánů, jejich pravomoci a působnosti, vytýčit zásady výstavby organizace a fungování státní moci vůbec a vymezit „přirozená a nezadatelná“ práva „člověka“ (člena občanské společnosti) a práva a svobody občana. Z ústavy, v buržoazní ideologii koncipované jako „projevu svobodné vůle svrchovaného lidu“ (přesněji aktivních občanů), se měl stát odvozovat a jí být podřízen.

Princip ústavnosti také určuje, že „svrchovanou vůli lidu“ ztělesňuje v sobě nejvyšší zastupitelský orgán, který jediný je oprávněn provádět ústavu zákony. Zákon je vůči ostatním státním orgánům svrchovaný. Jako svrchovaný upravuje fungování a činnost státních orgánů; státní orgány jsou zákonem vázány. Není státního orgánu bez ústavy (zákona), není činnosti státních orgánů bez zákona. [Jsme u právní stránky „delegovaného státu“.]

„Odvozenost“ státu z ústavy a vázanost státních orgánů zákonem vystupují jako základní postuláty buržoazní právní ideologie XIX. a XX. století (zvláště německé) – „právního státu“. Nosnou myšlenku této doktriny bychom mohli formulovat takto: Stát je odvozen z práva a je vázán právem; jeho základem a určením je právo.

I kdybychom se omezili na chápání „právního státu“ jako koncepce zákonnosti, je očividně třídně nadnesená. Zvláště ve vztahu k Německu, o němž ještě v r. 1891 B. Engels napsal: „Avšak v Německu, kde je vláda téměř všemocná a říšský sněm a ostatní zastupitelské sbory bez skutečné moci, v Německu něco takového hlásat a nadto ještě bez jakékoli potřeby, to znamená snímat absolutismu fíkový list a zakrývat jím svou vlastní nahotu.“³⁵⁾

Buržoazní zákonnost není atributem buržoazního státu. Je přítomna jen v podmínkách buržoazního demokratismu. Jako metoda realizace státní moci se vztahuje především na buržoazii, zatímco ve vztahu k dělnické třídě není v zásadě přítomna (za kapitalismu volné soutěže) nebo je státním aparátem běžně porušována (podle potřeb třídního boje).

Buržoazní stát se také neodvozuje z ústavy ani ze zákonů. Stát ústavu a zákony jako složku platného práva stanoví. Má možnost je rušit a měnit. V poměru stát : zákonnost je buržoazní stát „primární“, tzn. může realizovat státní moc bez respektování zákonnosti.

V nejlepším případě bychom mohli chápat právní stát jako vázanost státních orgánů zákonem. Avšak i v takto koncipovaném pojetí jde o koncepci jednoznačně třídní. Jejím cílem je vymezit ústavou a zákony prostor právní svobody, do níž nesmějí státní orgány zasahovat z úřední moci a zajistit právní jistotu. Tedy požadavky liberalismu ve vztahu k buržoazii, a nikoli k proletariátu, jež by nebylo možné provést bez „právního vymezení“ pravomoci a působnosti státních orgánů.

b) „Panství práva“ jako koncepce buržoazní zákonnosti je příznačná pro anglosaský typ právní kultury. „Vyrůstá“ ze specifických znaků této kultury.

³⁵⁾ K. Marx, B. Engels, Kritiky programů, str. 104.

Pokud anglosaské právo je právem normativních aktů, není třeba k němu něco vážnějšího podotknout. Specifika začíná v rámci „common law“ a ve vztahu „common law“ a „statute law“. „Common law“ je právo místně partikulární. Ve složce precedentů je navíc právem kasuistickým. Za sjednocující a universalisující lze podmíněně považovat některé „acts“, precedenty nejvyššího soudního dvora a základní obyčeje (např. Velkou chartu svobod, Habeas Corpus apod.). Dále shrnutí „common law“ ve sbírkách právnických autorit (např. Blackstoneův komentář k právu Anglie). Přesto místní partikularismus a rozličnost pramenů práva zůstávají.

Obě uvedené skutečnosti mají svůj odraz v anglosaském pojetí zákonosti, v koncepci „rule of law“. Do poloviny minulého století lze v zásadě mluvit o prioritě „common law“ oproti „statute law“. Poté nastává proces vyrovnávání. Od soudní reformy z let sedmdesátých jsou činěny první kroky k prioritě „statute law“. Dnes v teorii, ale i jednotlivými význačnými soudci, se přiznává priorita „statute law“ oproti právu obyčejovému. Nikoli oproti právu precedentů, kde by nemělo docházet k vzájemným rozporům se „statute law“. Tím se ovšem stále, třebaže nepřímo, prosazuje v soudní praxi převaha „common law“ oproti „statute law“.

A právě na této dnes „nepřímé“ prioritě „common law“ se buduje koncepce „rule of law“ („panství práva“). Právní obyčej není výsledkem změřné regulativní činnosti státu. Jako pravidlo chování vzniká nezávisle na státu (praeter legem). Státní moc „formálně“ uznává ta která obyčejová pravidla za právní tím, že je sankcionuje a aplikuje v činnosti státních orgánů. Vzniká zdání, jakoby se právo utvářelo mimo stát a státní orgány je pouze registrovaly a zabezpečovaly státním donucením. Rovněž precedenty, jako hlavní pramen „common law“, jsou produktem pouze právo nalézajících soudů. I je lze v jistém smyslu chápat jakoby „nebyly“ tvořeny státem, zvláště přistoupíme-li na anglickou oficiální představu o nezávislosti soudců na zákonodárném orgánu, zdůrazněném volitelností soudců a jejich postavením „spolutvůrců“ práva. Avšak stát, přesněji výkonná moc, je soudními precedenty vázána.

Vytváří se zdání „panství práva“ nad státem. Jde ale pouze o fikci. A to nejen k rostoucímu a zvyšujícímu se významu zákonů. Nýbrž i vzhledem ke skutečnosti, že obyčej se stává právem teprve až po uznání státem a v interpretaci příslušných státních orgánů. Že soudní orgány jsou (a nemohou nebýt) složkou státního mechanismu, a to — jak jsme si ukázali — neobyčejně významnou právě pro své postavení „spolutvůrce“ práva. Naopak se dá říci, že „panství práva“ umožňuje vládnoucí buržoazii daleko více „nezávislosti“ a tedy případně větší prostor pro libovůli, poněvadž soud má „na výběr“, který pramen práva použije nebo zda dokonce právo „nevytvoří“. Tím důsledněji a lépe může realizovat svou třídní funkci.

*

Buržoazní právo je významným pokrokem v historicko právním vývoji. Obohacuje právo o závažné právní a společenské hodnoty jako jsou právní

svoboda, rovnoprávnost, ústavnost, legalita, právní jistota a další. Obdobu nalézáme též v jednotlivých právních odvětvích (např. v právu trestním v principech: presumce nevinny, není trestu bez zákona, není trestu bez viny aj.).

Uvedené hodnoty a právní principy se uskutečňují za kapitalismu třídně omezeně. Mají třídní funkci. V dalším vývoji buržoazní společnosti je postihuje v zásadě dvojitý osud. Předně změny v sociálně ekonomickém systému kapitalismu si vynucují jejich modifikaci (např. postupné omezování smluvní svobody). Za druhé se stávají pro buržoazii nezřídkou — vzhledem k jejich rozšíření na dělnickou třídu a k organizovanosti dělnické třídy — nepohodlné a ji zrazující. Ukazuje se, že teprve dělnická třída je schopna vtisknout těmto hodnotám a principům skutečně pokrokový smysl. Zbavit je jejich třídní omezenosti a přeměnit je v nástroj boje proti buržoazii a za své politické osvobození. Proto po nastolení moci přejímá dělnická třída zmíněné hodnoty a principy do socialistického práva. Činí tak ale důsledně třídně, tj. přijímá je jako právní předpoklady dalšího sociálního osvobození dělnické třídy a její sociální jistoty. Tím jim vtiskuje nejen nový třídní obsah a rozsah, nýbrž jim zároveň dává nový společenský smysl: přeměňuje je ve skutečně právní a společenské hodnoty a principy, stojící za panstvím dělnické třídy ve službách revoluční přeměny společnosti ve společnost komunistickou.

ЭДУАРД КУЧЕРА

ВОЗНИКНОВЕНИЕ, СУЩНОСТЬ И ХАРАКТЕРНЫЕ ЧЕРТЫ БУРЖУАЗНОГО ПРАВА

РЕЗЮМЕ

Работа „Возникновение, сущность и характерные черты буржуазного права (в частности в условиях капитализма свободной конкуренции)“ посвящена теоретическим проблемам возникновения, сущности и характерным чертам буржуазного права. В первой части автор рассматривает формы возникновения буржуазного права. Он приходит к выводу, что буржуазное право формировалось тремя способами в зависимости от формы буржуазной революции. Поэтому можно говорить о следующих способах возникновения буржуазного права: англосаксонском, французском и средневропейском. Каждый из этих способов отличается специфическим источником права (или источниками права).

Вторая часть работы посвящена сущности буржуазного права при капитализме свободной конкуренции, в частности формированию воли буржуазного класса как государственно обязательной воли в форме права. Здесь автор показывает, что государственная воля, которая становится формальным источником буржуазного права, может выражаться как через посредство представительных учреждений, так и формулироваться и другим классом или общественным слоем кроме буржуазии (например, аристократией) или же „просвещенным государем“, как напр. Бонапартом. Следующей проблемой с этой связи является вопрос преодоления классовой противоречивости буржуазного общества при помощи буржуазного права с соблюдением доминирования общего интереса буржуазии. Буржуазное право ведь внешне надклассово. Именно эта внешняя надклассовость облегчает полное утверждение классовости буржуазного права. И все же в буржуазном праве при капитализме свободной конкуренции (а также и при империализме) встречаются правовые институты, которые более или менее явно классовы.

Третья часть работы посвящена характерным чертам буржуазного права. Автор усматривает их в следующем: в универсальности буржуазного права (единстве буржуазного права), в правовой свободе, в равноправии, в индивидуализации буржуаз-

ного права и в индивидуализации правосубъектности. Эти черты решающим образом воздействуют на буржуазную правовую форму, для которой характерны абстрактность и ориентация на формальные знаки общественных отношений при их регулировании правом. Сказанное выливается в факт, что буржуазное право может внешне выступать как единая правовая система — как первая современная система права.

Системе буржуазного права посвящена следующая часть. В этой связи автор подробно рассматривает вопрос дифференциации буржуазного права на право публичное и частное. Он приходит к выводу, что причиной такого деления в континентальной правовой структуре является организационный дуализм гражданского и политического общества и противопоставление видоуального интереса частного собственника капитала и общего интереса буржуазии. В качестве смычки между публичным и частным правом он указывает, в духе марксистской критики прав человека и гражданина, основные права граждан. Затем он определяет специфические черты, отличающие публичное право от права частного. В заключении этой части автор констатирует, что деление правовой системы на право публичное и частное не было знакомо англосаксонскому типу правовой культуры. Переход к империализму постепенно преодолевает это деление и в условиях континентальной правовой культуры.

Последняя часть исследования посвящена двум основным либералистическим концепциям буржуазной законности: во-первых, континентальной европейской концепции „правового государства“ и англосаксонской концепции „Rule of Law“. В связи с анализом этих двух концепций автор одновременно проводит дифференциацию буржуазных типов правовой культуры.

В заключение автор рассматривает классовость буржуазного права с позиции развития права. Он констатирует, что рабочее движение становится наследником великих правовых ценностей буржуазии и что только это движение способно добиться полного осуществления их общественной и классово освободительной функции, вкладывая в них новое классовое содержание — интересы рабочего класса, сложенные с перспективой коммунистического развития.

EDUARD KUČERA

ENTSTEHUNG, WESEN UND CHARAKTERISTISCHE MERKMALE DES KAPITALISTISCHEN RECHTS, BESONDERS IM SYSTEM DER FREIEN KONKURRENZ

RESUMÉ

Die Studie „Entstehung, Wesen und charakteristische Merkmale des bürgerlichen Rechts“ (besonders im Kapitalismus des Systems der freien Konkurrenz) ist den theoretischen Problemen der im Titel angeführten gesellschaftlichen Erscheinungen gewidmet. Im ersten Teil beschäftigt sich der Autor mit den Entstehungsformen des bürgerlichen Rechts. Er kommt zum Schluss, dass das bürgerliche Recht sich in Abhängigkeit von den Formen der bürgerlichen Revolution auf dreierlei Weise gestaltete. Man kann daher von folgenden Arten der Entstehung des bürgerlichen Rechts sprechen: der angelsächsischen, der französischen und der mitteleuropäischen. Jede dieser Arten zeichnet sich durch eine spezifische Rechtsquelle (durch spezifische Rechtsquellen) aus.

Der zweite Teil beschäftigt sich mit dem Wesen des bürgerlichen Rechts im Kapitalismus der freien Konkurrenz, besonders damit, auf welche Weise der Wille der Bourgeoisie als Klasse zum staatlich verbindlichen Willen in der Gestalt des Rechts geformt wird. Hier zeigt der Autor, dass der Staatswille, der zur formalen Quelle des bürgerlichen Rechts wird, einerseits durch Vermittlung einer Vertretungskörperschaft ausgedrückt werden kann. Andererseits kann er auch durch eine andere Klasse bzw. Schichte als die Bourgeoisie (z. B. die Aristokratie), gegebenenfalls durch einen „modernen Kaiser“ wie z. B. Bonaparte, formuliert werden. Ein weiteres Problem ist in diesem Zusammenhang die Frage der Überbrückung der klassenmässigen Widersprüchlichkeit der bürgerlichen Gesellschaft durch das bürgerliche Recht bei Respektierung des Umstandes, dass das allgemeine Interesse der Bourgeoisie dominiert. In der Erscheinung steht daher das bürgerliche Recht über den Klassen. Und es ist gerade dieses Über-den-Klassen-Stehen in der Erscheinung, das es ermöglicht, den Klassencharakter des bürgerlichen Rechts voll durchzusetzen. Dessenungeachtet gibt es auch im bürgerlichen Recht im Kapitalismus der freien Konkurrenz (und ebenso im Imperialismus) Rechtsinstitute, deren Klassencharakter mehr oder weniger offensichtlich ist.

Der dritte Teil der Studie behandelt die charakteristischen Merkmale des bürgerlichen Rechts. Der Autor erblickt sie in folgenden Merkmalen: in der Universalität des bürgerlichen Rechts (der Einheit des bürgerlichen Rechts), der rechtlichen Freiheit, der Gleichberechtigung, der Individualisierung des bürgerlichen Rechts und der Individualisierung der Rechtssubjektivität. Diese Merkmale beeinflussen in entscheidender Weise die bürgerliche Rechtsform, zu deren Eigentümlichkeiten die Abstraktheit und die Orientierung auf die formalen Kennzeichen der gesellschaftlichen Beziehungen bei deren Regelung mit Hilfe des Rechts gehören. Daraus ergibt sich die Tatsache, dass das bürgerliche Recht in der Erscheinung als einheitliches Rechtssystem, als erstes modernes Rechtssystem, auftreten kann.

Dem System des bürgerlichen Rechts ist der nachfolgende Teil gewidmet. In diesem Zusammenhang befasst sich der Autor eingehend mit der Frage der Differenzierung des bürgerlichen Rechts in öffentliches und privates Recht. Er kommt zum Schluss, dass die Ursache einer solchen Zweiteilung innerhalb der kontinentalen Rechtskultur im organischen Dualismus der bürgerlichen und der politischen Gesellschaft und in der Gegensätzlichkeit des individuellen Interesses des privaten Kapitaleigentümers und des gemeinsamen Interesses der Bourgeoisie liegt. Als Bindeglied zwischen dem öffentlichen und dem privaten Recht bezeichnet er im Geist der Marx'schen Kritik der Menschen- und Bürgerrechte die bürgerlichen Grundrechte. Danach umschreibt er die spezifischen Merkmale, die das öffentliche Recht vom privaten Recht unterscheiden. Am Ende dieses Teils konstatiert er, dass die Zweiteilung des Rechtssystems in öffentliches und privates Recht dem angelsächsischen Typus der Rechtskultur nicht bekannt war. Weiter, dass der Übergang zum Imperialismus auch unter den Bedingungen der kontinentalen Rechtskultur zur allmählichen Überwindung dieser Zweiteilung führt.

Der letzte Teil der Studie behandelt die zwei grundlegenden liberalistischen Konzeptionen der bürgerlichen Gesetzlichkeit: vor allem die kontinental europäische Konzeption des „Rechtsstaats“ und die angelsächsische Konzeption „Rule of Law“. Im Zusammenhang mit der Analyse beider Konzeptionen führt der Verfasser gleichzeitig auch eine Differenzierung der bürgerlichen Typen der Rechtskultur durch.

Zum Schluss wertet der Autor den Klassencharakter des bürgerlichen Rechts vom Standpunkt der Rechtsentwicklung. Er stellt fest, dass die Arbeiterbewegung zum Erben der bedeutenden Rechtswerte der Bourgeoisie wurde. Schliesslich, dass nur diese Bewegung imstande ist, diese Werte in ihrer gesellschaftlichen und klassenmässig befreienden Funktion dadurch voll durchzusetzen, dass sie sie mit einem neuen Klasseninhalt erfüllt — entsprechend den Interessen der Arbeiterklasse im Einklang mit der Perspektive der Entwicklung zum Kommunismus.

Některé problémy institutu právní moci v civilním procesu

JINDŘICH HRDLIČKA

Problematika právní moci v civilním procesu byla již předmětem nemála zkoumání procesualistů socialistických i kapitalistických právních řádů, a to i u nás, i když zde poměrně málo častého. Tento zájem je celkem pochopitelný jednak vzhledem k významu tohoto právního institutu, jednak se zřetelem na množství otázek časti velmi sporných, jež se při hlubším rozboru objevují jak z hlediska konkrétní úpravy, tak při pohledu ryze teoretickém, který ovšem může mít svůj význam při úvahách o vhodnosti té které právní úpravy, tedy i de lege ferenda.

O významu tohoto institutu nazývaného u nás (ale i např. v Polsku a v německých procesních rádech) právní mocí (na rozdíl od sovětské procesualistiky, kde ve shodě s dikcí zákona je vžit termín zakonnaja sila), není třeba se mnoho šířit. Je obecně uznáván, čehož nejpádňejším dokladem je skutečnost, že s ním jako nezbytným předpokladem stability právních vztahů počítají a jej upravují snad všechny moderní právní řády, ačkoliv jeho existence není pojmově nezbytnou součástí kteréhokoliv procesu, nýbrž jen otázkou účelnosti. Tím ovšem nikterak nezastíráme známou skutečnost, že právní moc rozhodnutí je zároveň zúžením možnosti nápravy nesprávného rozhodnutí. Rozpor mezi požadavkem stability právních vztahů sledovaným institutem právní moci na jedné straně a požadavkem maximální záruky spravedlivého rozhodnutí není však předmětem této studie. Jen na okraj poznamenáváme, že se neztotožňujeme s těmi pesimisty, kteří možnost jedině správného rozhodnutí považují za iluzi.¹⁾

Při zajišťování požadavku právní jistoty, zdůrazněného i v usnesení XIV. sjezdu KSČ, má, pokud jde o občanskoprávní vztahy (v širším smyslu tj. včetně rodinných, pracovních a družstevních) institut právní moci prvořadý význam. Proto snad je vhodné podrobit rozboru některé problémy kolem něho se vynořující, jimž se dosud u nás takového rozboru nedostalo nebo nikoliv v potřebné míře. Skrývá to sice v sobě nebezpečí ne zcela uceleného pohledu na zkoumaný institut, limitovaný rozsah práce však

¹⁾ Viz např. Kaarlo Makkonen: Zur Problematik der juristischen Entscheidung, Turku 1965, zejm. § 10 B Das Problem der einzig-richtigen Entscheidung.

k tomu nutí a autor se vynasnaží vybrané problémy zklobit v jednotný celek úvodní kapitolou věnovanou pojmu právní moci i stálým zřetelem k její podstatě.

I.

V dalším výkladu budu vycházet z tzv. procesní teorie právní moci, která jak se zdá, nabyla definitivně převahy nad tzv. materiální teorií právní moci, a to nejen v socialistické ale i buržoazní procesualistice.²⁾

Podstata této teorie je v tom, že účinky právní moci omezuje výlučně na oblast procesního práva, kdežto zastánci materiální teorie je rozšiřují i na oblast práva hmotného. Toto rozdílné pojetí obou teorií nemá ovšem nic společného s rozdíly, které se vyskytují u stoupenců teorie procesní, pokud jde o to, zda je správné rozeznávat dva samostatné druhy právní moci tj. právní moc formální (někdy zvanou i procesní) a právní moc materiální (věcnou, obsahovou) či zda máme co činit toliko se dvěma stránkami téhož právního institutu tj. stránkou formální a stránkou materiální. Nežli vyslovíme svůj názor (již dříve jinde zastávaný)³⁾ je vhodné poznamenat, že i zastánci názoru o dvou samostatných druzích právní moci⁴⁾ připouštějí, že oba jsou v nerozlučném vztahu.

Mám zato, že ke správnému řešení otázky nás může dovést jedině ujasnění podstaty právní moci, toho že však se nedobereme, aniž bychom zkoumali účel tohoto institutu, o němž jsme řekli, že není jevem v procesu pojmově nezbytně nutným, nýbrž diktovaným toliko ohledy účelnosti. Vycházíme především z toho, že cílem sledovaným zavedením právní moci je zajištění bezpečnosti či stability právních vztahů zjištěných popř. založených soudním rozhodnutím. Tohoto cíle se má dosáhnout tím, že obsah soudního rozhodnutí se stane zásadně nezměnitelným. To je tedy vlastní podstata právní moci. To co zastánci dvou samostatných druhů právní moci nazývají právní mocí formální, není nic jiného nežli předpoklady, za nichž se dosahuje zmíněného cíle, tj. zásadní neměnitelnosti obsahu soudního rozhodnutí.⁵⁾ Není tedy podle mého názoru dostatečného důvodu pro to, abychom ze skutečností, které jsou toliko předpokladem nastoupení účinků, v nichž je vlastní podstata právní moci, vytvářeli samostatný právní jev. Zdá se správnějším dívat se na obojí jako na dvě stránky téhož jevu. Ostatně mám za to, že spor v této otázce není příliš závažný a lze jej redukovat na rozpor v odlišném označení téže věci.

²⁾ O teoriích právní moci srov. obsáhlou studii Jos. Macura: Teorie právoplatnosti civilních soudních rozhodnutí, Právnické štúdie č. 1/70, str. 57–106.

³⁾ Občanské právo procesní. Praha 1968, str. 245–246.

⁴⁾ Např. Rosenberg–Schwab: Zivilprozessrecht, München 1969, str. 791, ale i polská procesualistika, srov. W. Siedlecki: Zarys postępowanie cywilnego 1966, str. 327.

⁵⁾ To ostatně vystihl správně již Hellwig, když v práci Wesen und subjektive Begrenzung der Rechtskraft, str. 7, napsal, že hovoříme-li o formální právoplatnosti rozsudku, máme na mysli jen předpoklady, na nichž je závislý vznik účinků, kterými se rozhodnutí vyznačuje.

Je však potřeba vyložit přesněji, v čem tedy podstata právní moci záleží. V literatuře se setkáváme s řadou pokusů o vymezení pojmu právní moc, jímž všem je společné, že vycházejí z toho, že tento pojem lze vymeziti zjištěním vlastností pravomocného rozhodnutí, a to zpravidla několika takových charakteristických vlastností. Gurvič, když v článku *Objazatělnost i zakonnaja sila suděbnogo rešenija*⁶⁾ informuje o rozdílných názorech sovětských autorů o povaze právní moci soudního rozhodnutí, zjišťuje, že někteří připisují pravomocnému soudnímu rozhodnutí tři takové vlastnosti tj. nenapadatelnost, výlučnost a vynutitelnost, jiné vedle toho ještě závaznost a prejudiciálnost. S rozdílností názorů o tom, které vlastnosti dodávají rozhodnutí povahu rozhodnutí pravomocného, se však setkáváme i jinde, zejména u procesualistů západoněmeckých.

Použijeme-li při zkoumání shora uvedených vlastností považovaných za charakteristické pro pravomocné rozhodnutí metody eliminační, dospějeme k následujícím závěrům: Především vyloučíme z hořejšího výčtu (shodně s Gurvičem) vynutitelnost, tj. naši vykonatelnost, neboť tu jde o samostatnou od vlastností pravomocného rozhodnutí odlišnou vlastnost rozhodnutí, Nejsou jí nadána všechna pravomocná rozhodnutí, nýbrž jen taková, která mají vynutitelný (vykonatelný) obsah, tedy nikoliv rozhodnutí toliko deklaratorní a naopak ne vždy je podmínkou vykonatelnosti rozhodnutí jeho právní moc (u rozhodnutí vykonatelných předběžně tj. již předtím, než nabyla právní moci).

Zkoumáme-li další dvě uváděné vlastnosti tj. nenapadatelnost a výlučnost, shledáme, že oběma je sledován shodný cíl, i když se k němu má dospět pokaždé jinou cestou. Tímto cílem je nezměnitelnost rozhodnutí, již se dosahuje jak tím, že je vyloučena přípustnost jeho napadání — přesněji zásadně vyloučena, tj. napadání řádnými opravnými prostředky, tak tím, že pravomocné rozhodnutí je výlučné, což znamená, že nesmí být o věci pravomocně rozhodnuté rozhodováno, popřípadě vůbec jednáno znova.

Zbývá nám tedy závaznost, neboť prejudiciálnost rozhodnutí není nic jiného než jeho závaznost v jiném procesu. Třeba tedy objasnit vztah této vlastnosti pravomocného rozhodnutí ke druhé zbývající jeho vlastnosti, totiž k nezměnitelnosti. Rozhodně se nebudeme dívat na (zásadní) nezměnitelnost pravomocného rozhodnutí jako na požadavek samoučelný. I když nelze popřít, že je i výrazem autority jednotné vůle státní moci a nelze přehlížet ani praktickou stránku věci, tj. snahu zabránit, aby touž věcí se musil státní orgán opětovně zabývat, hlavní účel, sledovaný zásadní nezměnitelností rozhodnutí, je zabezpečit jistotu v právních vztazích, čehož se docíluje jeho závazností. S požadavkem zabezpečení právní bezpečnosti by se totiž nesnášel stav, který tu byl, nebýt zásadní nezměnitelnosti pravomocného rozhodnutí. Tu pak obě vlastnosti, závaznost a nezměnitelnost v dialektické jednotě vytvářejí záruky, že obsah rozhodnutí bude trvale závazný a tím představovat spolehlivý základ jistoty právních vztahů, o nichž

⁶⁾ Sov. gosud. i pravo č. 5/1970, str. 37 a násl.

se rozhodnutí vyslovilo. Je tedy třeba obě uvedené vlastnosti považovat za nezbytné pojmové znaky rozhodnutí, které je pravomocné.

Toto vymezení však potřebuje ještě doplnit ve dvou směrech. Především mohlo by být pochybné, zda by nebylo přesnější mluvit místo o nezměnitelnosti o nenapadatelnosti. Náš — ale i jiné — civilní procesy znají totiž případy, kdy zákon připouští změnu popř. zrušení pravomocného rozhodnutí, tedy zbavuje je i jeho závaznosti, ačkoliv je nelze napadat řádným opravným prostředkem.

Je tomu tak např. u rozsudku vyslovujícího zbavení nebo omezení způsobilosti k právním úkonům. Jestliže se později ukáže, že pro to nebyly podmínky (§ 190 o. s. ř.), nebo u rozsudku, jímž byl někdo prohlášen za mrtvého, jestliže soud zjistí, že ten, kdo byl prohlášen za mrtvého, je živ (§ 199 o. s. ř.) nebo u rozhodnutí státního notářství o dědictví, zjistí-li se dodatečně, že zůstavitel žije (§ 46 not. ř.). Tyto případy však nejsou nic jiného než nezbytné průlomy do právní moci, jak je představují i mimořádné opravné prostředky, připuštěné právě do rozhodnutí pravomocného. Stejně tak jako možnost změny (zrušení) pravomocného rozhodnutí v důsledku mimořádného opravného prostředku nevyvrací závěr, že nezměnitelnost je pojmovým znakem právní moci, nemohou jej vyvrátit ani jiné případy průlomu do právní moci. Krom toho dochází ve zmíněných případech ke změně rozhodnutí právě teprve potom, kdy rozhodnutí právní moci již nabylo.

Je však třeba se vypořádat ještě s další námitkou, kterou lze vyjádřit otázkou: Jestliže závaznost považujeme za *essentiale* pojmu právní moci, jak je tomu v případě rozhodnutí, u nichž vzhledem k jejich obsahu otázka závaznosti nepřichází v úvahu? Tu však je třeba nejprve se tázati. Existují vůbec taková rozhodnutí? Rozhodnutí soudu je svou povahou projevem vůle, ovšem nikoliv vůle jakékoliv a jakýmkoliv projevem vůle, nýbrž autoritativním tj. závazným projevem vůle státní moci. To platí i o takových rozhodnutích, u nichž by to při běžném pohledu mohlo být pochybné (a jímž bývá proto někdy schopnost nabýt právní moci upírána). Takovými jsou zejména rozhodnutí, jimiž se upravuje toliko vedení řízení (§ 202 odst. 1 písm. a, OSŘ). Ať vezmeme z množství rozhodnutí toho druhu kterékoliv, nenalezneme mezi nimi takového, jemuž by chyběla povaha závaznosti, ať již vůči účastníkům řízení nebo jiným osobám zúčastněným na řízení či jiným subjektům (něco jiného ovšem je, že jimi není soud, který je vydal, vázán). Tam, kde by tomu tak bylo, např. u opatření soudu sledujících zajištění řádného průběhu jednání a zdárného provedení důkazů, nejde o rozhodnutí v naznačeném smyslu. Je proto přesnější nemluvit tu o rozhodnutích, nýbrž o opatřeních. Nelze pak u nich uvažovat ani o právní moci.

Třeba ještě poznamenat, že pojem závaznost, o jejímž rozsahu a dopadu pojednáme v kapitolách dalších, není totožný s pojmem neodvolatelnosti rozhodnutí, jímž rozumíme stav, kdy soud nesmí již své rozhodnutí odvolat a nahradit jiným čili, kdy je vydaným rozhodnutím vázán (§ 156 odst. 2, § 170 o. s. ř.). Výrazem této rozdílnosti je i to, že časový moment této vázavosti soudu vydaným vlastním rozhodnutím není a nemůže být stejný, jako

u závaznosti rozhodnutí nastalé v důsledku právní moci rozhodnutí. Proto také ani ustanovení zákona (§ 170 odst. 2 o.s.ř.), že soud není vázán usnesením, kterým se upravuje vedení řízení, neznamená, že by takové usnesení nebylo způsobilé nabýt právní moci a toto nemohlo projevit své účinky. Ovšem jen do té doby, dokud nebylo odvoláno, což se může stát i tím, že je nahrazeno jiným.

II.

Jestliže jsme vytypovali závaznost jako jeden z pojmových znaků právní moci, je třeba si ujasnit, v čem je podstata této závaznosti, vůči komu působí, na co se vztahuje a zda účinky závaznosti je nadán celý rozsudek, či jen jeho část (výrok).

Co se prvé otázky týče, je u nás v této věci obecně přijímáno, že závaznost pravomocného rozhodnutí záleží především v tom, že se jím závazně potvrzuje existence či neexistence dosud sporných (pochybných) právních vztahů, popř. se ukládá povinnost plynoucí z těchto vztahů nebo se právní vztahy mění, ruší či zakládají. To bývá označováno jako pozitivní účinky právní moci. Aby tyto účinky pravomocného rozhodnutí nemohly být zmařeny jiným rozhodnutím, to zajišťují tak řečené negativní účinky pravomocného rozhodnutí, záležející v tom, že jakmile bylo o věci pravomocně rozhodnuto, nemůže být projednávána znovu. Takovému chápání účinků právní moci má oporu i ve znění zákona (§ 159 odst. 2 a 3 o. s. ř.), který obě tyto myšlenky (byv ostatně teorií značně ovlivněn) celkem jednoznačně vyjadřuje. Pokud se podle něho závaznost pravomocného rozsudku (a podle § 167 odst. 2 i usnesení) vztahuje i na všechny orgány, je tím podchycena i prejudicialita rozhodnutí, tj. účinek závaznosti pro jiné rozhodnutí, v němž pravomocně rozhodnutá otázka je řešena jako otázka prejudiciální.

Na v podstatě shodném stanovisku stojí i právní věda sovětská, opírající se o znění čl. 15 Základů občanského soudního řízení Svazu SSR a svazových republik, podle něhož pravomocné rozhodnutí je závazné pro všechny státní orgány i občany a další subjekty tam uvedené.

Stejná situace je v Polsku, kde čl. 365 kodeksu postępowania cywilnego stanoví, že pravomocné rozhodnutí váže netoliko strany a soud, který je vydal, nýbrž i jiné soudy a státní orgány a v případech v zákoně stanovených i jiné osoby.

Podstatně jinak je tomu v oblasti západoněmeckého civilního procesního řádu z r. 1877 (ve znění platném ke 12. 9. 1950), jehož ustanovení nedávají přímého podkladu pro chápání účinků právní moci ve stejném smyslu, jak je tomu v oblasti socialistických právních řádů zmíněných států. Závaznost pravomocného rozsudku je tam vykládána dvojím způsobem. Buďto v tom smyslu, že sice pravomocný rozsudek nevyklučuje nové řízení a rozhodnutí, v něm však v důsledku vázanosti nesmí být rozhodnuto v rozporu s dřívějším rozhodnutím pravomocným, nebo v tom smyslu, že pravomocné rozhodnutí vylučuje nové jednání a rozhodnutí o témž předmětu.⁷⁾

⁷⁾ Srov. Thomas-Putzo, koment. vydání civil. proc. řádu, Beck, München, k § 322.

Uvádíme to pro srovnání a možnost docenění přednosti zákonných úprav i výsledků právní vědy socialistických států, jež je dokumentována i tím, že autoři systému západoněmeckého civilního procesu vydaného v r. 1969⁸⁾ zastávají širší pojetí účinků právní moci, nežli je tam obecně uznáváno, spatřující podstatu právní moci v závaznosti obsahu rozhodnutí pro strany, které se jím musí řídit a podle něho se zařídit (ihr nachleben). Přednost našeho chápání, vyjádřeného tak výrazně přímo v zákoně, spatřujeme v tom, že účinky právní moci se nepočnou projevovat teprve tehdy, když věc již jednou pravomocně rozhodnutá, se znovu stane předmětem soudního či jiného řízení, nýbrž hned tím momentem, kdy se rozhodnutí stalo pravomocným. Nepochybně to přispívá nejen ke zvýšení autority soudního rozhodnutí, nýbrž i k větší účinnosti stabilizačního působení právní moci v právních vztazích vůbec.

III.

Neméně závažná a složitá než otázka podstaty závaznosti právní moci, je otázka, vůči komu závaznost působí, jinými slovy, kdo je pravomocným rozhodnutím vázán. Náš obč. soudní řád upravuje věc celkem jednoznačně, když stanoví v § 159 odst. 2, že výrok pravomocného rozsudku je závazný pro účastníky a pro všechny orgány a je-li jím rozhodnuto o osobním stavu, je závazný pro každého. V podstatě shodnou úpravu nalezneme v polském civilním procesu, kde čl. 365 kodexu civilního řízení (z r. 1964) stanoví, že pravomocné rozhodnutí váže netoliko strany a soud, který je vydal, nýbrž i jiné soudy a státní orgány a v případech v zákoně stanovených i jiné osoby. Tento odkaz na jiné případy v zákoně stanovené míří zejména na čl. 435 § 1 stanovící, že v manželských věcech (s výjimkou majetkových) má pravomocný rozsudek účinky i vůči třetím osobám, což podle čl. 435 platí i ve věcech z poměrů mezi rodiči a dětmi. I když se tato ustanovení nekryjí přesně s ustanoveními § 159 odst. 2 našeho OSŘ, neboť někde je jejich dosah širší, jinde naopak užší, jsou obojí výrazem myšlenky, že dosah účinků právní moci nelze v některých případech se zřetelem na povahu rozhodnutí omezovat na účastníky (a soud i jiné státní orgány).

Se situací mnohem méně jasnou se setkáváme např. v civilním procesu západoněmeckém. Civilní procesní řád z r. 1877 nedává na tuto otázku odpověď a ani právní věda nezjednává v této věci jasno. Pokud se týče stran procesu, pokládá se jejich vázanost rozhodnutím za samozřejmou, jinak by také úvahy o vázanosti neměly smyslu, kdyby se nepočítalo se subjektem, který je dotčen. Ostatně zákon rozšiřuje účinky právní moci výslovně i na některé jiné subjekty nežli strany, zejména právní nástupce, ať již univerzální či singulární (§ 325 a násl. CPO). Zákon má ovšem také speciální ustanovení rozšiřující účinnost právní moci za určitých podmínek vůči každému, např. § 636 a) u rozsudku o neplatnosti manželství, nebo § 640 b) v některých vztazích mezi rodiči a dětmi a zbavení svéprávnosti.

⁸⁾ Viz v pozn. č. 4.

O vázanosti soudu pravomocným rozhodnutím jsme mluvili již v jiné souvislosti. Vázanost jiných státních orgánů není přesně stanovitelná.⁹⁾

Zcela jinou se nám jeví situace v procesu sovětském. Čl. 15 Základů obč. soudního řízení Svazu SSR a sovětských republik má toto ustanovení: „Pravomocný rozsudek, usnesení nebo rozhodnutí jsou závazná pro všechny státní úřady, podniky, kolchozy a jiné družstevní nebo společenské organizace, úřední osoby i občany a podléhají výkonu na celém území SSSR.

Závaznost nezabavuje interesované osoby možnosti obrátit se na soud o ochranu práv i zákonem chráněných zájmů, ohledně nichž nebyl spor soudem projednán a rozhodnut.“

Rozdíl mezi koncepcí našeho (a stejně i polského) procesu zdá se na první pohled zcela diametrální. Zatímco náš OSŘ stanoví jako zásadu, že účinky právní moci působí vedle státních orgánů jen vůči účastníkům řízení a jejich rozšíření na jiné osoby (a to bez rozdílu) je výjimka platící jen pro věci osobního stavu (statusové), je podle sovětské úpravy závaznost pravomocného rozhodnutí neomezená, vztahující se na všechny právní subjekty podléhající právnímu řádu státu.

Podrobné zdůvodnění této zákonné úpravy nalezneme v Gurvičově článku *Objazatělnost i zakonnaja sila suděbnogo rešenija*,¹⁰⁾ jehož myšlenky lze ve stručnosti a s nezbytným zjednodušením vyjádřit asi takto: Autorův závěr, vyznívající v ten smysl, že účinek soudního rozhodnutí je obecně závazný, ale jeho právní moc (zakonnaja sila) je ohraničena subjektivními mezemi osob zúčastněných na věci, vychází z následujících úvah:

Regulativem chování osob v občanskoprávním styku není soud, ale norma materiálního práva konkretizovaná a individualizovaná v občanském hmotném právu. Právní norma účinkuje pro všechny, a proto v zásadě každý právní vztah včetně práv a povinností relativních je závazný ne toliko pro ty, jež vnitřně a v první řadě váže (subjekty právního vztahu), nýbrž pro všechny, kdo v témže právním řádu stojí vně tohoto vztahu a nejsou jeho subjekty, kdo okoušejí jeho vnější účinek podmíněný jednotou právního řádu. Jestliže však nemohou mít účinky právního vztahu subjektivních hranic, nemají jich mít ani účinky rozhodnutí. Právní povaha právního vztahu se nemohla změnit ani tím, že byl rozhodnutím zbaven spornosti či neurčitosti. Proto materiální závaznost jakéhokoliv rozhodnutí nemá subjektivních hranic, což našlo výraz v čl. 15 Základů.

Autor ovšem přiznává, že takovéto pojmání vnější účinnosti právního vztahu, zejména takového, který se stal určitým v důsledku soudního rozhodnutí, záleží v tom, že jeho účinky se mohou dotknout a často také dotýkají práv osob stojících mimo proces, vyvolává potíže. Vzniká problematika nutnosti odstranit nespravedlivost záleží v rozšíření účinku soudního rozhodnutí na osoby, na něž působí jeho účinky přesto, že neměly v procesu účast. V současném právu včetně socialistického řeší se tento

⁹⁾ Srov. Komentář Baumbach—Lauterbach, München 1970 k § 322.

¹⁰⁾ SGiP č. 5, 1970, str. 37 a násl.

problém institutem zákonné síly (právní moci), ohraničené subjektivními mezemi. Potud M. A. Gurvič.

Vidíme, že touto ne právě jednoduchou konstrukcí se dostáváme v podstatě ke stejnému výsledku, jaký je jednoznačně vyjádřen v našem občanském soudním řádu i v jiných civilně procesních kodexech a jak je také účinek právní moci obecně právní vědou chápán. Ostatně ze zásadního omezení účinků právní moci na strany (naše účastníky) řízení vycházejí i sovětské komentáře k občanským procesním kodexům,¹⁴⁾ opírající se zejména o čl. 39 odst. 3 Základů, který ustanovuje, že poté, kdy rozhodnutí vstoupilo v právní moc, nemohou strany ani druhé osoby zúčastnivší se ve věci a také jejich právní nástupci znovu se obrátit na soud s toutéž žalobní žádostí na témže základě, ani popírat v jiném procesu soudem zjištěné skutečnosti a právní vztahy. Zde je zúžení účinků právní moci rozhodnutí do subjektivních mezí vyjádřeno zcela jasně, i když jde jen o účinky negativní, neboť dosah účinků pozitivních nemůže být jiný. Za zmínku stojí i čl. 218 GPK Litevské SSR, který má speciální ustanovení zakazující soudu stanovit práva a povinnosti osob, které nebyly přibrány k účasti v procesu.

Přirozeně se vnucuje otázka, proč sovětská právní věda a pod jejím vlivem i právní řád konstruuji účinky pravomocného rozhodnutí takto složitě. Z literatury, zejména i z citované Gurvičovy studie vyplývá, že tím měla být podtržena nejen autorita aktu socialistického soudnictví, ale zejména jednota a obecná závaznost právního řádu.

Mám ovšem pochybnost, zda právě procesní kodex je vhodným místem k vyjádření této obecně platné zásady, která svou povahou není pravidlem z oblasti procesního práva. Kromě toho Gurvičův závěr, že účinek soudního rozhodnutí je obecně závazný, není zcela přesný, neboť o obecné závaznosti lze mluvit u právem upraveného vztahu, nikoliv však u rozhodnutí, jehož vnější účinky jsou právě zásadně omezeny subjektivními mezemi, pokud zákon je výjimečně nerozšiřuje nad tyto meze. Řekneme-li, že účinek soudního rozhodnutí je obecně závazný, právní moc je však ohraničena subjektivními mezemi osob zúčastněných na věci, pak vlastně stavíme vedle sebe a do protikladu závaznost rozhodnutí a právní moc, ačkoliv i podle sovětské teorie je závaznost jedním ze základních znaků pojmu právní moci.

Není jistě bez zajímavosti, že jednoznačné, nekomplikované stanovení subjektivních mezí právní moci rozhodnutí volil i návrh základní komise připravující nový civilněprocesní řád Německé demokratické republiky, podle něhož v rozsudku zjištěné právní vztahy a uložené právní následky jsou závazné pro strany a pro osoby zúčastněné na procesu, pokud tyto během procesu získaly postavení strany, jakož i pro jejich právní nástupce. Nathan

¹⁴⁾ Například Komentář P. J. Bardina k Základům obč. soudního řízení Svazu SSR a svazových republik, Moskva 1962, str. 149, kde se výslovně říká, že rozšíření právní moci na osoby, které neměly účast ve věci a tím možnost zákonné ochrany svých práv před soudem, by se přičilo základním zásadám sovětského práva vyjádřeným v čl. 5 Osnov. Podobně Kipnis-Trubnikov v Komentáři k GPK RSFSR, str. 25, uvádí, že právní moc se vztahuje především na strany procesu. Rozhodnutí je však závazné i pro strany nezúčastnivší se věci, jestliže se nedotýká subjektivních práv a zákonem chráněných zájmů těchto osob.

a Püschel (v článku Zum Wesen und Umfang der Rechtskraft der gerichtlichen Entscheidung in Zivilsachen, Staat u. Recht 1962, s. 2220) souhlasí s touto formulací v podstatě ze stejných důvodů jako my, dodávající, že neexistuje nutnost rozšiřovat právní moc civilního rozsudku zásadně na všechny občany. Upozorňují ovšem na potřebu takového rozšíření u rozhodnutí ve věcech manželských a týkajících se vztahů mezi rodiči a dětmi.

Pokud jde o subjektivní meze účinků právní moci, je třeba zmínit se ještě o dvou otázkách.

V procesualistické literatuře se setkáváme s názorem,¹²⁾ že konstitutivní rozsudky jsou závazné pro každého, což je někdy odůvodňováno tím, že takové rozsudky nezjišťují právo jako existující, nýbrž vytvářejí nový právní vztah.¹³⁾ Toto tvrzení má zřejmě důvod v úvaze, že charakter některých a pro povahu rozhodnutí jako konstitutivního typických konstitutivních rozsudků přímo vyžaduje, aby účinky jejich právní moci nebyly omezo- vány na účastníky řízení. Jsou to zejména rozsudky vytvářející, měnící nebo rušící rodinné právní vztahy. V našem civilním procesu je na potřebu obecné, na účastníky řízení neomezené závaznosti pravomocného rozhodnutí pamatováno zvláštním ustanovením rozšiřujícím závaznost rozhodnutí o osobním stavu „na každého“. (Podobně v polském procesu podle speciálních ustanovení.) Názor vztahující při nedostatku zákonného ustanovení obecně účinky pravomocného rozhodnutí vůči každému, tedy mimo subjektivní meze na každé pravomocné rozhodnutí, které má konstitutivní charakter, je neudržitelný. Právní řády totiž znají i taková rozhodnutí konstitutivní, jejichž povaha nejenže nevyžaduje obecnou závaznost, ale u nichž by se naopak přičila základní právní zásadě, že nemá být rozhodováno o právech či povinnostech někoho bez jeho účasti s možností vlivu na pro- sazení svého práva.¹⁴⁾ Pokud námi odmítaný názor zdůvodňuje obecnou závaznost konstitutivních rozhodnutí právě tím, že vytvářejí nový právní vztah, je to zřejmě vliv teorie povyšující soudní rozhodnutí na úroveň obecně platné normy, což je pro socialistickou právní vědu nepřijatelné.

Druhá neméně závažná otázka se týká vlivu účasti prokurátora v řízení na subjektivní meze právní moci. Jde o případy, kdy prokurátor zahájil svým návrhem občanskoprávní řízení. U nás je k tomu oprávněn podle § 35 OSŘ, pokud nejde o ryze osobní právo občana. Osoba, jejíž právo pro ni uplatňuje, se stává účastníkem řízení. To plyne jednak z toho, že pojmově je vyloučeno, aby ve sporném řízení vystupoval jen jeden účastník — odpůrce. Je-li navrhovatelem prokurátor, by druhý účastník chyběl, neboť zákon prokurátorovi postavení účastníka nepřiznává. Kromě toho zákon s touto osobou jako s účastníkem počítá, když v § 96 odst. 1 OSŘ stanoví,

¹²⁾ Např. W. Grunsky: Grundlagen des Verfahrensrecht, Bielefeld 1970, str. 484, A. Gottl, Ungarische Zivilprozessordnung, Wien 1911 (k § 411).

¹³⁾ Baumbach—Lauterbach: Kommentar zur Zivilprozessordnung, München 1970, str. 720.

¹⁴⁾ Tak například rozsudek o zrušení užívacího práva k bytu nebo rozhodnutí st. notářství o vypořádání dědictví. (V rakouském civilním řízení např. soudní výpověď z nájemního poměru.)

že vezme-li prokurátor svůj návrh na zahájení řízení zpět, pokračuje soud v řízení, navrhne-li to některý z účastníků. V důsledku toho vztahují se pak podle § 159 OSŘ účinky pravomocného rozsudku vydaného v řízení zahájeném k návrhu prokurátora i na tuto osobu jako účastníka řízení, i když se řízení nezúčastnila, a to i když popřípadě bylo zahájeno a vedeno proti její vůli. O nežádoucnosti takového právního uspořádání jsem vyložil svůj názor na jiném místě,¹⁵⁾ nebudu jej tedy zde opakovat, chci se jen rozhlédnout, jak tento problém je řešen v některých jiných socialistických právních rádech.

Občanský procesní kodex RSFSR má v čl. 208 odst. 4 ustanovení, jež výslovně stanoví to, co u nás jen vyvozujeme z § 35 a 159 OSŘ, když říká, že byla-li věc zahájena prokurátorem (event. jinými subjekty tam uvedení) tu rozhodnutí vstoupivší v právní moc, je závazné i pro osobu, v jejímž zájmu byla věc zahájena.

Naproti tomu polský kodex civilního řízení je vůči straně, v jejíž věci prokurátor popř. společenská organizace podali žalobu, poněkud šetrnější. Čl. 58 kodexu stanoví sice nejprve, že pravomocný rozsudek vydaný ve věci zahájené prokurátorem má povahu věci rozsouzené vůči straně, v jejíž věci prokurátor podal žalobu a vůči odpůrci, dodává však, že ve věcech týkajících se majetkových nároků nezabývá to zainteresovanou stranu, která se nezúčastnila sporu, práva, domáhat se svých nároků buď cele nebo v té části, v níž nebyly přiznány. Poměrně nejdůsledněji respektuje zájem účastníka právního vztahu, který je předmětem sporu, § 229 odst. 2 maďarského zákona o občanském soudním řízení (č. VI/1954 ve znění uveřejněném v částce 94/72 úřední sbírky — Magyar Közlöny). Stanoví totiž, že účinky právní moci rozsudku vydaného nikoliv na základě žaloby strany, nýbrž žaloby prokurátora (popř. organizace jmenované v § 2 zák.), který je činný v jejím zájmu, nastávají vůči ní za předpokladu, že rozsudek byl straně podle předpisů doručen a nabyt i vůči ní formální právní moci. I to je dokladem složitosti a obtížné problematiky účasti prokurátora v občanském soudním řízení i nedokonalosti zákonných úprav.

IV.

V kapitole první jsem vyložil svůj názor, že všechna rozhodnutí soudů mají obsah schopný právní moci v tom smyslu, jak tomuto pojmu rozumíme a že tam, kde by tomu tak nebylo, nemůžeme právem mluvit o soudním rozhodnutí. Je nyní třeba si osvětlit, co tvoří náplň tohoto právní moci schopného obsahu. Názory o tom, právě tak jako jednotlivé právní úpravy, nejsou shodné.

Náš OSŘ je v tomto směru jasný, když v § 159 odst. 2 mluví o závaznosti výroku pravomocného rozsudku, což platí podle § 167 odst. 1 a § 169 odst. 1 i o usnesení. V souladu s tím je i ustanovení § 202 odst. 2, které nepřipouští

¹⁵⁾ Hrdlička: Prokurátorské žaloby v občanském soudním řízení, Studie ČSAV č. 5/1968, str. 22 a násl.

odvolání, jež by napadalo výhradně důvody rozhodnutí, nechávajíc jeho výrok nedotčeným. Některé jiné právní řády nemají sice takového výslovného omezení účinků právní moci na výrok, teorie (i praxe) však z takového omezení vychází.¹⁶⁾

Jinak je tomu v SSSR podle Základů občanského soudního řízení (a v souladě s nimi i podle kodexů jednotlivých republik).¹⁷⁾

Podle nich (čl. 39 odst. 3 Základů) nemohou strany (i jiné osoby zúčastnivé se ve věci a jejich právní zástupci) popírat po nabytí rozhodnutí právní moci v jiném procesu soudem zjištěné skutečnosti a právní vztahy. V sovětské literatuře¹⁸⁾ je toto řešení odůvodňováno v podstatě tak, že výrok rozhodnutí a jeho důvody tvoří jediný celek, který nelze roztrhávat, neboť soud je povinen při použití hmotného práva konstatovat dannost nebo nedostatek předpokladů jejího použití. To se děje v důvodech, proto jsou podstatnou součástí rozhodnutí. Kdyby důvody nebyly účastny právní moci, nebyla by prý myslitelná ani prejudiciálnost.

Těmto závěrům zastávaným již Sawignym nelze podle mého názoru přisvědčiti.¹⁹⁾ Konečným cílem soudního rozhodnutí je závazné rozřešení určité otázky, s níž se účastníci obrátili na soud nebo kterou soud projednává a řeší bez návrhu. To se uskutečňuje výrokem, zatímco důvody jsou jen podkladem, z něhož soud při řešení této otázky vycházel a jichž vyjádření ani není nezbytným pojmovým znakem rozhodnutí (např. při vydání platebního rozkazu podle § 172 OSŘ nebo některých usnesení podle § 169 odst. 2 OSŘ či některých rozhodnutích státního notářství (§ 19 odst. 2 NŘ). Daleko nejzávažnější je však úvaha o povaze rozhodnutí jako aktu státní moci při výkonu spravedlnosti, nadaného závazností a zpravidla i vykonatelností. To znamená, že musí být respektováno a stalo-li se pravomocným a vykonatelným i vynuceno státní mocí, a to i v případě, že je nesprávným. V tom případě pak vytváří ve svých důsledcích právní vztahy odlišné od těch, jež vyplývají ze subjektivních práv účastníků.²⁰⁾ Naproti tomu v případě, že soud zjistí v důvodech rozhodnutí některou skutečnost nesprávně, nic se tím na této skutečnosti nezmění, neboť není v silách vůle změnit skutečnost, byť to byla vůle orgánu vystupujícího jménem státu. Nebezpečnost téze o závaznosti zjištěných skutečností a právních vztahů vysvitne i při její aplikaci v praxi. Z povahy věci plyne, že zájem účastníků je v první řadě

¹⁶⁾ Tak např. W. Siedlecki: *Zarys postępowanie cywilnego*, Warszawa 1966 str. 331; G. Petschek: *Der österreichische Zivilprozess*, Wien 1963, str. 286; již citovaný komentář k západoněmeckému civilnímu procesnímu řádu, str. 430.

¹⁷⁾ Před rokem 1961 nebyl rozsah účinnosti pravomocného rozhodnutí zákonem upraven a judikatura Nejvyššího soudu RSFSR i někteří teoretici stáli původně na stanovisku, že důvody rozhodnutí nenabývají právní moci. (Srov. Abramov, *Sovětskij graždanskij proces*. Moskva 1952, str. 277.

¹⁸⁾ Např. A. F. Klejman: *Soudní rozhodnutí v sovětské vědě občanského práva*, Moskva 1960.

¹⁹⁾ Tímto problémem jsem se zabýval poměrně podrobně v článku *Oprava důvodů rozhodnutí* v tomto časopise v č. 4 z r. 1964 na str. 76–80, proto zde jen shrnu a doplním hlavní důvody svého opačného stanoviska.

²⁰⁾ Srov. Hrdlička: *Právní účinky rozhodnutí, která jsou v rozporu se skutečnými právními poměry*, *Právník*, 1963, č. 7, str. 550.

upřen na výsledek rozhodnutí a do pozadí jejich zájmu že ustupují důvody, z nichž podle názoru soudu tento výsledek, jak se projeví ve výroku, vyplývá. Může jím pak být i lhotejno, že základ, o němž se výrok jím vyhovující opírá, je nesprávný, když s výsledkem – rozhodnutím, jsou spokojeni. Myslím, že těžko nalézt přesvědčivější příklad nežli jsem uvedl v článku citovaném v pozn. 20), kdy soud jsa vázán nesprávným skutkovým zjištěním o tom, že manželé se pohlavně nestýkali, učiněném v rozvodovém sporu, by musil vyhovět žalobě o popření otcovství k dítěti narozenému ze soulože, k níž mezi rozvádějícími se manžely ve skutečnosti došlo.

Nepřesvědčivý je konečně i argument, že bez závaznosti důvodů by nemohlo vůbec dojít k prejudiciálním účinkům rozhodnutí, neboť takové účinky přece nelze upírat pravomocnému výroku určovacího rozsudku zjišťujícího existenci či neexistenci nějakého práva nebo právního vztahu.

I když není dosud známo definitivní stanovisko zákonodárcovo v Německé demokratické republice, není jistě nevhodné se alespoň s dosavadním stavem legislativních prací, pokud jde o tuto otázku, a stanoviskem právní vědy.

Podle thezí návrhu Základní komise nového civilněprocesního řádu má soud v případě, že strany uplatňují v novém procesu jiné právní následky nežli v dřívějším pravomocně rozhodnutém, vycházet ze *skutečností* (podtrženo J. H.) a právních následků zjištěných v předchozím procesu. Rozšíření účinků právní moci rozhodnutí mimo jeho výrok (tenor) odmítal H. Nathan již za platnosti dosavadního CPO. Na tomto stanovisku setrvává spolu s Heinzem Püschelem,²¹⁾ kde podrobně zdůvodňují, proč podle jejich názorů by nebylo správné stanovit, že účinky právní moci rozhodnutí projevuje nejen výrok rozhodnutí, nýbrž i další jeho části tj. odůvodnění. Mimo důvody námi uváděné, poukazuje zejména i na nebezpečí nejistoty pramenící z obtížnosti ba nemožnosti správného rozlišení právních vztahů popř. skutečností, jež tvoří bezprostřední podklad nároku, o němž bylo rozhodnuto, od těch, u kterých takového bezprostředního vztahu není. (Autoři předpokládají totiž správně, že v žádném případě by nebylo lze, aby soud v novém řízení vycházel ze skutečností, které neměly pro rozhodnutí rozhodující význam.) Správně odmítají námitky, že zúžení účinků právní moci na výrok rozsudku prý nahrává socialistickou teorií zavrženému buržoaznímu pojetí právní moci jako výronu principu „formálního pořádku“. Uvádějí, že jednotu výroku a odůvodnění rozhodnutí nutno chápat dialekticky, kdy takto chápaná jednota nevylučuje rozdílnou funkci jednotlivých částí rozsudku. Odkazují i na analogii vztahu a rozdílnosti funkce zákona a jeho motivů (důvodové zprávy). Proto navrhují, aby příslušné ustanovení znělo, že právní moc se vztahuje na rozhodnutí o vznesených nárocích, při čemž rozhodnutím se tu míní jen jeho výrok (Tenor, Urteilsformel).

²¹⁾ V učebnici Das Zivilprozessrecht der DDR, Berlin, I. díl, str. 349, 350 a článku Zum Wesen und Umfang der Rechtskraft der gerichtlichen Entscheidung in Zivilsachen, Staat und Recht, 1962, str. 2231 a násl.

Pro úplnost je vhodné se zmínit ještě o tom, jak odmítavé stanovisko k rozšiřování právní moci na důvody rozhodnutí odůvodňuje teorie v některých jiných státech. Tak např. W. Siedlicki v práci o polském civilním procesu cit v pozn. 4) uvádí, že povaha věci rozsouzené neslouží skutkovým zjištěním, když tato zjištění, přesně vzato, nestanovila předmět sporu. Rosenberg—Schwab odůvodňují stejné stanovisko poukazem na to, že ani žalovat nelze o zjištění skutečností.

Důvody rozhodnutí nejsou ovšem pro dosah jeho právní moci bez jakéhokoliv významu. Naopak, bez toho, že by se braly v úvahu, by často nebylo možno spolehlivě nebo vůbec zjistit, zda rozhodnutí zakládá pro jiné řízení překážku věci rozsouzené, neboť jen podle nich lze určit, zda je tu totožnost předmětu obou řízení. Bude tomu nejen v případech zamítnutí žaloby bez uvedení obsahu zamítnutého žalobního petitu, nýbrž i v případech, kdy se žalobě (zejména o peněžité plnění) vyhovuje a kdy teprve ze skutkového stavu patrného z důvodů rozhodnutí lze určit, zda jde o nárok totožný s tím, o němž má být znovu jednáno.

V.

S otázkou, která část obsahu rozhodnutí je onou, jež projevuje účinky právní moci, souvisí, byť i nepřímou, otázka, zda účinky právní moci jsou nadána i rozhodnutí procesní povahy. K pochybnostem v tom směru zavdává podnět v některých případech znění zákona, v jiných pramení z úvah o rozdílné povaze takových rozhodnutí a rozhodnutí o věci samé tj. o právním vztahu (zpravidla hmotněprávním), který je předmětem rozhodnutí.

K prvním patří např. § 322 něm. CPO, který stanoví, že rozsudky jsou jen potud schopny právní moci, pokud bylo rozhodnuto o nároku vzneseném žalobou nebo protižalobou. (V podstatě shodně § 411 rakouského CPO a § 229 odst. 1 maďarského zák. o obč. soudním řízení.) I v teorii těchto států však převládá názor, že i procesní rozhodnutí (odmítající např. žalobu pro nedostatek soudní pravomoci nebo jiných procesních podmínek) nabývají právní moci. Vychází se přitom z toho, že i rozhodnutí, které nerozhoduje přímo o existenci či neexistenci právního vztahu (nebo které jej nezakládá, nemění či neruší), má pro ochranu subjektivních práv stejný význam jako rozhodnutí meritorní²²⁾ a poukazuje se na to, že zákon nevyžaduje, aby o vzneseném nároku bylo rozhodnuto věcně, při čemž se zvažuje i praktická stránka věci tj. nebezpečí opětovného „obtěžování“ státního orgánu touž záležitostí.²³⁾

Je jistě zajímavé, že pochybnosti o tom, zda rozhodnutí procesní povahy jsou schopna právní moci (a to nejen pokud jde o formální stránku právní moci, ale i co do účinků závaznosti) vznikly i tam, kde znění zákona k tomu přímo podnět nezavdává.²⁴⁾ Stačí omezíme-li se na případ našeho obč. soud.

²²⁾ W. Grunsky: Grundlagen des Verfahrensrecht. Bielefeld 1970, str. 424.

²³⁾ Rosenberg—Schwab: Zivilprozessrecht, München 1969, str. 801.

²⁴⁾ Komentář k obč. soudnému poriadku z r. 1958. Díl I, str. 295.

řádu, který mluví v § 159 o výroku pravomocného rozsudku, aniž obsah tohoto výroku blíže determinuje (na rozdíl např. od § 322 něm. CPO). Dalo by se sice poukázat na to, že tento obsah tvoří rozhodnutí o věci samé, když podle pravidla § 152 odst. 1 OSŘ se rozsudkem rozhoduje o věci samé a když podle § 167 odst. 2 OSŘ, platí tato ustanovení přiměřeně i pro usnesení, v kteréž formě se budou vyskytovat rozhodnutí procesní. Nehledě ani k zásadnímu stanovisku, které jsme zaujali v otázce způsobilosti rozhodnutí nabýt právní moci (v kapitole I), mluví řada dalších důvodů pro to, abychom účinky právní moci, a to i její materiální stránky, přiznali i procesním rozhodnutím.

Posuzujeme-li společenskou funkci rozhodnutí, nemůžeme popřít, že pro účastníka má v konečném výsledku a co se týče vlivu na jeho právní situaci v podstatě stejný význam z hlediska požadavku zajištění právní ochrany jeho subjektivních práv rozhodnutí meritorní jako rozhodnutí jen procesní. Byla-li žaloba zamítnuta nebo bylo-li řízení zastaveno pro nedostatek procesní podmínky, byla v obou případech odepřena právní ochrana právu žalobcovu a poskytnuta žalovnaému ochrana proti nároku vůči němu uplatněnému. Stejně by tomu bylo v případě, že by např. bylo samostatným usnesením rozhodnuto o nedůvodnosti námitky nedostatku soudní pravomoci, i když v tomto případě přirozeně není ještě nic řečeno závazně o oprávněnosti uplatněného nároku.

Není také žádného důvodu, pro něž bychom měli závaznost a nezměnitelnost pravomocného rozhodnutí, kteréž vlastnosti takového rozhodnutí jsme označili jako výraz autority státní moci za soudním rozhodnutím stojící, odepírat právě procesním rozhodnutím. Nelze pomíjet ani praktickou stránku věci, totiž potřebu zabránit nebezpečí opětovných pokusů o vyvolání nového rozhodnutí o procesní otázce jednou již rozhodnuté, které by při jejich připuštění mohly vést i ke kontrétním rozhodnutím.

Je ovšem třeba dodat, že účinky právní moci procesních rozhodnutí postihují přirozeně jen onu otázku, která jimi byla řešena a nevztahují se na jiné části předmětu řízení. Bylo již řečeno, že byla-li např. pravomocným usnesením zamítnuta námitka nedostatku pravomoci soudu, není tím nic řečeno o věcné důvodnosti uplatněného nároku. Stejně tak v případě, že řízení bylo pravomocně zastaveno proto, že se soudu nepodařilo odstranit třeba nedostatek procesní způsobilosti účastníka, nebude tu překážky věci pravomocně rozhodnuté pro nové řízení, jestliže tento nedostatek byl později odstraněn. Bylo-li však např. pravomocně zastaveno řízení o návrhu na určení neexistence užívacího práva k bytu proto, že žalující organizace nemá právní subjektivitu, bude zastavující usnesení zakládat překážku věci rozsouzené pro žalobu téže organizace domáhající se vyklizení téhož odpurce, jehož se týkala žaloba určovací.

VI.

V této souvislosti třeba připojit ještě dvě poznámky, jejichž smyslem je upozornit na některé terminologické problémy.

formální a materiální právní moci tam, kde právní teorie neb přímo zákon takto právní moc nerozlišuje,²⁵⁾ je celkem vžitá a sotva by přispělo k vyjasnění těchto pojmů, kdybychom začli těchto termínů užívat i pro označení pojmů jiných. Proto sotva lze souhlasit s formulacemi M. A. Gurviče,²⁶⁾ podle nichž formální závaznost rozhodnutí je rozuměti skutečnost, že rozhodnutí, pokud není změněno zákonnou cestou, je závazné pro všechny orgány a úřední osoby. Formálním účinkem lze podle Gurviče objasnit dále především právní následky rozhodnutí se vztahem na osoby zúčastnivé se ve věci, jestliže rozhodnutí obsahuje příkaz, adresovaný přímo těmto osobám a odpovídající na žádost, s níž se na soud obrátily, dále závaznost všech orgánů, jež jsou nositeli státní moci a konečně i závaznost rozhodnutí ve vztahu k osobám, odvozujícím svá práva (povinnosti) od práv (povinností) osob v řízení zúčastněných.

Je zřejmé, že toto vše je náplní pojmu, který podle našeho pojetí nazýváme materiální stránkou právní moci (popř. materiální právní moci).

Naproti tomu Gurvič nazývá materiální závazností rozhodnutí skutečnost, že podle pojetí čl. 15 č. 1 Zásad obč. soud. řízení Svazu SSR a svazových republik se závaznost pravomocného rozhodnutí vztahuje na osoby všech kategorií, i pokud se týče práv a zájmů, které nebyly soudem projednávány a o nichž spor nebyl soudem rozřešen.²⁷⁾

Není jasno, proč pro tyto dvě stránky sovětské úpravy závaznosti pravomocného soudního rozhodnutí volí Gurvič termíny formální a materiální, když ani u první nelze nalézt nic, co je charakteristické pro termín formální, a ani na druhé není nic „materiálnějšího“ nežli u první. Rozsahu dopadu účinků závaznosti totiž nelze dobře takový význam přiznat. (Ostatně Gurvič sám toto pojení materiální závaznosti zastává jen s výhradou, že nelze zapomenout, že nikoliv rozhodnutí se jeví bezprostředním základem regulujícího účinku v oblasti materiálních práv a povinností, nýbrž že jím je právní vztah rozhodnutím potvrzený či změněný.)

Druhá poznámka se týká otázky, zda je správné rozlišovat právní moc relativní a absolutní. Označuje se takto někdy skutečnost, že moment, kdy se rozhodnutí stává nenapadatelným, je u jednotlivých účastníků rozdílný a kdy pak se jako absolutní právní moc označuje stav, který tu je až tehdy, není-li rozhodnutí napadatelné žádným z účastníků, a jako relativní právní moc stav, kdy nenapadatelným je jen vůči některému z účastníků, tedy „v právní moci“, se vztahem toliko k němu.

Praktickou se stala tato otázka v konkrétním případě, kdy manželu žalovanému o rozvod manželství, byl rozsudek, jímž bylo manželství rozvedeno, doručen mnohem později nežli navrhopateli, který ještě předtím, než uplynula odvolací lhůta odpůrci, vzal návrh na rozvod manželství zpět, načež odvolací soud rozsudek soudu prvního stupně zrušil a řízení zastavil podle § 208 OSŘ. Žalovaný, který s rozvodem manželství byl srozuměn, se domní-

²⁵⁾ Např. W. Siedlicki v díle cit. v pozn. ¹⁶⁾, str. 327; § 229 odst. 1 maďarského zákona o obč. soud. řízení.

²⁶⁾ V článku cit. v pozn. ⁶⁾, str. 42 a 43.

²⁷⁾ Rozbor tohoto pojetí je obsažen v kapit. I.

val, že postup odvolacího soudu nebyl ve shodě s cit. ustanovením, poněvadž rozsudek se stal uplynutím odvolací lhůty vůči navrhovateli (odvolateli) pravomocným, takže ke zpětvzetí návrhu na zahájení řízení nebyl navrhovatel již oprávněn.

Takovéto pojetí je od základu chybné. Jestliže jsme jako jeden ze základních znaků pojmu právní moci rozhodnutí označili jeho nezměnitelnost, pak nemůžeme právem mluvit o právní moci, dokud je zde otevřena možnost, že rozhodnutí bude v důsledku podání opravného prostředku změněno nebo zrušeno. To platí nejenom (jako v uvedeném příkladu), je-li tato možnost dána na té či oné straně v řízení, kde účastníci mají postavení odpůrců, ale i když tomu tak je u některého ze samostatných společníků v rozepři na té či oné straně (více žalobců nebo žalovaných). U nerozlučných společníků tento problém není přirozeně vůbec aktuální.

VII.

Když jsme v úvodní kapitole mluvili o dvou základních znacích právní moci, nezměnitelnosti a závaznosti, zdůrazňovali jsme vždy, že jde o nezměnitelnost toliko zásadní, což pak platí přirozeně i o závaznosti. To znamená, že z této nezměnitelnosti, pokud se týče závaznosti pravomocného rozhodnutí, které jsou pravidlem, jsou připuštěny výjimky. Můžeme tu mluvit o průlomu do právní moci a můžeme také tento jev označit za jeden z prostředků, jimiž zákon řeší konflikt dvou v zásadě protichůdných požadavků právního řádu. Na jedné straně požadavek spravedlivosti soudního rozhodnutí i za cenu možnosti jeho opětovného přezkoumávání a případných změn a na straně druhé zabezpečení stability právních vztahů zjištěných či konstituovaných soudním rozhodnutím.

Zkoumáme-li blíže jednotlivé případy těchto průlomů do právní moci, zjistíme, že nejsou stejné povahy a že jejich stanovení je diktováno rozdílnými motivy. Proč se i jimi zde na závěr této studie zabýváme, je skutečnost, že ani ony, nebo při nejmenším některé z nich nejsou bez problémů, které si zaslouží, aby byly osvětleny.

Všimněme si nejprve ustanovení § 163 našeho OSŘ. Dovoluje změnit rozsudek odsuzující k plnění v budoucnu splatných dávek, nebo k plnění ve splátkách, jestliže se podstatně změnila okolnosti, které jsou rozhodující pro výši a další trvání dávek nebo splátek.

Toto ustanovení domýšlí a účelně řeší situaci, jež by se jinak u opětujiícího se plnění vytvářela zcela neúnosně, kdyby se mělo striktně trvat na zásadě § 154 odst. 1 OSŘ, podle něhož je pro rozsudek rozhodný stav v době jeho vyhlášení. Přitom ovšem z tohoto pravidla připouští ustanovení § 154 odst. 2 OSŘ v případě opětujiících se dávek, výjimku, podle níž lze uložit povinnost i k plnění dávek, které se stanou splatnými teprve v budoucnu. Na ně pak logicky navazuje ustanovení § 163 OSŘ. Teoreticky ovšem si třeba položit otázku, zda tu skutečně jde o průlom do právní moci. Je přece obecně uznávána platnost *clausulae rebus sic stantibus*, což znamená, že změní-li se okolnosti, jež byly zjištěny jako rozhodné pro vydání rozhod-

nutí, nebrání novému řízení a rozhodnutí překážka věci pravomocně rozhodnuté. (Např. změna ve vztazích mezi manžely po pravomocně zamítnuté žalobě o rozvod.) Pro zodpovězení položené otázky je třeba si uvědomit, že zákon připouští u opětujících se dávek výjimku ze zásady, že rozhodný je stav v době vydání rozhodnutí jen v tom směru, že dovoluje přisouzení i dávek v tomto okamžiku ještě nesplatných. Pokud však jde o existenci nároku i jeho výši, trvá na řečené zásadě, to znamená, že tu je rozhodný stav v řečeném okamžiku. (Je to řešení nepochybně zdařilejší, nežli praxe za platnosti rakouského civilního soudního řádu, kdy např. výživné nemanželským dětem bylo odstupňováno podle určitých věkových hranic a kdy nebyly respektovány možné změny v potřebách dítěte nebo příjmech otce.)

Z uvedeného však plyne, že tu konečně nejde o průlom do právní moci, nýbrž o zákonem předvídanou změnu rozhodného stavu, z něhož soud musil podle zásady § 154 odst. 1 OSŘ vycházet. Neuvedomnění si této skutečnosti však vede v praxi často k tomu, že v rozhodnutí podle § 163 OSŘ se ne-respektuje dřívější pravomocné rozhodnutí a rozhoduje se zcela nezávisle na něm, zatímco podle zákona má nové rozhodnutí být v náležité relaci k pravomocnému rozhodnutí dřívějšímu.²⁸⁾

Zvláštní skupinu tvoří případy § 190 a 199 OSŘ a § 46 not. řádu zmíněné již v kapitole první. Nezbytnost průlomu do účinků pravomocného rozhodnutí v těchto případech je tak evidentní, že není třeba se o jejich oprávněnosti a vhodnosti šířit. Podobně je tomu např. i u ustanovení o prominutí zmeškání lhůty k odvolání, kde zákonodárce dává přednost tomu, aby byla zjednána náprava eventuálně nesprávného rozhodnutí, jež by jinak se stalo pravomocným. Od prvních tří uvedených případů se ovšem posléze jmenovaný liší tím, že u oněch dochází ke změně pravomocného rozhodnutí i bez návrhu, a to rozhodnutím toho orgánu, který nesprávné rozhodnutí vydal. (Není ovšem vyloučeno, aby i tu účastník popř. prokurátor nebo národní výbor takový návrh učinil a soud pokud se týče státní notářství pak bude mít povinnost o něm rozhodnout.)

Nejvýznamnější skupinu případů představujících průlom do právní moci tvoří však u nás tzv. mimořádné opravné prostředky.

Platný občanský soudní řád sice toto označení neužívá (jen v důvodové zprávě se mluví o odvolání jako o řádném opravném prostředku), v teorii je však běžné. Podobně je tomu v nauce některých jiných socialistických právních řádů. Tak v Polské lidové republice se rozlišují opravné prostředky na řádné a mimořádné podle toho, jsou-li připuštěny proti rozhodnutím, které ještě nejsou či již jsou v právní moci, při čemž však k mimořádným se počítá toliko obnova, zatímco mimořádné revizi (naší stížnosti pro porušení zákona) se přiznává především charakter prostředku soudního dozoru prováděného Nejvyšším soudem (srov. W. Siedlecki: *Zarys postępowania cywilnego*, Varšava 1966 str. 344). Rovněž v sovětském civilním pro-

²⁸⁾ Ustanovení obdobné § 163 OSŘ, má § 323 německého ZPO, k němuž W. Grunsky v práci cit. v pozn. ¹²⁾ správně poznamenává, že prolomení právní moci nad rámec nepředvídané změny není přípustné.

cesu se rozlišují opravné prostředky podle toho, zda směřují proti rozhodnutím nepravomocným (odvolání a protest) či pravomocným (přezkoumání v cestě soudního dozoru a přezkoumání z důvodů nově nalezených skutečností).

Náš občanský soudní řád uvádí mezi opravnými prostředky návrh na obnovu řízení a stížnost pro porušení zákona, teoreticky sem však nepochybně patří i žaloba o neplatnosti smíru podle § 99 odst. 3 OSŘ. Jejím cílem je zvrátit usnesení, jímž byl smír uzavřený v soudním řízení soudem schválen, čímž pak nabyl účinků právní moci rozsudku. Je tedy tato žaloba procesním prostředkem sledujícím tentýž cíl, jako jiný mimořádný opravný prostředek. Správnost tohoto pojetí vyplývá i z poslední novely k obč. soud. řádu (zák. č. 49/73 Sb.), již je ustanovení § 99 OSŘ doplněno stanovením procesní lhůty k podání této žaloby.²⁹⁾

Omezím se na některé otázky obnovy řízení a stížnosti pro porušení zákona, pokud mají vztah k problémům právní moci. Oba tyto mimořádné opravné prostředky, i když sledují stejný cíl — nápravu nesprávného pravomocného rozhodnutí a oba se vyznačují stanovením určitých předpokladů, které zaručují mimořádnost jejich používání, na druhé straně vykazují řadu odchylností, jimiž obou těchto cílů má být dosaženo. Tak je tomu pokud jde o předmět napadání (obnovou jen rozsudky s výjimkou rozsudků, jimiž byl povolen rozvod manželství, vyslovena jeho neplatnost nebo neexistence a rozsudků, jejichž zrušení nebo změny lze dosáhnout jinak, nepočítaje v to stížnost pro porušení zákona a z usnesení jen takové, jímž byl schválen smír. Stížnosti pro porušení zákona vedle stejných rozsudků v manželských věcech jako u obnovy také rozsudky, jimiž bylo rozhodnuto o stížnosti pro porušení zákona), dále pokud jde o důvody (u obnovy taxativně vypočtené, kdežto u stížnosti stanovené jen obecně), dále co do časového omezení (u obnovy jednak 3měsíční lhůta subjektivní, platící vždy, jednak 3letá lhůta objektivní, která v některých případech však neplatí, u stížnosti pro porušení zákona naproti tomu jednotná bezvýjimečná lhůta 3letá), dále pokud jde o příslušnost k rozhodování (o návrhu na obnovu vždy soud, který o věci, o jejíž obnovu se jedná, rozhodoval v první stolici, o stížnosti pro porušení zákona jen nejvyšší soudy) a konečně pokud jde o legitimaci k podání jednoho či druhého mimořádného prostředku (k podání návrhu na obnovu jen účastníci řízení, kdežto k podání stížnosti pro porušení zákona jen generální prokurátoři a ministři spravedlnosti).

Všechny tyto odlišnosti mají své odůvodnění,³⁰⁾ nás však z hlediska našeho tématu zajímají především dvě věci. Je to jednak časové omezení stížnosti pro porušení zákona a jednak otázka legitimace k podání obou mimořádných opravných prostředků.

²⁹⁾ Jinak se problémy tohoto institutu zde dále nezabývám, neboť jsem mu věnoval články Žaloba o neplatnost smíru a Promlčení žaloby o neplatnost smíru v časopise Socialistická zákonnost č. 3, s. 139–146 a č. 4, s. 208–212.

³⁰⁾ I když ne vždy zcela adekvátní, jak jsem se pokusil vyložit v článku Obnova v soustavě mimořádných opravných prostředků v tomto časopise Iuridica č. 3/1971, str. 119–140.

Pokud jde o prvou otázku, je zajímavý již sám historický vývoj zákonné úpravy časového omezení (či neomezení) práva stížnost podat od doby zavedení tohoto právního institutu do našeho právního řádu. Zákon o zli-
dovění soudnictví (č. 319/1948 Sb.) měl výslovné ustanovení v § 58, že stíž-
nost (tehdy zvaná stížností pro zachování zákona) není vázána lhůtou. Na
stejném stanovisku setrval první socialistický soudní řád (zák. č. 142/1950
Sb.), který v § 211 odst. 1 stanovil, že stížnost pro porušení zákona není
vázána lhůtou. Vládní návrh platného občanského soudního řádu (zák. č.
99/1963 Sb.) měl v § 238 toto ustanovení:

1. Stížnost je třeba podat do jednoho roku od právní moci rozhodnutí.
2. Jde-li o stížnost generálního prokurátora nebo předsedy Nejvyššího
soudu, může soud výjimečně prominout lhůtu podle odst. 1, je-li tu se
zřetelem na mimořádné okolnosti případu důležitý zájem společnosti na
zrušení rozhodnutí. Tento vládní návrh však při projednávání v Národním
shromáždění neprošel a § 238 OSŘ byl usnesen ve znění, podle něhož je
stížnost třeba podat do 3 let od právní moci rozhodnutí. Důvodová zpráva
k vládnímu návrhu zdůvodňovala vázanost stížnosti roční lhůtou zájmem
na jistotě vztahů, o nichž bylo soudem pravomocně rozhodnuto a připuštění
výjimky výjimečností případu. Zpráva ústavněprávního výboru, v němž
byla změna navržena, neobsahuje žádného odůvodnění. Lze si ho však
snadno domyslet. Nepokládalo se zřejmě za dost únosné, aby úvahu před-
sedy Nejvyššího soudu nebo generálního prokurátora o vhodnosti překro-
čení zákonné lhůty, tedy otázku, která se netýká správnosti napadeného
rozhodnutí, přezkoumával soud, byť i to byl soud nejvyšší (§ 237 odst. 1
OSŘ z r. 1963). To lze považovat celkem za správné. Jiná je otázka, zda lze
považovat za správnou úpravu, která váže stížnost pro porušení zákona
lhůtou. Nežli však si ji zodpovíme, rozhlédněme se, jak je řešena zákono-
dárstvím některých socialistických států.

V SSSR není přezkoumání rozhodnutí v cestě soudního dozoru vázáno
lhůtou, neboť není takového ustanovení ani v Základech občanského soud-
ního řízení Svazu SSR a svazových republik, ani v kodexech jednotlivých
republik.³¹⁾ Polský Kodeks postępowania cywilnego má v čl. 421 § 2 a 3
ustanovení, podle něhož Nejvyšší soud odmítne mimořádnou revizi tehdy,
jestliže byla podána po uplynutí šesti měsíců od právní moci napadeného
rozhodnutí, ledaže rozhodnutí porušuje zájem Polské lidové republiky. Nej-
vyšší soud zruší také bez ohledu na to, kdy revize byla podána, napadené
rozhodnutí, jestliže věc se zřetelem na osobu nebo předmět nenáleží do pra-
vomoci obecných soudů. Maďarský zákon o občanském soudním řízení nemá
ustanovení, jež by vázalo mimořádný prostředek obdobný naší stížnosti pro
porušení zákona na lhůtu (§§ 270–275). Pokud jde o připravovaný civilní
procesní řád Německé demokratické republiky, považují K. Nathan a K. Pü-
schel³²⁾ otázku změny nebo úplného odstranění kasační lhůty za jednu ze

³¹⁾ Srov. Klejnman: Sovětskij graždanskij process, Moskva 1964, str. 303, a Lesnic-
kaja—Pučinskij: Osobennosti GPK sojuzných respublik, Moskva 1970, str. 195.

³²⁾ V článku Weitere Probleme der Rechtskraft der gerichtlichen Entscheidung in
Zivilsachen, Staat u. Recht, č. 4/1963, str. 679.

základních při nové úpravě procesního práva. Přitom východiskem úvah o této otázce má být poznání, že v socialistické společnosti právní jistotu nelze hledat v tom, že i nesprávné rozsudky zůstávají účinné, nýbrž v tom, že každý rozsudek odpovídá socialistické zákonnosti a tudíž že nesprávný rozsudek může být nahrazen správným.

I když tvrzení, že každý rozsudek je v souladu se socialistickou zákoností, je nereálné (právě tak jako v úvodu zmíněný skeptický názor na možnost jedině správného rozhodnutí), třeba souhlasit s autory v jejich závěru o nezbytnosti odstranit vázanost kasační stížnosti lhůtou, při čemž se dovolávají zkušenosti, podle nichž za dosavadního právního stavu nemohly být četné nesprávné rozsudky zrušeny právě jen pro uplynutí kasační lhůty.

Vraťme se však k naší současné úpravě. Že zdůvodnění změny, k níž došlo až v posledním stadiu zákonodárného procesu, nebylo zveřejněno, bylo již řečeno. Tato otázka nebyla však ani předtím podrobena vědeckému rozboru, a to ani pokud jde o zkušenosti praxe za dobu téměř 15 let, které by nepochybně byly ukázaly, že existují případy, kdy náprava rozhodnutí se jevila jako nutná i po delší době nežli je 3letá lhůta stanovená platným právem. Je přirozené, že by k zakročení stížností pro porušení zákona po uplynutí delší doby mělo docházet jen zcela výjimečně a v případech, kdy na nápravě nesprávného rozhodnutí je přesto zcela evidentní a naléhavý zájem společnosti. To však přece je zaručeno tím, že úvaha o podání či nepodání stížnosti je svěřena orgánům, u nichž se nutno nadíti, že uvážily i všechny negativní důsledky spojené se zrušením pravomocného rozhodnutí po nepřiměřeně dlouhé době. Současná právní úprava mimořádných opravných prostředků není zcela důsledná, jestliže návrh na obnovu řízení, k němuž jsou legitimováni účastníci řízení, a u nichž nelze vždy předpokládat respektování zájmu společnosti, v několika případech podání tohoto opravného prostředku připouští i po uplynutí 3leté objektivní lhůty (§ 230 odst. 2 OSŘ ve znění novely č. 158/1969 Sb.).

Bylo by proto vhodné při příští novelizaci obč. soudního řádu (nebo v novém kodexu) uvážit, zda by socialistická zákonnost nemohla být, pokud jde o nápravu pravomocných rozhodnutí, zabezpečena lépe, než dosud. Zdá se nám nejvhodnější připustit časově neomezené oprávnění k podání stížnosti pro porušení zákona v případech, kdy na tom je vážný a naléhavý zájem společnosti.³³⁾

K tomu, abychom se zabývali z hlediska našeho tématu otázkou legitimace k podání mimořádných opravných prostředků, dal podnět článek Nathana a Püschela zmíněný v pozn. 32). V něm vyslovují autoři (str. 682) názor, že při odstranění časového omezení kasační stížnosti a přiměřené úpravě kasačních důvodů by se institut obnovy řízení ukázal nadbytečným. S tím podle našeho názoru naprosto nelze souhlasit. Opomíjí se zde právě otázka rozdílné legitimace k podání těchto dvou mimořádných opravných prostředků. Jestliže z oprávnění k podání stížnosti pro porušení zákona jsou účastníci (a podle mého názoru právem) vyloučeni, zůstává obnova řízení

³³⁾ O případném zpřísnění jejích důvodů jsem psal v článku zmíněném v pozn. ³⁰⁾.

единým právním prostředkem, jímž se může domoci nápravy nesprávného rozhodnutí ten, kdo na tom má nejbezprostřednější oprávněný zájem tj. účastník. Zbavit ho tohoto oprávnění, by představovalo citelný zásah do jeho nároku na poskytnutí právní ochrany jeho subjektivních práv. Důvody zmíněných autorů však mají i další slabinu. „Vhodná formulace“, jak to autoři nazývají, kasačních důvodů, by nezbytně zbavila kasační stížnost její povahy jako prostředku k nápravě nesprávného čili nezákonného rozhodnutí, kdyby jí měly být pokryty i důvody, jež jsou podkladem obnovy v užším slova smyslu tj. důvody, jež záleží v objevení nových skutečností (důkazů) nebo možnosti těchto skutečností (důkazů) použít. V těchto případech totiž se strany soudu nedošlo k žádnému porušení zákona, takže nelze v tom smyslu mluvit o nezákonném rozhodnutí.

Zbývá než dodat, že i jiné socialistické právní řády se bez institutu obnovy řízení neobešly. Zná je jak sovětský civilní proces (Peresmotr po vnov otkryvsimsja obstajatel'stvam — čl. 53 Základů občanského soudního řízení Svazu SSR a Svazových republik), tak proces polský (wznowienie postępowania — čl. 399—416 Kodeksu postępowania cywilnego) a stejně i maďarský zákon o občanském soudním řízení (§§ 260—265).

ИНДРИХ ГРДЛИЧКА

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИНСТИТУТА ВСТУПЛЕНИЯ В СИЛУ В ГРАЖДАНСКОМ ПРОЦЕССЕ

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются некоторые вопросы, связанные с институтом вступления в силу в гражданском процессе. Основным предметом исследования являются действующие в настоящее время правовые предписания (ГПК 1965 года и БП 1963 года).*) С ними сопоставляется законодательное регулирование в некоторых социалистических и в некоторых капиталистических государствах (ФРГ и Австрия), а также дается критический анализ некоторых теоретических взглядов в этой области.

Автор исходит из основной предпосылки, что институт вступления в силу не составляет обязательного элемента любого процесса, а является лишь результатом соображений целесообразности. Из этой целесообразности вытекает, что институт вступления в силу — необходимое условие стабильности правовых отношений и поэтому, вероятно, он введен во всех современных правовых системах.

Кроме того, автор отплевается от утверждения ошибочности взгляда, что в процессе нельзя найти единственно правильное решение рассматриваемого дела, а также же ошибочности взгляда, что каждое решение должно быть правильным.

В вводной же части указываются основные элементы понятия вступления в силу решения, а именно его неизменяемость и обязательность нельзя смешивать с неоспоримостью решения, т. е. невозможностью его обычного обжалования, так как некоторые неоспоримые решения могут изменяться вынесшим их судом (§§ 190, 199 ГПК, § 46 ГП).

Затем указывается, что некоторые решения, хотя и обязательны для участников производства, но не обязательны для суда. Это решения, относящиеся к ведению производства (лит. а ч. 1 § 202 ГПК). Поэтому такие решения не могут вступить в силу и их не следовало бы называть решениями, а определениями (opatrneními — досл. мероприятиями) суда. Элемент обязательности нельзя также смешивать с бесповоротностью, которая означает, что суд не имеет права свое объявленное решение заменить иным решением (§ 165 ч. 2, § 170 ГПК).

*) ГПК — Гражданский процессуальный кодекс; БП — Бесспорное (неисковое) производство (прим. пер.).

В следующей главе рассматривается вопрос, в чем заключается обязательность решения, и делается вывод, что сущность обязательности решения в том, что решение с обязательной силой подтверждает наличие или отсутствие до этого времени спорных (сомнительных) правоотношений, в зависимости от обстоятельства налагает обязанности, вытекающие из таких правоотношений, или же изменяет, отменяет или порождает правовые отношения (положительный эффект) и эти последствия не могут изменяться другим решением (отрицательный эффект).

Далее излагается, для кого вступившее в силу решение обязательно. Автор отплевается от действующего регулирования (ч. 2 § 159 ГПК), согласно по которому резолютивная часть вступившего в силу судебного решения обязательна для участников (сторон) и для всех органов, а если решение относится к личному статусу, то для всех и каждого. В этой связи проводится сопоставление с законодательством Польши, ФРГ, СССР и с подготавливаемым новым регулированием в ГДР.

При рассмотрении вопроса, на что распространяется обязательность решения, автор в главе четвертой указывает на различия в советской регламентации по сравнению с регламентацией согласно ч. 2 § 159 ГПК ЧССР, согласно которой обязательна лишь резолютивная часть решения. Согласно советской регламентации сторон и прочие участники производства, после того как решение вступит в силу, не могут отрицать в ином процессе обстоятельства, установление во вступившем в силу решении, и дает критический анализ этого постановления с позиции, что обязательность не может распространяться на фактические обстоятельства.

На вопрос, могут ли вступить в силу и процессуальные решения, дается положительный ответ.

Деление вступления в силу на относительную и абсолютную, причем под относительным вступлением в силу разумеется, что только некоторые из участников не могут обжаловать решение, автор считает ошибочным, ибо если имеются участники еще могущие обжаловать решение в обычном порядке, то такое решение еще не является неизменяемым и потому отсутствует один из основных элементов понятия вступления в силу.

В следующей части статьи рассматривается вопрос изъятия из вступления в силу согласно действующему законодательству, а именно случаи, когда сам суд, вынесший решение, может его изменить (уже упомянутые случаи §§ 190 и 199 ГПК и § 46 БП), а также роль чрезвычайных средств обжалования, к которым относится и иск об отмене вступившего в силу определения об утверждении мировой сделки. В этой связи приводятся соображения, правильно ли связывать жалобу о нарушении закона сроком, и делается отрицательный вывод. Кроме того, приводятся соображения, может ли жалоба о нарушении закона заменить возобновление производства. Приводятся не допускающие этого причины.

JINDŘICH HRDLÍČKA

EINIGE DAS INSTITUT DER RECHTSKRAFT IM ZIVILPROZESS BETREFFENDE PROBLEME

RESUMÉ

Die Studie befasst sich mit einigen Fragen, die mit dem Institut der Rechtskraft im Zivilprozess in Verbindung stehen. Grundlage der Untersuchung ist der gegenwärtig geltende Rechtszustand (ZPO aus dem J. 1963 und NotO aus dem J. 1963). Mit ihm wird die legislative Regelung in einigen sozialistischen Staaten und in einigen kapitalistischen Staaten (BRD und Österreich) konfrontiert und die kritische Analyse einiger theoretischer Ansichten aus den angeführten Gebieten durchgeführt.

Ausgegangen wird von der prinzipiellen Voraussetzung, dass das Institut der Rechtskraft nicht begrifflich unerlässlicher Bestandteil jeglichen Prozesses, sondern nur die Konsequenz der Zweckmäßigkeit ist. Daraus geht hervor, dass das Institut der Rechtskraft die unerlässliche Voraussetzung für die Stabilität der Rechtsbeziehungen darstellt und daher wohl in allen modernen Rechtsordnungen eingeführt ist.

Weiter wird davon ausgegangen, dass die Ansicht, dass es im Prozess nicht möglich ist, die einzige richtige Lösung der verhandelten Sache zu finden, nicht richtig ist und dass die Ansicht, dass jede Entscheidung richtig sein muss, ebenso unrichtig ist.

In der Einleitung werden die grundlegenden Begriffsmerkmale der Rechtskraft der Entscheidung umschrieben, nämlich ihre Unabänderlichkeit und Verbindlichkeit. Un-

abänderlichkeit darf nicht mit Unanfechtbarkeit der Entscheidung durch ein ordentliches Rechtsmittel verwechselt werden, da einige unanfechtbare Entscheidungen vom Gericht, das sie herausgegeben hat, abgeändert werden können (§§ 190, 199 ZPO, § 46 NotO).

Weiter wird aufgezeigt, dass einige Entscheidungen zwar verbindlich für die Teilnehmer am Verfahren, aber nicht verbindlich für das Gericht sind. Es sind dies Entscheidungen, die lediglich die Leitung des Verfahrens regeln (§ 202 Abs. 1 Buchstabe a ZPO). Daher können solche Entscheidungen nicht Rechtskraft erlangen. Aus diesem Grund sollten sie nicht Entscheidungen, sondern Verfügungen des Gerichts genannt werden. Das Begriffsmerkmal der Verbindlichkeit darf auch nicht mit der Unwiderruflichkeit der Entscheidung durch das Gericht verwechselt werden. Darunter ist zu verstehen, dass das Gericht seine einmal getroffene Entscheidung nicht mehr durch eine andere Entscheidung ersetzen darf (§§ 156, Abs. 2, 170 ZPO).

Im folgenden Kapitel untersucht der Verfasser, worin das Wesen der Verbindlichkeit einer Entscheidung liegt, und gelangt zum Schluss, dass das Wesen der Verbindlichkeit einer Entscheidung darin besteht, dass die Entscheidung verbindlich die Existenz oder die Nichtexistenz bisher strittiger (zweifelhafter) Rechtsbeziehungen bestätigt, bzw. eine sich aus diesen Rechtsbeziehungen ergebende Verpflichtung auferlegt wird oder Rechtsbeziehungen geändert, aufgehoben oder begründet (positive Wirkung) werden und dass dieser Effekt nicht durch eine andere Entscheidung zu nichte gemacht (negative Wirkung) werden kann.

Weiters wird erwogen, wer durch ein rechtskräftiges Urteil gebunden wird. Dabei wird von der geltenden Regelung laut § 159 Abs. 2 ZPO ausgegangen, wonach der Spruch eines rechtskräftigen Urteils verbindlich ist für die Teilnehmer und für alle Organe und, falls über den persönlichen Status entschieden wurde, verbindlich ist für jedermann. In diesem Zusammenhang wird der Vergleich mit der polnischen, der westdeutschen, der sowjetischen und der in der DDR vorbereiteten Regelung durchgeführt.

Bei der Untersuchung der Frage, worauf sich die Verbindlichkeit der Entscheidung bezieht, macht der Autor im vierten Kapitel auf die sowjetische Regelung aufmerksam, die von der Regelung laut § 159 Abs. 2 ZPO, wonach nur der Entscheidungsspruch verbindlich ist, abweicht. Laut sowjetischer Regelung können nämlich die Strittparteien und andere Teilnehmer am Verfahren nach dem Zeitpunkt, da die Entscheidung Rechtskraft erlangt hat, in einem anderen Prozess nicht mehr die in der rechtskräftigen Entscheidung festgestellten Tatsachen bestreiten; die kritische Analyse dieser Bestimmung erfolgt unter dem Gesichtspunkt, dass die Verbindlichkeit sich nicht gut auf den Tatbestand beziehen kann.

Die Frage, ob auch prozessuale Entscheidungen Rechtskraft erlangen können, wird bejaht.

Die Einteilung der Rechtskraft in relative und absolute, wobei unter relativer Rechtskraft verstanden wird, dass nur einer der Teilnehmer kein Rechtsmittel mehr überreichen darf, wird nicht für richtig erachtet, weil die Entscheidung dann, wenn es Teilnehmer gibt, die noch die Möglichkeit haben, Rechtsmittel anzubringen, die Entscheidung eben noch nicht unabänderlich ist, sodass hier eines der grundlegenden Begriffsmerkmale der Rechtskraft fehlt.

Im folgenden Teil der Studie wird die Frage einer Durchbrechung der Rechtskraft nach geltendem Recht untersucht, und zwar in Fällen, in denen das Gericht, das die Entscheidung herausgegeben hat, diese selbst ändern kann (die schon erwähnten Fälle laut § 190 und 199 ZPO und § 46 NotO) und weiter der Eingriff auf Grund ausserordentlicher Rechtsmittel, denen auch die Klage wegen Aufhebung des rechtskräftigen Beschlusses über die Genehmigung eines Vergleichs zuzurechnen ist. In diesem Zusammenhang wird erwogen, ob es richtig ist, die Beschwerde wegen Verletzung des Gesetzes an eine Frist zu binden, und die Ansicht vertreten, dass dies nicht der Fall ist. Weitere Erwägungen betreffen die Frage, ob die Beschwerde wegen Verletzung des Gesetzes geeignet ist, die Wiederaufnahme des Verfahrens zu ersetzen. Es werden die Gründe angeführt, die dies ausschliessen.

Podmínky pro právní úpravu pracovních vztahů v čs. zemědělském družstevnictví

VOJTĚCH STÍCHA

I. ÚVODNÍ POZNÁMKY

Změny v rozvoji výrobních sil výrazným způsobem ovlivňují i sociální vztahy v našem zemědělství a dotýkají se jednotlivých zemědělských družstev i státních zemědělských organizací. Rezoluce XIV. sjezdu Komunistické strany Československa uvádí, že „socialistické zemědělství vstupuje do nové etapy svého vývoje. Další mohutný rozvoj výrobních sil, zejména efektivní uplatnění velkovýrobní technologie a techniky, vyžaduje výraznou a cílevědomou koncentraci a specializaci rostlinné a živočišné výroby. Základním předpokladem k tomu je zejména vytváření a prohlubování kooperačních vztahů mezi zemědělskými podniky na základě ekonomické výhodnosti a dobrovolnosti při respektování celospolečenských zájmů.“¹⁾

Objektivně probíhající změny společenských vztahů v našem zemědělském družstevnictví vyvolávají nutnost odpovídajících změn i v oblasti právních vztahů. Z uvedeného hlediska chci věnovat pozornost společenským a právním vztahům existujícím mezi jednotlivým zemědělským družstvem a družstevníky, zejména pak vztahům pracovním, které vyplývají z výkonu práce družstevníků v družstvu.

Zespolečenštění práce bylo vedle zespolečenštění výrobních prostředků jednou z nejvýznamnějších změn, kterou přineslo vytvoření jednotlivých zemědělských družstev v sociálním postavení rolníků a které kromě dalších politických a ekonomických skutečností vedlo k vytvoření třídy družstevního rolnictva. Právním vyjádřením jejího vytvoření se stalo členství v JZD.

Účast na společné práci v jednotlivém zemědělském družstvu a výsledky této práce při výrobní činnosti našich jednotlivých zemědělských družstev se staly rozhodujícím zdrojem růstu družstevního socialistického vlastnictví a zvyšování životní úrovně družstevníků. Pracovní účast v jednotlivých zemědělských družstvech se také postupně stala prvořadým motivem pro vznik členství v jednotlivých zemědělských družstvech, jak pro uchazeče o členství, tak i pro družstvo (neberu-li v této souvislosti v úvahu pracovní účast v JZD na podkladě jiných právních vztahů než členství).

¹⁾ Viz: XIV. sjezd Komunistické strany Československa, Svoboda, 1971, str. 575.

Právní postavení družstevníků v oblasti pracovních vztahů, jako je např. odměňování za práci, pracovní doba a doba odpočinku, uplatnění práva na práci, uplatnění kvalifikace, jakož i právní jistota při realizaci těchto vztahů stávaly se a jsou důležitými momenty pro reprodukci pracovních sil v jednotných zemědělských družstvech v souladu s potřebami družstev, pokud jde o kvalifikační a věkové složení členské základny.

Právní postavení družstevníků v oblasti pracovních vztahů se podstatně liší, vycházíme-li z platné právní úpravy od právního postavení pracujících v pracovním poměru. Tyto odlišnosti vystupují v našich podmínkách výrazným způsobem také proto, že neexistuje prostorové oddělení jednotných zemědělských družstev od ostatních odvětví národního hospodářství a že různý právní režim v pracovních vztazích existuje nejen uvnitř zemědělství mezi jeho družstevním a státním sektorem, ale i uvnitř jednotných zemědělských družstev, pokud zaměstnávají pracovníky v pracovním poměru.

Nesoulad platné právní úpravy pracovních vztahů v jednotných zemědělských družstvech se současnou úrovní společenských vztahů v našem zemědělském družstevnictví a skutečnost, že tento nesoulad na jedné straně negativně ovlivňuje přitažlivost práce v jednotných zemědělských družstvech a na druhé straně brzdí upevňování pracovní disciplíny, byl konstatován v diskusních vystoupeních na VIII. sjezdu jednotných zemědělských družstev i v rezoluci VIII. sjezdu JZD,²⁾ a byl rovněž na četných místech kritizován i v právní teorii.

Jde tedy v současné době o přijetí takové právní úpravy pracovních vztahů v jednotných zemědělských družstvech, která by odpovídala současným existujícím společenským vztahům v jednotných zemědělských družstvech, která by reálně upevnila právní postavení družstevníků v pracovních vztazích a pomáhala dosažení cílů vytyčených XIV. sjezdem Komunistické strany Československa i rezoluci VIII. sjezdu jednotných zemědělských družstev.

Důležitým hlediskem pro právní úpravu pracovních vztahů v JZD je proces sbližování družstevního socialistického vlastnictví s vlastnictvím všelidovým, což platí pro právní úpravu zemědělského družstevnictví vůbec, ale vzhledem k úloze lidského činitele ve výrobě, má toto hledisko pro oblast pracovních vztahů zvláštní význam.

Proces sbližování pracovních vztahů členů jednotných zemědělských družstev s právním postavením ostatních pracujících nelze vidět jako mechanický proces, ale je nutné vycházet z existence družstevního socialistického vlastnictví,³⁾ a jeho respektování, jakož i z výrobní a společenské funkce a poslání jednotných zemědělských družstev v dané etapě jejich vývoje. Zde je především třeba mít na zřeteli existenci družstevní demokracie, která jako specifický projev socialistické demokracie ovlivňuje realizaci společenských a právních vztahů v jednotných zemědělských družstvech.

²⁾ Viz: VIII. celostátní sjezd JZD, SZN, Praha 1972, str. 432.

³⁾ Viz: L. Strougal: Referát na zasedání ÚV KSČ v dubnu 1972, Rudé právo ze dne 20. 4. 1972.

Právní úprava pracovních vztahů v oblasti zemědělského družstevnictví musí vycházet ze zkušeností a z uplatňování pracovněprávní úpravy ve státních zemědělských organizacích, zejména z toho, jak jsou normy pracovního práva v těchto organizacích dodržovány a jak ovlivňují jejich výrobní činnost vzhledem k tomu, že výrobní podmínky v jednotných zemědělských družstvech a ve státních zemědělských organizacích jsou v podstatě stejné a jsou ovlivněny zvláštnostmi zemědělství. Zvláštnosti zemědělské výroby je proto vedle socialistického družstevního vlastnictví a existence družstevní demokracie nutné brát v úvahu při právní úpravě pracovních vztahů v JZD.

Uvedené hledisko má širší význam pro právní úpravu pracovních vztahů v jednotných zemědělských družstvech, jak je vyjadřuje rezoluce VIII. sjezdu jednotných zemědělských družstev, která požaduje pokračovat ve vyrovnávání podmínek v oblasti pracovních i ostatních vztahů družstevníků s ostatními pracujícími širším uplatňováním zásad zákoníku práce.⁴⁾

Problematika sbližování družstevního socialistického vlastnictví a vlastnictví všelidového z hlediska právní úpravy předmětných společenských vztahů je aktuální ve všech socialistických zemích a z jejich zkušeností a teoretických poznatků je nutno vycházet i v našich řešeních.

Z hlediska pracovních vztahů zaujímá k této otázce stanovisko v sovětské literatuře V. V. Petrov, který vyvozuje, že proces sbližování dvou forem vlastnictví a s tím spojené změny pracovních podmínek v kolchozech nemůže znamenat nivelizaci kolchozního vlastnictví a zestátnění kolektivního hospodářství. Nehledě na vzrůstající úroveň zespolečnění, kolchozní forma vlastnictví si bude udržovat rysy, které jsou jí vlastní. Proto subsidiární používání pracovního zákonodárství v kolchozech musí vycházet jak z obecného, co je jednotné pro pracovní podmínky ve státním i v kolchozním sektoru ekonomiky, tak i ze zvláštního, co vyjadřuje specifiku různých forem socialistického hospodářství.⁵⁾

Nutnost širšího uplatnění pracovního zákonodárství na pracovní vztahy zemědělských družstev v procesu sbližování obou forem vlastnictví, se objevuje i v Německé demokratické republice jako důsledek probíhajících změn v ekonomice zemědělských družstev v důsledku změn výrobních podmínek.⁶⁾

II. PRACOVNÍ VZTAHY ČLENŮ JZD JAKO SOUČÁST ČLENSKÉHO POMĚRU A KOMPLEXNOSTI ČLENSKÉHO POMĚRU

A. Pojem komplexnosti členského poměru

Teorie čs. zemědělskodružstevního práva i obdobných právních odvětví socialistických zemí vychází z tzv. komplexnosti a organické jednoty člen-

⁴⁾ Viz: VIII. celostátní sjezd JZD, SZN, Praha, str. 432.

⁵⁾ Viz: V. V. Petrov, Primernyj ustav i problemy socialističeskoj zakonnosti v kolchozech, Izdatelstvo Kazanskovo universiteta, 1971, str. 88.

⁶⁾ Viz: Diskusní příspěvek dr. Reinera Arlta a dr. Gerharda Rosenaua na IV. mezinárodní konferenci zemědělskodružstevního práva v Brně, vydala Universita JEP Brno, r. 1972, str. 69.

ského poměru, tj. společenského. resp. právního vztahu mezi členem a jednotným zemědělským družstvem (výrobním zemědělským družstvem).⁷⁾

Tento postulat ovlivňuje i právní úpravu předmětných společenských vztahů, jakož i vztahů vznikajících při uspokojování kulturních a sociálních potřeb družstevníků. Uvedená komplexnost záleží ve vzájemné závislosti majetkových, pozemkových, pracovních a řídicích vztahů, jejichž konkrétní vznik a realizace jsou podmíněny existencí členského poměru mezi členem a jednotným zemědělským družstvem vznikajícím po splnění stanovených náležitostí.⁸⁾ Z tohoto hlediska můžeme uvažovat členský poměr v užším smyslu, kterým rozumíme samotnou existenci členského poměru a souhrn právních vztahů, které souvisí s jeho vznikem a zánikem a členský poměr v širším smyslu, tj. jeho obsah, tedy souhrn práv a povinností, které z členského poměru vyplývají.

Uvedená komplexnost a organická jednota členského poměru byla podmíněna a vyvolána takovým závažným ekonomickopolitickým procesem, který proběhl u nás i v dalších socialistických zemích jakým byla kolektivizace zemědělství vytvářením zemědělských výrobních družstev, u nás jednotných zemědělských družstev. Současně se založením jednotného zemědělského družstva vzniká řada společenských vztahů spojených s výrobní, hospodářskou a organizační činností družstva, a organizováním a řízením kolektivní práce ve prospěch společného hospodaření, s realizací pracovních povinností každého praceschopného družstevníka. Tak vznikají a vytvářejí se konkrétní vztahy mezi družstvem a jeho členem v oblastech pozemkové, majetkové, pracovní a řízení jednotného zemědělského družstva, které jsou více či méně vzájemně podmíněné a na sobě závislé.

Pokud tyto společenské vztahy vyžadují právní úpravu a jsou právně upraveny, stávají se vztahy právními. Z hlediska zařazení do právního odvětví jsou právní vztahy, jejichž obsahem jsou práva a povinnosti vyplývající z členského poměru mezi členem a jednotným zemědělským družstvem, vztahy zemědělskodružstevněprávními.

Z jednotlivých uvedených komponentů členského poměru mají zvláštní význam vztahy pracovní. Vyplývá to z toho, že výkonem práce družstevníka v družstvu se nejfrekventovaněji realizuje vzájemný vztah mezi družstevníkem a družstvem a výsledky pracovního procesu mají bezprostřední vý-

⁷⁾ Viz např. V. Fábry, *Zemědělskodružstevní právo*, učebnice, Orbis 1963, str. 158. — Fábry a kol., *Zemědělskodružstevní právo*, skriptum SPN, str. 20 a další. — J. Kolesár, *Právní úprava pracovních vztahů v JRD*, vydavatelstvo SAV, 1967, str. 39. V pracovních právních literaturách vychází z komplexnosti členského poměru v JZD z hlediska pracovních vztahů i J. Kovářik, viz *Podstata pracovního práva a pracovního poměru v ČSSR*, Práce, 1964, str. 110 a další.

⁸⁾ Srov.: *Právní úpravu v ostatních socialistických zemích* Vzorové stanovy kolchozu, přijaté III. všesvazovým sjezdem kolchozníků ve dnech 25.–27. listopadu 1969 v Moskvě, Vzorové stanovy zemědělského družstva v BLR, které byly schváleny na sjezdu zemědělských družstev konaném v Sofii ve dnech 28.–30. března 1967, zákon o zemědělských výrobních družstvech.

MLR z roku 1967 a prov. nařízení k tomuto zákonu, Vzorové stanovy LPG III. typu z roku 1959, Stanovy zemědělských výrobních družstev RSR přijaté na sjezdu zemědělských výrobních družstev 7.–9. března 1966.

znam pro zájmy jednotného zemědělského družstva i družstevníka. Pracovní vztahy jsou také nejbezprostředněji se změnami ve výrobních podmínkách JZD vyvolaných rozvojem mechanizace a technizace zemědělské výroby, se specializací a koncentrací zemědělské výroby i se změnami v kvalifikaci a psychických vlastnostech družstevníků.

Proto je věnováno komplexnosti členského poměru zejména z hlediska pracovních vztahů v právní teorii naší i ostatních socialistických zemí pozornost. Aktuálnost této problematiky se zvyrazňuje tím, že právní úprava pracovních vztahů v jednotných zemědělských družstvech je čím dále tím více ovlivňována pracovněprávní úpravou ať již tím, že některé pracovní vztahy v JZD jsou pracovněprávními předpisy upraveny přímo, nebo že zemědělskodružstevněprávní úprava bere v úvahu úpravu pracovněprávní a přizpůsobuje ji podmínkám zemědělského družstevnictví.

A. S. Ruskol vyjadřuje názor, že „jednotlivé stránky vnitrokolchozních vztahů nejsou samostatným předmětem právní úpravy, ale jsou částmi složitějšího společenského vztahu. Nelze proto upravovat pracovní vztahy v kolchoze nezávisle na majetkových vztazích a majetkové vztahy nezávisle na vztazích organizačních. Pracovní, majetkové a organizační vztahy v kolchozech jsou ve vzájemné závislosti, působí jedny na druhé, vytvářejí nový druh společenských vztahů“.⁹⁾

Podle V. Z. Jančuka „společenské vztahy vznikající v činnosti kolchozu představují komplex vztahu jak postavením jejich subjektů, tak i předmětem a obsahem těchto vztahů. Základními subjekty kolchozněprávních vztahů jsou kolchozník a kolchoz. Mezi nimi vznikají řídící, pracovní a majetkové právní vztahy. Každý z těchto právních vztahů je charakterizován specifickým předmětem a komplexem určitých oprávnění podmíněných kolchozní výrobou, kolektivní prací a kolchozní demokracií“.¹⁰⁾

I. V. Pavlov v učebnici Kolchozního práva vyjadřuje názor, že „zvláštnosti pracovních vztahů v kolchozech odůvodňují jejich zařazení do sféry vnitrokolchozních vztahů, což je možné nejen proto, že jsou regulovány zvláštními právními normami, ale především proto, že vyžadují právní úpravu odlišnou od právní úpravy pracovních vztahů ve státních organizacích. Pokud existují uvnitř jednotných socialistických pracovních vztahů rozdíly, potud jejich právní úprava nemůže být provedena jedněmi právními předpisy, ale uskutečňuje se na jedné straně Kodexem zákonů o práci a na druhé straně stanovami kolchozů“.¹¹⁾

R. Arlt dovozuje, že „nejdůležitější zvláštnosti družstevních pracovních vztahů záleží v tom, že pracovní vztah mezi členem a družstvem není svou povahou samostatným vztahem, ale je bezprostředně spjat s členstvím. Pra-

⁹⁾ Viz: A. A. Ruskol: Kolchoznyje pravotnošenija v SSSR, Gosjurizdat, Moskva 1960, str. 31.

¹⁰⁾ Viz: V. Z. Jančuk: Voprosy teorii kolchoznogo prava, Juridičeskaja literatura, Moskva 1969, str. 62.

¹¹⁾ Viz: I. V. Pavlov a N. D. Kazancev a kol.: Kolchoznoe pravo, učebnik, Juridičeskaja literatura, Moskva 1972, str. 45.

covní práva a povinnosti jsou součástí celého komplexu práv a povinností plynoucích z členství“.¹²⁾

Uvažujeme-li tedy komplexnost členského poměru z hlediska pracovních vztahů v jednotných zemědělských družstvech a jejich právní úpravy v procesu jejich sbližování s pracovními vztahy ve státních socialistických organizacích, je zapotřebí zamyslet se nad otázkou, zda nezaniká komplexnost členského poměru ve výše uvedeném smyslu a zda nedochází k vydělení pracovních vztahů z jednotného členského poměru.

Podle M. Kalenské můžeme hovořit o družstevním pracovním poměru existujícím mezi družstvem a členem¹³⁾ o rozpadu komplexnosti členského poměru mezi jednotným zemědělským družstvem a družstevníkem vyvozuje i J. Suchánek.¹⁴⁾

Po mém soudu je zřejmé, že v průběhu vývoje našich jednotných zemědělských družstev a zemědělského družstevnictví se mění intenzita vzájemné závislosti a podmíněnosti jednotlivých komponentů členského poměru, že se neustále zvýrazňuje význam vztahů pracovních a že se mění i formy a obsah realizace řídicích vztahů. Proti komplexnosti členského poměru nesvědčí podle mého názoru ani skutečnost, že pracovní vztahy v JZD jsou a budou buď přímo upraveny zákoníkem práce nebo pracovní-právní úprava bude úpravu zemědělskodružstevněprávní ovlivňovat. Vždycky však půjde o vztahy členské, které jsou součástí členského poměru. Práva a povinnosti z nich plynoucí budou obsahem členského poměru. Tak tomu bude potud, pokud budou existovat jednotná zemědělská družstva¹⁵⁾

Pokusím se na platné právní úpravě členského poměru v JZD i z hlediska de lege ferenda ukázat organickou jednotu a komplexnost členského poměru..

B. Souvislost pracovních vztahů v JZD s ostatními komponenty členského poměru

a) Vztah k majetkovým a pozemkovým vztahům

Souvislost pracovních vztahů členů jednotných zemědělských družstev s pozemkovými a majetkovými vztahy se projevovala výrazným způsobem v době zakládání a počátečního vývoje jednotných zemědělských družstev,

¹²⁾ Viz: R. Arlt: Práva i objazanosti členov selschochozjajstvených kooperativov v GDR, izdatelstvo Progres, Moskva 1970, str. 153.

¹³⁾ Viz: M. Kalenská, Pracovní vztahy v JZD a v ostatních výrobních družstvech, Právní obzor č. 7/1971.

¹⁴⁾ Viz: J. Suchánek, Podstata zemědělskodružstevního poměru a předmět zemědělskodružstevního práva, Právník č. 1/1969.

¹⁵⁾ V. Z. Jančuk v cit. díle str. 101 reaguje na názor D. P. Pjatnického, podle něhož nelze provést principiální rozlišení mezi aktem přijetí do kolchozu a pracovní smlouvou vzhledem k tomu, že občan vstupující do kolchozu nemá majetek a pro účast ve společném hospodářství dává osobní práci tak, že uvedený rozdíl je podmíněn sociálně ekonomickou povahou kolchozů, zvláštnostmi kolchozní formy vlastnictví a členstvím jako právní skutečností mající za následek vznik a zánik kolchozně právního vztahu v jeho komplexu včetně vztahů pracovních.

kdy združstevněné výrobní prostředky tvořily základ družstevního socialistického vlastnictví a umožňovaly pracovní činnosti družstevníků, a tím i vytváření hrubého důchodu pro prostou i rozšířenou reprodukci základních výrobních prostředků i finanční zdroje pro osobní spotřebu družstevníků. Postupně však se tato souvislost zmenšuje úměrně tomu, jak vzniká a dále se rozšiřuje družstevní socialistické vlastnictví určitého jednotného zemědělského družstva. Tato souvislost pak mizí, stávají-li se členy jednotného zemědělského družstva občané, kteří nejsou vlastníky zemědělských výrobních prostředků.

Z hlediska pracovních vztahů má stále určitý význam užívání záhumenku a provozování záhumenkového hospodářství, a to pro právní úpravu pracovní doby, popř. pro výdej nebo odprodej naturálií družstevníkům, pokud souvisí s odměňováním za práci a zejména ve skutečnosti, že výměra záhumenku je podmiňována rozsahem pracovní účasti družstevní rodiny na společné práci v družstvu. Tyto souvislosti budou v menší či větší míře existovat po delší dobu a předpokládá je i návrh právní úpravy společenských vztahů v oblasti zemědělského družstevnictví týkajících se užívání záhumenku, provozování záhumenkového hospodářství.

Můžeme tedy říci, že v současné době i v nejbližší budoucí době je a bude vzájemná souvislost majetkových a pozemkových vztahů na straně jedné a pracovních vztahů na straně druhé jen nepodstatná a okrajová.

b) V z t a h k ř í d í c í m v z t a h ů m

Použití pracovní síly družstevníka, výkon jeho práce v jednotném zemědělském družstvu je ovlivněn charakterem jednotného zemědělského družstva jako výrobní a společenské organizace družstevních rolníků budované na principech družstevnictví uplatňovaných v podmínkách socialistických výrobních vztahů. Na rozdíl od pracovního poměru, na jehož podkladě vykonávají práci pracovníci státních organizací a který je založen na smluvním základě, kdy určité pravomoci organizace vůči pracovníkovi v souvislosti s výkonem práce jsou organizaci poskytnuty jednostranně, projevují se tato oprávnění jednotných zemědělských družstev prostřednictvím orgánů, na jejichž rozhodování se družstevník přímo či nepřímo podílí.

Pracovněprávní úprava podmiňuje v některých případech platnost právních úkonů dotýkajících se práv a povinností pracovníka souhlasem závodního výboru Revolučního odborového hnutí, v jiných případech vyžaduje jinou formu spolupůsobení při rozhodování v uvedeném směru. Ke vzniku, realizaci a zajištění některých práv a povinností plynoucích z výkonu práce v organizaci se uzavírají mezi organizací a odborovou organizací kolektivní smlouvy, jimiž mohou vedle vzájemných práv a povinností jejich subjektů vznikat i práva a povinnosti v individuálních pracovních poměrech. Postavení Revolučního odborového hnutí a jeho základních organizací v oblasti pracovních vztahů vyplývá ze vzájemné pozice dvou stran pracovního poměru — organizace a pracovníka organizovaného ve zvláštní od zaměstnavatele odlišné organizaci. Revoluční odborové hnutí a jeho základní organizace přispívají k řešení konfliktních vztahů mezi organizací a pracovní-

kem nejen v těch případech, kdy pravomoc ROH je dána právními předpisy, ale i ve všech ostatních, a to prostředky politického působení.

Z povahy jednotného zemědělského družstva jako družstevní organizace, která je budována na principech přímé i nepřímé účasti družstevníků na řízení záležitostí jednotného zemědělského družstva ve všech oblastech jeho činnosti a působení, jež se projevuje jednak výlučnou a všeobecnou kompetencí členské schůze družstva, jednak vymezenou pravomocí představenstva jako zastupitelského orgánu družstva voleného přímým hlasováním členské schůze družstva, plyne nefunkčnost jiné samostatné organizace, která by v jednotných zemědělských družstvech plnila, pokud jde o realizaci a zajišťování zájmů družstevníků v oblasti pracovních vztahů obdobnou funkci jako základní organizace Revolučního odborového hnutí ve státních socialistických organizacích.

Rozdíl je v tom, že v JZD kolektiv sám řídí přímo nebo nepřímo, kdežto u státní organizace řídí ředitel nezávislý a nezávisle od pracovníků, jejichž jen *účast* zabezpečuje ROH.

Tuto funkci neplní a také *nemůže ve výše uvedeném smyslu plnit* na úrovni jednotného zemědělského družstva základní organizace Svazu družstevních rolníků, která je totožnou s členskou základnou jednotného zemědělského družstva. Svaz družstevních rolníků může však uplatňovat své působení na pracovní vztahy v jednotných zemědělských družstvech spoluúčastí na legislativě uplatňováním zájmů družstevníků na určité právní úpravě jejich pracovních vztahů, zobecňováním zkušeností z realizace pracovních vztahů v JZD i dalšími adekvátními způsoby. V rámci okresu mohou pak okresní výbory Svazu družstevních rolníků působit na mimosoudní řešení případných sporů mezi jednotným zemědělským družstvem a družstevníky. Bylo by možné uvažovat o zavedení rozhodčích komisí, které by rozhodovaly určité spory mezi družstevníky a družstvy a které by metodicky byly řízeny Svazem družstevních rolníků.

Pokusím se nyní ukázat, jakými formami se uplatňuje družstevní demokracie při realizaci pracovních vztahů v jednotných zemědělských družstvech, zejména také z hlediska reálnosti tohoto uplatnění podle platné právní úpravy i předpokladů pro její uplatňování v podmínkách nově připravované právní úpravy. Měnící se výrobní a organizační podmínky v jednotných zemědělských družstvech a jim odpovídající jiné formy řízení výroby i pracovního procesu vyvolávají i nové formy uplatňování družstevní demokracie při realizaci pracovních vztahů. Uvedené změny záleží ve velikosti jednotných zemědělských družstev v důsledků jejich slučování, ve specializaci a koncentraci jejich výroby rozvíjením kooperačních vztahů, v stále širším používání mechanizace a jejího zdokonalování, v nových technologických postupech, ve specializovanosti a kvalifikovanosti jednotlivých prací a z tohoto hlediska i v požadavcích na pracovní schopnosti a kvalifikaci družstevníků a v náročnosti řízení pracovních procesů funkcionáři JZD.

Podle platné právní úpravy je svěřena kompetence rozhodovat o zařazení družstevníků k výkonu práce do jednotlivých organizačních útvarů druž-

stva představenstvu se schválením členské schůze. Stejně tak i organizační členění jednotného zemědělského družstva z hlediska plnění pracovních úkolů je vyjádřeno ve vlastním pracovním a jednacím řádu družstva, který schvaluje členská schůze. Platná právní úprava *nebere přitom v úvahu* zájem družstevníka vykonávat práce určitého druhu podle jeho kvalifikace, ani zájem na místě vykonávané práce.

Právní úprava také svěřuje jednostranně rozhodování o přeřazení družstevníků do jiného organizačního útvaru družstva, což může být spojeno i s výkonem jiného druhu práce do kompetence uvedených orgánů družstva. Praktická realizace této kompetence nezaručuje vždy spravedlivé rozhodování o zájmech družstevníků v oblasti pracovního zařazení, byť by byla vyjádřením vůle většiny družstevníků, tedy většiny družstevního kolektivu.

Nová právní úprava v zákoně o zemědělském družstevnictví předpokládá možnost, aby družstevník a družstvo mohli uzavřít dohodu o pracovních podmínkách, ve které by se mimo jiné dohadovali i o druhu vykonávané práce, popř. ještě na přesnějším určení podmínek souvisejících s pracovním zařazením. I zde by však rozhodování o pracovním zařazení družstevníka zůstalo v kompetenci orgánů družstva v tom případě, kdyby nedošlo k uzavření dohody o pracovních podmínkách.

K dočasnému pracovnímu přeřazení družstevníka nebo ke změně, či zániku dohody o pracovních podmínkách by mohlo dojít jen za podmínek stanovených v zákoně.

I při uzavírání dohody o pracovních podmínkách se může uplatňovat kompetence představenstva družstva, popř. i členské schůze (sboru zástupců), nemohlo-li by dojít k dohodě o uzavření smlouvy. Členská schůze také může řešit spory plynoucí z realizace dohody o pracovních podmínkách, ke kterým může dojít a korigovat tím postup představenstva ve prospěch družstevníka. Rozhodování takových sporů členskou schůzí by nebylo obligatorní, družstevník by mohl i bez ingerence členské schůze požádat o rozhodnutí soud. Všeobecná kompetence členské schůze, i když se podle dosavadních zkušeností dá předpokládat, že konečné řešení těchto sporných problémů mezi družstvem a družstevníkem by bylo ojedinělé, však může působit preventivně na činnost představenstva i jednotlivých funkcionářů družstva při respektování zájmů družstevníků v pracovních vztazích.

Bylo by vhodné uvažovat ingerenci členské schůze družstva, při uzavírání dohod o pracovních podmínkách a s vedoucími odbornými funkcionáři družstva, popř. organizačních útvarů družstva při uzavírání smluv o výkonu práce s jejich vedoucími. Členská schůze by i nadále měla rozhodovat o organizačním členění družstva.

Podle platné právní úpravy je stanovení délky pracovní doby a její rozvržení na jednotlivých úsecích činnosti družstva v kompetenci členské schůze, jejíž usnesení se zahrnuje do vlastního pracovního a jednacího řádu družstva. Skutečnost, že podle zákona o zemědělském družstevnictví se právní režim pracovní doby v jednotných zemědělských družstvech upraví obdobně jako v zákoníku práce tím, že bude závazně stanovena zákonná pracovní doba a budou určeny meze pro maximální délku pracovní směny,

určena délka nepřetržitého odpočinku mezi směnami a délka přestávek, nevylučuje, ale naopak předpokládá, že konkretizace režimu pracovní doby bude muset být přizpůsobena podmínkám v jednotlivých družstvech. Toto přizpůsobení se bude opět realizovat na podkladě usnesení členské schůze, které bude nutné zahrnout do stanov družstva, resp. do pracovního řádu družstva.

I když se předpokládá zákonný nárok družstevníků na dovolenou na zotavenou, není vyloučeno, že konkrétnější hlediska pro např. délku dovolené v zákonem stanoveném rámci budou muset být určena podle podmínek družstva v závislosti na režimu pracovní doby. Určení těchto hledisek by pak mělo být opět v kompetenci členské schůze družstva.

Široké uplatnění družstevní demokracie se projevuje v oblasti ochrany pracovní kázně, a to jak v jejím preventivním zajišťování, tak i při rozhodování o následcích jejího porušení družstevníky na základě kárného řízení, kdy kárným orgánem družstva je představenstvo, resp. členská schůze družstva, přičemž členská schůze, jak to vyplývá z její všeobecné kompetence, může na podnět družstevníka, popř. z vlastní iniciativy, resp. na podnět revizní komise rozhodnutí představenstva jako kárného orgánu o uložení kárného opatření změnit.

Právě u pracovní kázně se výrazně projevuje její souvislost s ostatními komponenty členského poměru. Pracovní kázeň je jednou ze součástí družstevní kázně, kterou pojímáme jako zachovávání všech povinností plynoucích z členského poměru podle právních předpisů, usnesení orgánů jednotného zemědělského družstva i konkrétních příkazů funkcionářů družstva. Tyto povinnosti nevyplývají jen z pracovních vztahů, ale i z ostatních vztahů, které jsou součástí členského poměru. Proto také režim ochrany družstevní kázně je jednotný a nebylo by i praktické jej diferencovat podle jednotlivých komponentů členského poměru.

Z tohoto hlediska nejsou podle mého soudu žádné důvody ke změně uvedeného pojetí pracovní kázně jako součásti družstevní kázně a pojetí disciplinární odpovědnosti v zákoně o zemědělském družstevnictví. V této souvislosti by bylo jistě vhodné zvážit účinnost kárných opatření, které podle platné právní úpravy může kárný orgán družstva uložit. Bylo by také účelné zvážit, aby některé z méně těžkých kárných opatření mohl uložit svému podřízenému při porušení družstevní kázně bezprostředně vedoucí funkcionář družstva s tím, že by provinilý družstevník mohl požádat o přezkoumání představenstvo družstva, v krajním případě i soud.

Kompetence členské schůze je dána i při rozhodování o náhradě škody způsobené družstevníkem jednotnému zemědělskému družstvu a nedbalosti při plnění členských povinností podle ustanovení §§ 40 a násl. zák. č. 49/1959 Sb., o jednotných zemědělských družstvech. Jde o výlučnou kompetenci členské schůze. Je nutno poznamenat, že v tomto případě podle mého soudu nepůsobí výlučná kompetence vedle dalších příčin pozitivně na uplatňování povinnosti družstevníka k náhradě škody ze strany družstva.

Vzhledem k časovému rozpětí mezi konáním členských schůzí není projednání náhrady škody bezprostředně po tom, co došlo ke způsobení škody, samotné projednání pak nepůsobí na družstevní kolektiv výchovně atp. Také z toho důvodu se představenstva družstev jen velmi ojediněle rozhodují projednávat náhradu škody na členské schůzi družstva.

Z uvedeného hlediska by proto bylo vhodné kompetenci členské schůze jednotného zemědělského družstva při projednávání a rozhodování o náhradě škody způsobené družstevníkem družstvu znovu posoudit.

Širokou kompetenci svěřuje platná právní úprava členské schůzi družstva v oblasti odměňování za práci. Členská schůze schvaluje výkonové normy, schvaluje při schvalování celoročního výrobně finančního plánu konkrétní soustavu odměňování za práci vypracovanou na podkladě pokynů ministerstva zemědělství v souladu s kogentními ustanoveními zák. č. 49/1959 Sb. a Vzorových stanov JZD podle místních podmínek jednotného zemědělského družstva. Na podkladě konkrétní soustavy odměňování za práci určitého jednotného zemědělského družstva vznikají pak práva a povinnosti pro družstvo a družstevníka při poskytování odměny za práci. Podle znění této soustavy může pak soud rozhodovat o nárocích družstevníků plynoucích z odměny za práci, pokud tyto nároky nevyplývají přímo z kogentních právních norem.

Usnesením členské schůze družstva se rovněž stává závazným vlastní premiový řád, který vypracovává jednotné zemědělské družstvo podle Vzorového premiového řádu vydaného ministerstvem zemědělství. Ve vlastním premiovém řádu určuje členská schůze družstva podmínky a hlediska pro vznik nároku na průběžné či výsledné prémie a výši těchto premií. Opět jen na jejím podkladě může soud rozhodovat o konkrétních nárocích družstevníků na výplatu premie.

Stejně je tomu i při určování hledisek pro výplatu podílů na dosažených hospodářských výsledcích družstva v určitém roce. I tato hlediska musí být obsažena a schválena členskou schůzí v rámci přijaté soustavy odměňování za práci v určitém jednotném zemědělském družstvu.

Lze předpokládat, že právní úprava odměňování za práci v JZD provedená v zákoně o zemědělském družstevnictví a podle právních předpisů na základě jeho zmocnění vydaných rozšíří jistě okruh kogentních právních ustanovení, která se budou uplatňovat v jednotných zemědělských družstvech přímo. I tak však zůstane řada společenských vztahů spjatých s odměňováním za práci, které bude nutno upravit podle konkrétních podmínek jednotlivých jednotných zemědělských družstev.

Bezprostřední souvislost se projevuje mezi pracovními a společenskými vztahy jednotných zemědělských družstev, pokud jde o poskytování výhod z fondu kulturních a sociálních potřeb při rozvíjení kulturní činnosti družstva organizováním účasti na kulturních podnicích, zájezdech i při poskytování příspěvků na rekreaci družstevníků. Hlediskem pro poskytování těchto výhod bývá zpravidla rozsah pracovní účasti v družstvu, dosažené pracovní výsledky atp.

Důležitou součástí společenské činnosti jednotných zemědělských druž-

stev je péče o zvyšování politické a odborné úrovně družstevníků a funkcionářů družstva účasti v družstevní škole práce, na politickém a odborném školení, jednotlivých přednáškách i vysílání družstevníků ke studiu na středních odborných i vysokých školách, v postgraduálním studiu atp. I zde se projevuje vzájemná podmíněnost realizace pracovních a společenských vztahů i se vztahy řídicími. Odborný a politický růst družstevníků souvisí bezprostředně s plněním pracovních úkolů v družstvu, tj. s pracovním zařazením družstevníků, s poskytováním pracovního volna k uvedenému účelu, přičemž rozhodování těchto záležitostí je v kompetenci orgánů družstva.

Úroveň pracovních vztahů v jednotných zemědělských družstvech, zejména z hlediska zájmů družstevnic, ovlivňuje budování jeslí, popř. jiných zařízení pro péči o děti předškolního věku.

Pokusil jsem se stručným rozbohem jednotlivých pracovních institutů v jednotných zemědělských družstvech dokázat jejich souvislost s ostatními komponenty členského poměru mezi družstevníkem a družstvem. Tato souvislost se podle mého názoru projevuje zejména ve vzájemném sepětí pracovních a řídicích vztahů, i když není zanedbatelná souvislost ani s majetkovými a pozemkovými vztahy. Jednotícím prvkem tu je družstevní demokracie jako jedna z hlavních zásad zemědělského družstevnictví budovaného podle Leninova družstevního plánu. Zásada družstevní demokracie, při jejíž existenci a realizaci se specifickými formami ovlivněnými praktickým uskutečňováním dělnicko-rolnického svazku a existencí družstevního socialistického vlastnictví promítá socialistická demokracie, působí tak více či méně intenzivně i na realizaci pracovních vztahů v JZD.

Zásada družstevní demokracie jako prostředek pro uplatňování iniciativy družstevníků se tak má promítat i do právní úpravy pracovních vztahů členů jednotných zemědělských družstev. Jde o to, aby uplatňování družstevní demokracie bylo v těchto vztazích funkční a ne samoučelné, aby mohlo být reálné a neoslabovalo právní záruky pro zajištění práv a povinností družstevníků i družstev v pracovních vztazích.

Jak jsem se snažil ukázat, formy uplatňování družstevní demokracie v pracovních vztazích v jednotných zemědělských družstvech se mění budou měnit, ovšem nelze je podle mého názoru v současné etapě vývoje výrobních a společenských vztahů v našich JZD opomíjet.

Z uvedených hledisek je nutno i členský poměr v jednotných zemědělských družstvech pojímat jako komplexní právní vztah. Na této komplexnosti nemění nic skutečnost, že se úroveň pracovních vztahů v jednotných zemědělských družstvech na jedné straně a ve státních socialistických organizacích na straně druhé neustále sblížují a budou i nadále sblížovat a vzájemně ovlivňovat.

Konkrétní projevy družstevní demokracie a zemědělskodružstevněprávních vztahů vůbec a její zakotvení v právní úpravě odpovídá i politickým zájmům na upevňování pevného spojení dělnické třídy s družstevním rolnictvem pod vedením Komunistické strany Československa v současné etapě vývoje naší společnosti.

III. ZEMĚDĚLSKODRUŽSTEVNĚPRÁVNÍ PRACOVNÍ VZTAHY A ZVLÁŠTNOSTI ZEMĚDĚLSKÉ VÝROBY

A. Uplatnění práva na práci

Obsah zemědělskodružstevních pracovních vztahů významnou měrou ovlivňují podmínky, za nichž dochází k výkonu práce družstevníků, které záleží ve zvláštностech výrobního procesu v zemědělství. Zvláštnosti zemědělské výroby se dotýkají bezprostředně družstevníků pracujících v rostlinné a živočišné výrobě, daleko méně pak už výroby pomocné, resp. výroby přidružené a administrativy jednotných zemědělských družstev. Při posuzování těchto zvláštností je zapotřebí rozlišovat rovněž výrobní podmínky v rostlinné výrobě a ve výrobě živočišné, neboť v obou uvedených druzích výroby se zvláštnosti zemědělství projevují jinak.

Nesoulad mezi výrobním a pracovním procesem v rostlinné výrobě záleží v tom, že výrobní doba určité plodiny je delší než pracovní doba na její výrobu vynakládána. Doba spojená s pracovním procesem je pak nerovnoměrně rozložena, kdy v některých fázích vegetačního cyklu spotřeba práce je nižší, v jiných fázích, zejména při sklizni je vyšší a jsou poměrně dlouhá období při růstu zemědělských rostlin, kdy není zapotřebí vůbec žádná vynakládání práce.

Dalším charakteristickým znakem rostlinné výroby v našich klimatických podmínkách je skutečnost, že vegetační cyklus jednotlivých zemědělských plodin je omezen jen na určitou část kalendářního roku. V důsledku toho rostlinná výroba nemůže být provozována celoročně, ale jen sezónně.

Sezónní charakter rostlinné výroby ovlivňuje uplatňování práva na práci družstevníků v průběhu kalendářního roku. Tento důsledek postihuje družstevníky zařazené do rostlinné výroby. Pokud družstevníci zařazení do rostlinné výroby mají zájem pracovat po dobu celého roku, je na družstvu, aby jim poskytlo pracovní příležitosti v pomocné, resp. přidružené výrobě, v jiných hospodářských organizacích nebo jim dalo souhlas s navázáním souběžného pracovního poměru s jinou organizací. Z hlediska uplatnění a ochrany zájmů družstevníků na celoroční práci v družstvu je podle platné zemědělskodružstevněprávní úpravy nedostatkem, že nezaručuje družstevníkům právo na uplatnění tohoto zájmu.

Právní hledisko při uplatňování práva na práci v průběhu kalendářního roku je nutno vidět v souvislosti se změnami, které probíhají v zaměření rostlinné výroby v jednotlivých jednotných zemědělských družstvech i ve státních zemědělských organizacích. Prohlubující se specializace orientuje zemědělské organizace na pěstování plodin, které jsou výhodné vzhledem k půdním a klimatickým podmínkám v určité oblasti. Tato výhodnost nespočívá jen v efektu docíleného realizací vyrobených produktů, ale motivem pro tuto výhodnost je i spotřeba živé, resp. mrtvé práce podle podmínek zemědělské organizace.

¹⁶⁾ Srov.: G. Brhlovič: Ekonomické problémy charakteru práce v poľnohospodárstve, Nakladatelství SAV, Bratislava, str. 49 a násled.

Uskutečňující se specializací zemědělských organizací na pěstování určitých plodin dochází k tomu, že se v zemědělských organizacích jeví různá potřeba ruční práce vyjádřená požadavkem na počet pracovních sil. V některých zemědělských organizacích, mám zde na mysli jednotná zemědělská družstva, i když totéž platí pro státní zemědělské organizace, se tak v důsledku specializace rostlinné výroby problém sezónnosti snižuje.

Na řešení problému sezónnosti působí i mechanizace polních prací, ať již jde o kultivaci nebo sklizeň zemědělských plodin, která zkracuje dobu potřebnou pro pracovní proces, umožňuje i snížení počtu pracovníků v rostlinné výrobě jednotných zemědělských družstev, a tím i zužování problému sezónnosti na menší počet družstevníků.

Zúžení tohoto problému ovlivňuje i kooperace zemědělských organizací uskutečňovaná mezi jednotnými zemědělskými družstvy i státními zemědělskými organizacemi navzájem v oblasti rostlinné výroby, která ve svých důsledcích snižuje ve všech kooperujících organizacích potřebu pracovních sil použitelných v rostlinné výrobě.

Prohlubující se specializace v rostlinné výrobě a kooperace zemědělských organizací vyvolává nutnost, aby se na pracovním procesu v rostlinné výrobě podíleli kvalifikovaní pracovníci, zejména v oblasti mechanizace. S tím souvisí problém využití pracovních schopností družstevníků, zpravidla bývalých jednotlivě hospodařících rolníků a příslušníků jejich rodin, kteří si vzhledem k svému věku i zdravotní způsobilosti nemohou osvojit kvalifikaci potřebnou pro zvládnutí soudobé techniky. Tento problém se jeví v různém světle podle věkové a kvalifikační struktury členské základny v jednotných zemědělských družstvech s různou naléhavostí tak vyvolává řešení problému využití pracovní síly těchto družstevníků.

Takové využití nemá význam jen z hlediska zájmu těchto družstevníků pracovat a získávat tak odměnu za svou práci, ale má význam i z celospolečenského hlediska vzhledem k efektivnímu využití pracovních sil, kterých je v rámci celého národního hospodářství nedostatek.

Poněvadž jednotná zemědělská družstva nemohou zpravidla všem svým členům pravidelné a rovnoměrné poskytování pracovních příležitostí v průběhu celého kalendářního roku zajistit, jeví se v zájmu právní jistoty družstevníků i v zájmu jednotných zemědělských družstev na maximálním využití pracovních schopností družstevníků, aby pokud na tom budou mít obě strany zájem, upravily rozsah pracovní účasti družstevníka v družstvu smluvně.

Problém sezónnosti nepůsobí bezprostředně v živočišné výrobě, v pomocné, resp. přidružené výrobě a administrativě jednotného zemědělského družstva. Může tu však působit zprostředkovaně, pokud by šlo o využití družstevníků pracujících v rostlinné výrobě v jednotných zemědělských družstvech.

B. Druh vykonávané práce

Platná zemědělskodružstevněprávní úprava nebere v úvahu, pokud jde o zařazení družstevníků k výkonu práce druh vykonávané práce a uvažuje

zařazení do určitého organizačního útvaru družstva. Naopak dohoda o druhu vykonávané práce patří k podstatným náležitostem pracovní smlouvy zakládající vznik pracovního poměru.

Pojem „druh vykonávané práce“ není v pracovněprávních předpisech vymezen. Záleží na dohodě obou stran, pracovníka a organizace, jakými znaky druh vykonávané práce, na kterém se dohodly, vymezí.

Považuji za vhodné upozornit, že „druh vykonávané práce“ v podmínkách zemědělské výroby má některé zvláštnosti ve srovnání s výrobou průmyslovou, resp. prací ve službách a v administrativě.

Problém vymezení druhu vykonávané práce se projevuje nestejnou intenzitou v jednotlivých druzích zemědělské výroby, nejvýrazněji pak opět ve výrobě rostlinné. Úvahy nad touto problematikou mají význam proto, že i v jednotných zemědělských družstvech se předpokládá v připravované právní úpravě podle zákona o zemědělském družstevnictví uzavírání dohod o pracovních podmínkách, ve kterých by se družstvo a družstevníci dohodli i o druhu vykonávané práce. Tyto úvahy mohou však mít význam i pro uzavírání pracovních smluv státními zemědělskými organizacemi, aby dohoda o druhu vykonávané práce nebyla formální a sloužila zájmům pracovníka i organizace, resp. družstevníka a družstva.

Při uzavírání dohody o druhu vykonávané práce se mohou objevovat dvě tendence. Zatímco pracovník, resp. družstevník bude mít zpravidla zájem na co nejúžším vymezení druhu vykonávané práce v souladu s jeho zájmem podmíněným kvalifikací a pracovními schopnostmi, může zájem organizace (jednotného zemědělského družstva) směřovat k širšímu vymezení druhu vykonávané práce, aby měla organizace volnější možnosti přearozovat pracovníka podle potřeb výroby, a toto zařazení bylo v souladu s dohodou o druhu vykonávané práce.

V průmyslové výrobě, ve službách a v administrativě je druh vykonávané práce určen přesněji získanou profesí pracovníka i jednoznačnější specializovaností prací, které se v průběhu výrobního procesu, resp. pracovní činnosti víceméně pravidelně opakují. V zásadě se také nemění v průběhu výrobního procesu, bereme-li v úvahu jednoho pracovníka a posuzujeme-li pracovní proces v určité časové jednotce, např. v průběhu kalendářního roku, výrobní nástroje, jichž při práci užívá.

V zemědělství, zejména pak v rostlinné výrobě jsou vykonávané práce v průběhu pracovního procesu, uvažujeme-li pracovní proces v rostlinné výrobě jako celek, mnohem diferencovanější a rozmanitější, neboť každá plodina vyžaduje jiný způsob kultivace i sklizně. Práce spojené s pěstováním rostlin jsou pak odlišné i v jednotlivých fázích jejich vegetačního cyklu.

Diferenciace prací se mnohem více projevuje u prací kvalifikovanějších, zejména při práci s mechanizací. U ruční práce má rozlišení pracovních úkonů význam menší. Rozlišujícím hlediskem majícím význam pro zájem družstevníka bývá zpravidla namáhavost práce.

Specializace zemědělské výroby mezi jednotlivými zemědělskými orga-

nizacemi i uvnitř zemědělského podniku povede i k zjednodušení druhu vykonávané práce.

Díváme-li se na uvedený problém z vývojového hlediska, vidíme, že proces industrializace zemědělství, který není zdaleka ukončen a pokračuje, znamená přeměnu bývalého univerzálního rolníka ve specializovaného pracovníka. Proto také v počáteční etapě existence našich jednotných zemědělských družstev výrobní podmínky dané mimo jiné specializovaností prací i pracovními vlastnostmi a schopnostmi družstevníků nevyžadovaly, aby právní úprava brala při zařazování družstevníků do pracovního procesu v úvahu druh vykonávané práce.

Uvažovanou problematiku lze ozřejmit na příkladu, jak působí současný technický pokrok na jedno z nejfrekventovanějších povolání v našem zemědělství, a zejména pak zase v rostlinné výrobě, na povolání traktoristy.

Sezónní charakter práce, nutnost časového sledu rozličných výrobních a pracovních procedur a operací vede ke značné rozmanitosti práce v této profesi. Vysoký stupeň agregace závěsných strojů a nářadí, což vede traktoristu k nutnosti, aby zvládl celou řadu složitých závěsných strojů a nářadí, vede ke spojení profese traktoristy s profesí mechanizátora, který v zimním období zpravidla vykonává i dílčí profesi opraváře.

U družstevníků pracujících v rostlinné výrobě není tedy vzhledem k sezónnosti vykonávané práce určení druhu vykonávané práce v průběhu kalendářního roku stejné. Nebereme-li v úvahu diferenciaci prací při ošetřování rostlin v jejich vegetačním cyklu, které víceméně lze shrnout a vyjádřit společným jmenovatelem, mohou vykonávat družstevníci (pracovníci v rostlinné výrobě) v období mimo vegetační cyklus práce, které s rostlinnou výrobou nemusí vůbec souviset nebo jen vzdáleně. Jsou to práce v pomocné nebo přidružené výrobě, popř. v jiné organizaci.

Má-li tedy mít dohoda o druhu vykonávané práce pro realizaci zájmu družstevníka právní význam, je v konkrétních případech nutné druhy vykonávané práce vhodně vymezit, aby toto vymezení bylo na jedné straně určité a na druhé straně neúměrně nesvazovalo jednotné zemědělské družstvo resp. státní zemědělskou organizaci, při využití pracovní síly družstevníků. Jen rámcové vymezení druhu vykonávané práce, např. „práce v rostlinné výrobě“ by z hlediska zájmů družstevníků nemuselo plnit účel, který smlouva o druhu vykonávané práce má splňovat.

Jednoznačnější je vymezení druhu vykonávané práce ve výrobě živočišné. Odlišnosti tu vyplývají z toho, že jednotlivé chovy hospodářských zvířat (např. dojnice, hovězí dobytek na žír, odchov telat, vepřový dobytek, drůbež) vyžadují nestejný způsob, náročnost a čas pro obsluhu těchto chovů. Uvedené odlišnosti mohou být zesilovány ještě tím, že i v rámci jedné zemědělské organizace probíhá živočišná výroba v různých podmínkách, pokud jde o vhodnost a účelnost objektů, stupeň mechanizace a hygienické podmínky.

Přes uvedené odlišnosti prací, které mohou v živočišné výrobě určitého jednotného zemědělského družstva existovat, je vymezení druhu vykonávané práce podstatně jednodušší než u výroby rostlinné. Mnohem jedno-

značnější je pak situace ve výrobě pomocné, ve výrobě přidružené a v administrativě jednotného zemědělského družstva, kde se z uvedeného hlediska mohou projevovat zvláštnosti zemědělské výroby jen velmi omezeně.

C. Místo vykonávané práce

Skutečnost, že rostlinná výroba se uskutečňuje na půdě, ovlivňuje místo výkonu práce. Na rozdíl od průmyslové výroby, kde pracovní místo je relativně neměnné, neboť místem výkonu práce je objekt, ve kterém organizace provozuje výrobu, uskutečňují se v zemědělské výrobě pracovní procesy v podstatě na celé rozloze půdního fondu určité zemědělské organizace. Prostorový okruh pracovní činnosti se bude rozšiřovat s rozvíjením kooperačních vztahů mezi zemědělskými organizacemi. Mám za to, že tato okolnost by neměla působit zvláštní problémy při uzavírání dohody o místu výkonu práce, pokud bude vůbec zájem na jejím uzavření.

D. Pracovní doba

Podmínky zemědělské výroby, v rostlinné i živočišné výrobě, i když v obou jiným způsobem, výrazně ovlivňují právní režim pracovní doby. Vegetační cyklus pěstovaných rostlin způsobuje nerovnoměrnou spotřebu práce v jednotlivých jeho fázích. To se promítá na nutnosti nerovnoměrného rozvrhu pracovní doby v obdobích kalendářního roku. Tato nerovnoměrnost je zmírňována tím, že vegetační cyklus rostlin pěstovaných v určité zemědělské organizaci, není pokud jde o potřebu práce v jeho fázích totožný, což v souhrnu uvedenou nerovnoměrnost snižuje. Vyrovnání spotřeby práce, a tím i rovnoměrnější rozdělení pracovní doby v obdobích kalendářního roku může být však zeslabováno specializací rostlinné výroby v zemědělských organizacích, kdy se počet pěstovaných kultur snižuje, a tím se v průběhu opět prohlubuje nerovnoměrnost spotřeby práce. Na druhé straně je však třeba si opět uvědomit, že tato nerovnoměrnost v rozvinuté specializaci se může dotýkat menšího počtu pracovníků podle nutnosti a vynaložení živé práce při pěstování a sklizni těchto kultur.

Vliv počasí znemožňuje s předstihem předem určit denní pracovní dobu. Klimatické podmínky v určitém kalendářním roce, resp. v určitém období kalendářního roku působí na konkrétní spotřebu práce, nejen ve fázi sklizně, ale i ve fázi kultivace, aby byly dodrženy agrotechnické požadavky pro zdárný vývin kultur vzhledem k povětrnostním vlivům (neúměrné vlhko nebo naopak sucho atp.). V tomto směru musí právní úprava pracovní doby vytvářet podmínky pro přizpůsobivost uvedeným okolnostem jak pracovníků, tak organizací.

Pracovní dobu v rostlinné výrobě dále ovlivňuje prostorová rozptýlenost pracovišť vzhledem k rozloze půdního fondu zemědělské organizace a jejich vzdálenost od místa sídla organizace. Tato pracoviště se také mění v kratších či delších časových intervalech podle toho, jak jsou postupně kultivovány, resp. sklizeny jednotlivé kultury.

Jde o to, aby doba spojená s dopravou na pracoviště nešla neúměrně na úkor volného času družstevníka, resp. pracovníka.

Problémy s optimálním stanovením pracovní doby jsou i ve výrobě živočišné. Režim pracovní doby tu ovlivňuje nutnost nepřetržité a pravidelné obsluhy hospodářských zvířat, samozřejmě i ve dny pracovního klidu. Doba potřebná k obsluze hospodářských zvířat v rámci jednoho pracovního dne není nepřetržitá, ale je nutno rozdělit ji do dvou, či třech časových úseků, mezi nimiž je období, kdy pracovník, resp. družstevník nepracuje. Obě uvedené skutečnosti nepříznivě působí na rozložení volného času družstevníků, resp. pracovníků pracujících v živočišné výrobě. Zavedení dvousměnného provozu, které je řešením tohoto problému, naráží však v některých organizacích na nedostatek pracovních sil, na organizační těžkosti a mnohdy i na nepochopení družstevníků, kterým se při dvousměnném provozu může zmenšit celková výše odměny.

U některých chovů hospodářských zvířat v konkrétních situacích vzhledem k technickému vybavení stájí a k jiným okolnostem podle podmínek zemědělských organizací, nemusí skutečná celková denní resp. týdenní pracovní doba potřebná k řádné obsluze hospodářských zvířat vyčerpávat právním předpisem stanovenou denní resp. týdenní pracovní dobu. Tato skutečnost může být nevýhodná pro zájem družstevníků z hlediska výše docilované odměny, pokud není zbývajíc čas vyplněn jinou vhodnou prací. Poskytnutí odpovídajících pracovních příležitostí těmto družstevníkům je i v zájmu družstva z hlediska využití pracovních sil a z tohoto hlediska i v zájmu společenském.

Uvedené skutečnosti vyplývající ze zvláštností zemědělské výroby ukazují, že na mnohých pracovištích musí být zákonem stanovená pracovní doba nerovnoměrně rozložena na jednotlivá období kalendářního roku v souladu s vegetačním cyklem zemědělských kultur, přičemž vlivy počasí mohou v určitých časových (týdenních nebo i denních) období spotřebu práce zvyšovat. V rámci zákonem stanovené pracovní doby se jeví nutnost délku pracovní doby a její rozdělení diferencovat podle podmínek jednotlivých organizací vzhledem k jejich výrobnímu zaměření, počtu pracovníků a technickému vybavení, a to v některých případech i uvnitř jedné organizace.

Tato zjištění mají význam pro obsah a metodu právní úpravy. Z hmotně-právního hlediska je pak nutno brát v úvahu na jedné straně nutnost řádného obdělání a řádné sklizně zemědělských plodin, popř. řádnou obsluhu hospodářského zvířectva a maximální využití pracovní doby, na druhé straně pak zájmy družstevníků na regeneraci pracovních schopností, na vhodných podmínkách k účelnému využití volného času i na požadavky optimálního zajištění bezpečnosti a ochrany zdraví při práci.

E. Prostoje v zemědělské výrobě

Závislost rostlinné výroby na povětrnostních vlivech často způsobuje při nepříznivém počasí překážky pro výkon práce. Jde o objektivní působení

mimo lidskou vůli, kterému nemůže organizace zabránit. Důležité je vyvození právních důsledků, dojde-li k přerušení výkonu práce pro nepřízeň počasí. Nepříznivé důsledky plynoucí z této skutečnosti pro družstevníka lze řešit buď poskytnutím náhradní práce nebo peněžní náhradou. Není jisté spravedlivé, aby negativní důsledky nesl jen družstevník. Riziko musí nést celý kolektiv.

Poskytnutí náhradní práce není zajisté záležitostí jednoduchou. Výrobní zaměření zemědělské organizace musí dávat možnost takové pracovní příležitosti zajišťovat. Realizace náhradní práce by nebyla rentabilní, kdyby šlo jen o krátkodobé přerušení výkonu práce v důsledku povětrnostních vlivů. Hodně také záleží na operativním rozhodování vedoucích funkcionářů jednotného zemědělského družstva.

Uvedené zvláštnosti zemědělské výroby a jejich vliv na právní úpravu pracovních vztahů působí v podstatě stejně v jednotných zemědělských družstvech i ve státních zemědělských organizacích, poněvadž stupeň rozvoje výrobních sil, výrobní podmínky nejsou výrazně odlišné. Rozdíly mohou existovat spíše v organizaci výroby i v pracovních vlastnostech pracovníků. Právní úprava pracovních vztahů v obou sektorech, posuzujeme-li ji z hlediska platné právní úpravy vykazuje však podstatné rozdíly, které se v další vývojové etapě, zejména po vydání zákona o zemědělském družstevnictví, budou zmenšovat. I z hlediska státních zemědělských organizací je po mém soudu neustále nutné konfrontovat právní úpravu pracovních vztahů s potřebami zemědělské výroby, vzhledem k jejím zvláštnostem.

Podle mého názoru dochází v současné etapě k vzájemnému ovlivňování pracovněprávní úpravy pracovních vztahů ve státních zemědělských organizacích a zemědělskodružstevněprávní úpravy pracovních vztahů v jednotných zemědělských družstvech. Zprůmyslnění zemědělské výroby sice v některých pracovních vztazích stírá specifičnost záležející ve zvláštnostech zemědělské výroby, na druhé straně však vyvolává zvláštnosti nové. Lze vyslovit hypotézu, že s vývojem jednotných zemědělských družstev a státních zemědělských organizací k jednotnému zemědělskému podniku budou rozhodujícím společným hlediskem pro právní úpravu pracovních vztahů zvláštnosti zemědělské výroby.

V podmínkách zemědělské výroby působí při výkonu práce i další sociální a psychické činitele, jejichž působení vždy nelze bezprostředně regulovat a ovlivňovat je právní úpravou. Výsledky pracovního procesu jsou více závislé na neformálních vztazích mezi jednotlivými členy pracovních skupin, neboť pracovní výsledek je mnohdy závislý na jejich spolupráci více než je tomu při výrobě průmyslové. Práce v zemědělství je také samostatnější v tom smyslu, že pracovníci nejsou ovlivňováni pracovním rytmem jako v továrním prostředí. Samostatnost pracovníků v zemědělství nezáleží jen v tom, že při některých pracovních procesech, zejména ve výrobě rostlinné, jsou pracovníci prostorově odděleni, ale i v tom, že výsledek pracovního procesu se dostavuje později než je vlastní práce vykonána. Tím je ztížena kontrola pracovníků a záleží na morálních a volních vlastnostech

pracovníků, jak kvalitně přidělenou práci vykonává. Práce v zemědělství na druhé straně z uvedených důvodů vytváří podmínky pro iniciativu pracovníků. Vedle politicko-výchovného působení a morálních stimulů lze tyto vlastnosti stimulovat v oblasti odměňování za práci.

IV. DRUŽSTEVNÍ SOCIALISTICKÉ VLASTNICTVÍ A JEHO VLIV NA PRACOVNÍ VZTAHY V JEDNOTNÝCH ZEMĚDĚLSKÝCH DRUŽSTVECH

Vliv existence družstevního socialistického vlastnictví, jehož jsou jednotná zemědělská družstva subjektem, lze charakterizovat vcelku stručně. Skutečností, že základem pro rozdělování je v jednotných zemědělských družstvech celkový důchod družstva tvořený hrubým výrobním důchodem a důchodem nevýrobním a že ekonomika jednotných zemědělských družstev je založena na principu samofinancování, ovlivňuje výši odměny družstevníků, ke které je zaměřen z jejich strany hlavní interes. Pokud tedy jsou s právy v oblasti pracovních vztahů spojeny hmotné nároky, kterým je zapotřebí finančního krytí, záleží na důchodové situaci určitého jednotného zemědělského družstva, zda vzhledem k povinnostem v oblasti vnitrodružstevní akumulace, k povinnostem vůči státu a vzhledem k výši odměny, která by odpovídala hmotné zainteresovanosti družstevníků, může tyto nároky krýt.

Krytí těchto nároků ze státních prostředků záleží na ekonomické situaci státu i na celospolečenském zájmu, aby v určitých oblastech pracovních vztahů byly náklady spojené s realizací práv z nich pro družstevníky plynoucích hrazeny ze státních prostředků. Tak je tomu v oblasti bezpečnosti a ochrany zdraví při práci a odškodňování pracovních úrazů i v učebním poměru, kde je značný podíl nákladů na výchovu učňů hrazen ze státních prostředků, v oblasti pracovních podmínek žen a jejich zabezpečení v mateřství. S pracovními vztahy souvisí i oblast sociálního zabezpečení družstevních rolníků, kde se účast státu projevuje výrazným způsobem.

Posuzujeme-li uvedený problém z hlediska platné právní úpravy, vidíme, že na finančním krytí družstev jsou závislé nároky plynoucí z poskytování dovolené na zotavenou, s náhradami za práci konanou přes čas, za noční práci a za práci ve dnech pracovního klidu, náhrad odměny při překážkách v práci, náhrady cestovních výdajů atd. Záleží tedy na důchodové situaci v jednotlivých jednotných zemědělských družstvech, která se v minulých letech výrazně zlepšila, ale kdy stále ještě existují mezi družstvy v tomto směru značné rozdíly, jak budou moci náklady spojené s uvedenými nároky krýt vzhledem k existující výši odměny, na které mají družstevníci zájem.

Přitom v jednotlivých jednotných zemědělských družstvech může být různé pořadí naléhavosti podle zájmu družstevníků i podle zájmů družstva

¹⁷⁾ Srov.: V. Fábry: Zákoník práce a zemědělskodružstevní právo, Právnícké štúdie č. 1/1966.

k podchycení pracovní aktivity družstevníků při poskytování peněžního krytí v uvedených nárocích z pracovních vztahů.

Je třeba přitom konstatovat, že trend směřuje ke zvyšování důchodů jednotných zemědělských družstev, a tím i k vytváření možností pro zabezpečení nároků družstevníků v oblasti pracovních vztahů obdobně jako je poskytují pracovněprávní předpisy pracovníkům.

Uvedené skutečnosti, záležející v nestejných podmínkách v důchodové situaci jednotných zemědělských družstev v současné etapě jejich vývoje z hlediska možnosti krytí nákladů spojených s poskytnutím některých uvedených nároků družstevníků plynoucích z pracovních vztahů, ovlivní, jak se dále pokusím ukázat, metodu právní úpravy předmětné oblasti pracovních vztahů v jednotných zemědělských družstvech.

Můžeme tedy říci, že v různé intenzitě ovlivňují právní úpravu pracovních vztahů v jednotných zemědělských družstvech po obsahové i po formální stránce komplexnost členského poměru, v jehož obsahu se projevuje zásada družstevní demokracie, zvláštnosti zemědělské výroby a existence družstevního socialistického vlastnictví.

ВОЙТЕХ ШТИХА

УСЛОВИЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ТРУДОВЫХ ОТНОШЕНИЙ В ЧЕХОСЛОВАЦКОЙ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ КООПЕРАЦИИ

РЕЗЮМЕ

Работа отправляется от теоретической концепции, принятой в преобладающей части литературы социалистических стран, в первую очередь советской наукой колхозного права, что трудовые отношения в единых сельскохозяйственных кооперативах, содержанием которых являются права и обязанности, вытекающие из выполнения работы в кооперативе, являются составной частью единого комплексного отношения — членства.

Указанное единство и комплексность проявляются, в частности, в связях между трудовыми и управленческими отношениями. Эта связь вытекает из того, что в отличие от работников государственных социалистических организаций члены кооператива решают дела кооператива в рамках установленных правовыми предписаниями, либо непосредственно в порядке постановления членских собраний при осуществлении ими их общей и исключительной компетенции, либо косвенно, через посредство представительного органа. Компетенция органов единого сельскохозяйственного кооператива затрагивает и реализацию прав и обязанностей, вытекающих из осуществления работ в кооперативе в соответствии с действующим правовым состоянием, а также и де леге ференда, если иметь в виду введение так. наз. соглашений об условиях труда.

На современном этапе развития чехословацких единых сельскохозяйственных кооперативов нельзя упускать из виду и связь между трудовыми и имущественными отношениями, которые проявляются при распределении общего дохода кооператива и в обусловленности размера приусадебного участка трудовым участием членов семьи членов кооператива.

Приведенной концепции членства в связи с трудовыми отношениями не противоречит тот факт, что наступает сближение общенародной и кооперативной собственности. Это проявляется и в области трудовых отношений в единых сельскохозяйственных кооперативах в том, что наступает, а в новом законе о сельскохозяйственных кооперативах и в правовой сфере, более широкое использование и применение регулирования при помощи норм трудового права и трудовых отношений членов единых сельскохозяйственных кооперативов. Права и обязанности, вытекающие из осуществления работы члена кооператива в кооперативе, являются правами и обязанностями, вытекающими из членства как комплексного и единого отношения члена кооператива и кооператива.

На юридическое регулирование трудовых отношений в единых сельскохозяйственных кооперативах, кроме того, влияют особенности сельскохозяйственного производства на данном этапе развития производительных сил. Особенности сельскохозяйственного производства, в частности, влияют на объем трудового участия члена в кооперативе в течение календарного года, на род выполняемой работы и на режим рабочего времени.

Таким образом, можно сделать вывод, что на правовое регулирование трудовых отношений в единых сельскохозяйственных кооперативах оказывают влияние преимущественно три основных факта: наличие кооперативной социалистической собственности, кооперативная демократия, которая имеет место при руководстве ЕСХК, и особенности сельскохозяйственного производства, которые хотя и проявляются в обоих секторах нашего сельского хозяйства, но выявляются в специфической форме в кооперативном секторе.

VOJTĚCH STÍCHA

DIE BEDINGUNGEN FÜR DIE RECHTLICHE REGELUNG DER ARBEITSBEZIEHUNGEN IM TSCHECHOSLOWAKISCHEN LANDWIRTSCHAFTLICHEN GENOSSENSCHAFTSWESEN

RESUMÉ

Die Studie geht von der im überwiegenden Teil der Literatur der sozialistischen Länder und vor allem in der sowjetischen Wissenschaft des Kolchosenrechts vertretenen theoretischen Auffassung aus, dass die Arbeitsbeziehungen in den einheitlichen landwirtschaftlichen Genossenschaften, die inhaltlich den aus der Arbeitsleistung in der Genossenschaft entspringenden Rechten und Verpflichtungen entsprechen, ein Bestandteil des einheitlichen komplexen Mitgliedsverhältnisses sind.

Die angeführte Einheitlichkeit und Komplexität kommt besonders in den Zusammenhängen zwischen Arbeits- und Leitungsbeziehungen zum Ausdruck. Sie ergibt sich daraus, dass die Genossenschafter, zum Unterschied von den in den staatlichen sozialistischen Organisationen Arbeitenden, über die Angelegenheiten der Genossenschaft in dem durch die Rechtsvorschriften festgelegten Rahmen entscheiden, und zwar entweder direkt durch Beschlüsse der Mitgliederversammlung, wobei deren umfassende und ausschliessliche Kompetenz zur Geltung kommt, oder indirekt durch Vermittlung eines Vertretungsorganes. Die Kompetenz der Organe der einheitlichen landwirtschaftlichen Genossenschaft wird auch durch die Realisierung der aus der Arbeitsleistung in der Genossenschaft entspringenden Rechte und Pflichten berührt, sowohl nach dem geltenden Rechtszustand als auch unter dem Gesichtspunkt der Legitimität, wenn wir die Einführung der sog. Übereinkommen über die Arbeitsbedingungen in Betracht ziehen.

In der gegenwärtigen Etappe der Entwicklung unserer einheitlichen landwirtschaftlichen Genossenschaften kann auch der Zusammenhang zwischen den Arbeits- und den Vermögensbeziehungen nicht übersehen werden, der sich bei der Verteilung des gesamten Genossenschaftseinkommens darin zeigt, dass das Ausmass des Hoflandes durch das Mass bedingt ist, in dem sich die Familienmitglieder des Genossenschaftern an der Arbeit beteiligen.

Die erwähnte Auffassung des Mitgliedsverhältnisses in bezug auf die Arbeitsbeziehungen wird dadurch, dass es zu einer Annäherung des dem gesamten Volk gehörigen und des genossenschaftlichen sozialistischen Eigentums kommt, nicht beeinträchtigt. Dies kommt auch auf dem Gebiet der Arbeitsbeziehungen in den einheitlichen landwirtschaftlichen Genossenschaften darin zum Ausdruck, dass bereits jetzt und noch ausdrucksvoller im neuen Gesetz über das landwirtschaftliche Genossenschaftswesen auch in der Rechtssphäre die arbeitsrechtliche Regelung für die Arbeitsbeziehungen der Mitglieder der einheitlichen landwirtschaftlichen Genossenschaften breiteren Spielraum und Anwendung findet. Die sich aus der Arbeitsleistung des Genossenschaftern in der Genossenschaft ergebenden Rechte und Pflichten stellen sich als Rechte und Pflichten dar, die sich aus dem Mitgliedsverhältnis als komplexer einheitlicher Beziehung des Genossenschaftern zur Genossenschaft ergeben.

Die rechtliche Regelung der Arbeitsbeziehungen in den einheitlichen landwirtschaftlichen Genossenschaften wird weiter von den Besonderheiten der landwirt-

schaftlichen Erzeugung in der gegebenen Entwicklungsetappe der Produktivkräfte beeinflusst. Die Besonderheiten der landwirtschaftlichen Erzeugung wirken sich besonders auf den Umfang des Anteils des Genossenschafters an der Arbeit in der Genossenschaft im Lauf des Kalenderjahres, auf die Art der geleisteten Arbeit und auf das Arbeitszeitregime aus.

Man kann also zum Schluss gelangen, dass die rechtliche Regelung der Arbeitsbeziehungen im wesentlichen von drei grundlegenden Faktoren beeinflusst wird, nämlich durch die Existenz des genossenschaftlichen sozialistischen Eigentums, durch die Genossenschaftsdemokratie, die bei der Leitung der einheitlichen landwirtschaftlichen Genossenschaften zur Geltung kommt, und durch die Besonderheiten der landwirtschaftlichen Erzeugung, die sich zwar auf beiden Sektoren unserer Landwirtschaft durchsetzen, aber auf dem genossenschaftlichen Sektor spezifische Formen annehmen.

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE

IURIDICA No. 3 — 1973

Redakční rada časopisu: prof. dr. Zd. Lukeš (předseda), dr. K. Malý (tajemník), doc. dr. J. Kincl, doc. dr. E. Kučera, doc. dr. J. Hrdlička, doc. dr. J. Nezkusil

Graficky upravil Jaroslav Příbramský

© Universita Karlova, Praha 1973

Ediční referentka Zdeňka Rejšková, prom. fil.

Z nové sazby písmem Primus vytiskl Tisk, knižní výroba, n. p., Brno, závod 1

Náklad 500 výtisků. Vydání I. Kčs 10,—

V MONOGRAFICKÉ ČÁSTI ACTA
UNIVERSITATIS CAROLINAE –
IURIDICA

vyšlo od roku 1963:

Malý Karel, dr., Pozemkové zákony
Rýjnové revoluce

Čepelka Č., dr., Les conséquences ju-
ridique du délits en droit interna-
tional contemporain (francouzsky)

Radvanová Senta, dr., Rozvod man-
želství v čs. právu

Císařová Dagmar, dr., Obhájce v čs.
trestním řízení

Kučera Zdeněk, dr., Suretyship in
private international law (anglicky)

Kincl Jaromír, dr., Studie o otrocích,
kolónech a propuštěncích ve vizigót-
ském státě 5.–8. století

Lukeš Zdeněk, dr., Obecné a spe-
ciální zmocnění ve správě na úseku
ochrany veřejného pořádku

Štajgr František, dr., Některé teore-
tické otázky civilního práva proces-
ního

Kučera Eduard, dr., Marx a Engels
o proletářské politické společnosti

Čížková Věra, dr., Socialistické ma-
jetkové právo manželské

Litsch Karel, dr., Ústava a sněm ně-
mecké říše v 19. století

Novotná Eva, dr., K základním ry-
sům a tendencím právní úpravy pra-
covní doby

Fiala Josef, dr., Spory vznikající
z podnětu výkonu rozhodnutí (exe-
kuční spory)

Potočný Miroslav, dr., Deklarace zá-
sad mírového soužití

Publikace lze obdržet nebo objednat
v knihovně právnické fakulty Uni-
versity Karlovy, Praha 1, nám. Cu-
rieových 7

